

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEZLİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

İSLAM DEVRİMİNDEN GÜNÜMÜZE İRAN'DA FİKİH VE DIŞ POLİTİKA
İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
KÜBRA YILMAZ

GAZİANTEP-2020

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEZLİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

İSLAM DEVRİMİNDEN GÜNÜMÜZE İRAN'DA FİKİH VE DIŞ POLİTİKA
İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
KÜBRA YILMAZ

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğretim Üyesi MURAT ASLAN

GAZİANTEP – 2020

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
YÜKSEK LİSANS KABUL VE ONAY FORMU**

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi **Kübra YILMAZ** tarafından hazırlanan “İslam Devriminden Günümüze İran’da Fıkıh ve Dış Politika İlişkisi” başlıklı tez, 08 / 01 / 2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucu **başarılı** bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Görevi

Unvanı, Adı ve Soyadı

İmzası:

Kurumu/Üniversitesi

Jüri Başkanı

Doç. Dr. Ahmet KESER

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Murat ASLAN

Tez Danışmanı

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Mesut ŞÖHRET

Gaziantep Üniversitesi

Bu tez Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen yukarıdaki jüri üyeleri tarafından uygun görülmüş ve Enstitü Yönetim Kurulu kararı ile onaylanmıştır.

**Prof. Dr. Mazlum ÇELİK
Enstitü Müdürü**

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İslam Devriminden Günümüze İnan’da Fıkıh ve Dış Politika İlişkisi” başlıklı çalışmanın tarafımca, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım. 08/01/2020

KÜBRA YILMAZ

ÖNSÖZ

İran’da 1979 yılında gerçekleştirilen devrimin ardından oluşturulan siyasi sistem, kendine has özelliklere sahip bir vakadır. İran, ezoterik bakımdan dini doneleri anayasal sistemine uygulamış ve bunda başarılı da olmuştur. Bununla birlikte Rejimin temel aktörleri olan din adamları kendi içlerinde bölünmüşlerdir. Bu çalışma ile İran’daki din adamlarının örnek olaylar çerçevesinde Rejime ve dış politikaya yönelik görüşleri karşılaştırılmıştır.

Tez çalışmam esnasında benden desteğini hiç esirgemeyen ve birçok fedakârlıkta bulunan değerli aileme gösterdikleri anlayıştan dolayı çok teşekkür ederim. Son olarak çalışmamı sonuçlandırmamda görüşleriyle katkıda bulunan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Murat ASLAN’a çok teşekkür eder, çalışmanın tüm ilgililere yararlı olmasını dilerim.

Gaziantep, 2020

KÜBRA YILMAZ

ÖZET

Bu çalışma, İran'ın iç ve dış politikasını dini kıstaslara göre şekillendirdiği gerçeği ile bu gerçeğin etkilerinin izdüşümlerini ortaya çıkarmayı ve elde edilen bulguların İran halkı için ne anlam ifade ettiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel hipotezine göre İran'ın Ortadoğu'da taraf olmaktan uzaklaşması ve içte refah ve özgürlüğü artırıcı önlemleri alması hem İran halkının özgürleşmesine fayda sağlayacak hem de İran devletinin uluslararası sisteme daha fazla uyum sağlamasına sebep olacaktır. Çalışmada içerik analizi ve literatür taraması nitel yöntemleri kullanılmıştır. Bu bağlamda çalışmada rejim taraftarı olan Rehber ve diğer önemli dini liderler ile rejime karşı veya reform isteyen dini-fikri liderlerin rejim ve dış politika ile ilgili dini ve fıkhi söylemlerinin analizi yapılmıştır. Ardından bu söylemlerin Suriye Savaşı örneğindeki izdüşümleri incelenmiştir. Bununla birlikte genellikle dini yönetim tarafından şekillendirilen dış politika sonucu ortaya çıkan mevcut durum İran'ın ekonomik ve siyasi ilişkilerindeki kazanım ve tehditleri de etkilediği için çalışmada ayrıca İran'ın ticari, askeri, kültürel alanlardaki ekonomik resmi ortaya konmuştur. Sonuç olarak İran'ın dış politikasında batıya yaklaşacak adımları atması, Suriye Savaşı'ndaki politikasını bırakarak Suriye'den askeri kuvvetlerini çekmesi gerektiği tavsiye edilmiştir. Böylelikle İran'ın Suriye politikası özelinde harcadığı imkân ve kabiliyetlerini halkının özgürlük ve refahı için kullanılmalıdır. Ancak bu tedbirleri aldığı takdirde İran kendi "kutsal" rejimini koruyabilecektir.

Anahtar kelimeler: İran, Orta Doğu, Dini Söylem, Dış Politika, Pragmatizm

ABSTRACT

This study aims to reveal the projections of Iran's religious domestic and foreign policy and the effects of this fact and to find out what the findings mean for the Iranian people. According to the basic hypothesis of the study, Iran's withdrawal from being a party in The Middle East and taking measures to increase internal prosperity and freedom will both benefit the liberation of Iranian people and cause the Iranian state to adapt more to the international system. Qualitative methods of content analysis and literature review were used in the study. In this context, the study was conducted to analyze the religious and jurisprudential discourses of the regime and other important religious leaders as well as religious and intellectual leaders against the regime or those seeking reform. Then, the projections of these discourses in the example of the Syrian War were examined. However, since the current situation that emerged as a result of the foreign policy shaped by the religious administration affects the gains and threats in the economic and political relations of Iran, the study also shows the economic picture of Iran in the commercial, military and cultural fields. As a result, it was recommended that Iran should take steps to approach the west in its foreign policy in general and withdraw its military forces from its current policy during the Syrian War. In this way, Iran should use its opportunities and capabilities for the freedom and prosperity of its people. However, if these measures are taken, Iran will be able to protect its “holy” regime.

Key Words: Iran, Middle East, Religious Discourse, Foreign Policy, Pragmatism

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ.....	1
------------	---

İKİNCİ BÖLÜM

DEVİRİMDEN GÜNÜMÜZE İRAN'IN DIŞ POLİTİKASI.....	4
2.1. Humeyni Döneminde İran Dış Politikası (1979-1989).....	4
2.2. Rafsancani Döneminde İran Dış Politikası (1989-1997).....	7
2.3. Hatemi Döneminde İran Dış Politikası (1997-2005).....	14
2.4. Ahmedinejad Döneminde İran Dış Politikası (1997-2005).....	17
2.5. Ruhani Döneminde İran Dış Politikası (2013 - Günümüz).....	19
2.6. İran Dış Politikasına Genel Bakış.....	22

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'DA DİN VE DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ.....	25
3.1. İran Anayasasının Oluşumu ve Rejime Etkisi.....	25
3.2. İran Dış Politikasında Şiiliğin Rolü.....	27
3.3. İran İslam Cumhuriyeti'nin Anayasal Kurumları.....	31
3.3.1. Yasama.....	31
3.3.1.1. Meclis.....	31
3.3.1.2. Anayasa Koruyucular Konseyi.....	33
3.3.1.3. Düzenin Yararını Teşhis Konseyi.....	34
3.3.2. Yargı Erki.....	34
3.3.3. Danışma Kurulları.....	35
3.3.3.1. Milli Güvenlik Yüksek Şurası.....	35
3.3.3.2. Uzmanlar Meclisi.....	36
3.3.4. Yürütme Erki.....	36

3.3.4.1. Cumhurbaşkanı	36
3.3.4.2. Hükümet ve Bakanlar Kurulu	37
3.3.4.3. Veliyi Fakih	38
3.4. İran İslam Cumhuriyeti'nde Güç İlişkilerinin Yapısı	40
3.5. İran'ın Arap Baharı Sonrası Dönemde Suriye ile İlişkileri	44
3.6. İran'ın Ticari Resmi	48
3.7. İran'ın Askeri Ekonomik Resmi	50
3.8. İran'ın Sosyoekonomik Resmi	51
3.9. Bulgular	52

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'IN SURİYE POLİTİKASINDA FIKIH'IN ETKİSİ	53
4.1. İran'da Din Adamlarının Politik Rolü	53
4.2. Muhalif Din Adamlarının Tasfiyesi	55
4.3. Sessiz Din Adamları	56
4.4. Rejimi Destekleyen Din Adamları	59
4.5. Hamaney'in İran Rejimi ve Suriye Savaşı Konusundaki Söylemleri	60
4.6. Rejimi Desteklemeyen veya Rejime Karşı Din Adamları	68
4.6.1. Ayetullah Montazeri	69
4.6.2. Ayetullah Sanei	69
4.6.3. Ayetullah Ali Sistani	70
4.6.4. Mehdi Kerrubi	71
4.6.5. Mir-Hüseyin Musavi	72
4.6.6. Abdülkerim Suruş	73
4.6.7. Muhammed Müçtehit Şebasteri	74
4.6.8. Muhsin Kadivar	75
4.7. Bulgular	76

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ	77
--------------------	-----------

KAYNAKÇA	83
-----------------------	-----------

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1. Rehber'in Sistemle İlişkisi.....	39
Şekil 2. İran'da Halkın Yönetimle Olan Hiyerarşisi.....	42
Şekil 3. İran'da Seçmenin Yönetime İştiraki.....	43

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
BAE	:	Birleşik Arap Emirlikleri
BM	:	Birleşmiş Milletler
CIA	:	Merkezî İstihbarat Teşkilatı
DTÖ	:	Dünya Ticaret Örgütü
EİÖ	:	Ekonomik İşbirliği Örgütü
FIS	:	İslami Kurtuluş Cephesi
FKÖ	:	Filistin Kurtuluş Örgütü
GCC	:	Körfez İşbirliği Konseyi
ICCO	:	İslam Kültür ve İletişim Örgütü
ILSA	:	İran-Libya Yaptırımlar Yasası
IRGC	:	İslam Devrim Muhafızları Birliği
IRP	:	İslam Cumhuriyetçi Partisi
DAİŞ	:	Irak ve Şam İslam Devleti
İİT	:	İslam Konferansı Örgütü
JCPOA	:	Ortak Kapsamlı Eylem Planı
OPEC	:	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SCO	:	Şanghay İşbirliği Örgütü

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İran dış politikası 1979 yılında yaşanan İslam Devrimi'nden sonraki yeni devlet rejimi çerçevesinde genel olarak hem ideolojik hem de pragmatik bir çizgide hareket etmiştir. Bu çizgi günümüze kadar pragmatizmin etkisinin ağırlığını daha da hissettirmesiyle devam etmektedir. Buradan hareketle İran Devrimi sonrası ilk on yıl içinde İran'ın dış politikası bağlamında Rehber Ayetullah Ruhullah Musavi Humeyni, iki ana ideolojik prensip benimsemiştir. Bunlardan ilki “Ne Doğu ne de Batı özellikle Batı'nın (ABD) etkisinden kaçınma anlamına gelen İslam Cumhuriyeti” ve ikincisi ise Müslüman ülkeleri ve gayrimüslim ülkeleri “baskıcı ve yozlaşmış yöneticilerinden” kurtarmak için “Devrimin İhracı” ilkesidir. İkinci ilke, İran halkını sekiz yıllık İran–Irak Savaşı'nı (1980-1988) destekleyecek şekilde harekete geçirmenin bir aracı olarak hizmet etmiştir. Böylece, devrimden sonraki ilk on yıl boyunca dış politika yönelimi Şii ideolojik doktrinin belirli bir yorumundan esinlenerek, esasen ideolojik olarak yönlendirilmiştir. Ali Ekber Haşimi Rafsancani (1989-1997) başkanlığında, İran-Irak Savaşı sonrası ekonomik yeniden yapılanmaya ve ülkenin uluslararası ekonomiye yeniden entegrasyonuna odaklanan daha pragmatik bir yaklaşım hâkim olmuştur. Rafsancani'nin dış politikasının önceliği, başta Suudi Arabistan olmak üzere Basra Körfezi ülkeleriyle değil, aynı zamanda yeni bağımsız Orta Asya ülkeleri ve Rusya ile de ilişkileri geliştirmektir. Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı (1997-2005) Rafsancani'nin komşularına yönelik dış politikasını sürdürmeyi ve aynı zamanda Avrupa Birliği (AB) ve üye ülkelerle ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte, bu iki cumhurbaşkanlığı sırasında bile, ülke ve İran halkının “Batılılaşmasını” reddeden milliyetçi bir özleme gömülen Şii ideolojik doktrini, İran politik elitinin bazı unsurları arasında hüküm sürmüş ve dış politikadaki büyük değişiklikleri önlemiştir. 2005 yılında Mahmud Ahmedinejad'ın seçilmesiyle dış politika yönelimlerinde bazı değişimler kaydedilmiştir: Rafsancani ve Hatemi'nin pragmatik yaklaşımlarından Batı ve İsrail'e karşı daha düşmanca bir yaklaşıma doğru bir kayma yaşanmıştır. Ruhani dönemindeyse yeniden pragmatik dış politika benimsenmiş ve günümüzde de bu politika devam etmektedir. Bununla birlikte İran, Suriye Savaşı'nda halen Beşşar Esad'ı desteklemekte; bu destek sonucu hem batı dünyasından hem diğer Müslüman yoğun ülkelere yoğun baskı ile karşılaşmakta hem de harcadığı maddi ve manevi emeğe rağmen halkını ihmal etmektedir.

İran'ın halkını ihmal ettiği vakıası literatürde de sıkça tartışılmış bir konu olsa da aslında rejim açısından mantıklı temellere dayanmaktadır. Zira İran, anayasasında binyılcı bir doktrin

takip ederek ahir zaman metaforu çerçevesinde beklenen kurtarıcı gelene kadar kendisini İslam dünyasında vazifeli addetmiş ve bu vazife için kendi içinden, tüm yönleriyle kutsal bir lider çıkarmıştır. Bu lider günümüzde hem İran devletini hem de aslında tüm ezilen Müslüman dünyasını yönetme iddiasındadır. Bu iddia ise anayasada resmileştirilmiştir. Dolayısıyla İran hem dini bir altyapı ile rejimini kurmuş hem de bu rejimin yönetimini dini bir makama teslim etmiştir. Bu noktadan hareketle İran için rejimi ve rejimin başındaki makamı eleştirmek dahi yasaktır. Zira bu kurumlar kutsaldır. İşte bu kutsallık İran özelinde siyasi eleştirinin dozunun ne derece sönük kaldığını, bununla birlikte halkın da bu kutsallık altında ne derece memnun ve güvenli olduğu şüphe ve sorularını ortaya çıkarmaktadır.

Bununla birlikte İran hem anayasasında hem de pratik olarak güncel dış politikasında dini hükümlerin savunucusu olarak kendini kimliklemiş ve şeriat ile yönetilen bir ülkedir. İran hem dini liderin hem de mollaların bir rejimi olarak kimliklense de İran'ın güncel olarak Suriye Savaşı'nda ki taraf konumu rejimin ekonomik, sosyal ve siyasal olarak ne derece yararlıdır? Dinin devlet rejimi üzerindeki nüfuzu dikkate alındığında İran'ın iç ve dış politikasında uyguladığı tutumlar halk için de uygun ve tercih edilebilir kapasitede midir? İran'ın dış politikası halk için midir yoksa halka rağmen yönleri de var mıdır? Dinin, devlet rejimi üzerindeki nüfuzu dikkate alındığında dini hükümler ülke çıkarlarına hizmet etmekte midir? soruları önem kazanmaktadır.

Bu çalışma, İran'ın dini olarak iç ve dış politikasını şekillendirdiği gerçeği ile bu gerçeğin Suriye Savaşı gibi örnekler üzerindeki etkilerinin izdüşümlerini ortaya çıkarmayı ve elde edilen bulguların İran halkı için ne anlam ifade ettiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel hipotezi şudur: İran'ın bölgesindeki sıcak çatışmalara taraf olmaktan uzaklaşması ve içte refah ve özgürlüğü artırıcı önlemleri alması hem İran halkının özgürleşmesine fayda sağlayacak hem de İran devletinin uluslararası sisteme daha fazla uyum sağlamasına sebep olacaktır.

Çalışmada içerik analizi ve literatür taraması nitel yöntemleri kullanılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın yöntemi iki aşamalıdır. Birinci aşamada rejim taraftarı olan Rehber ve diğer önemli dini liderler ile rejime karşı veya reform isteyen dini ve fikri liderlerin rejim ve dış politika ile ilgili dini ve fıkhi söylemlerinin analizi yapılacaktır. Ardından bu söylemlerin Suriye Savaşı örneğindeki izdüşümleri incelenecektir. Bu analiz çalışmanın dördüncü bölümünde yapılacaktır. Bununla birlikte dini yönetim tarafından şekillendirilen dış politika sonucu ortaya çıkan mevcut durum İran'ın ekonomik ve siyasi ilişkilerindeki kazanım ve tehditleri de etkilemektedir. Bu yönüyle çalışmanın üçüncü bölümünün sonunda ise İran'ın

ticari, askeri, kültürel alanlardaki ekonomik resmi ortaya konacak ve bu sonuçların halk üzerindeki izdüşümleri analiz edilecek ve yorumlanacaktır. Her bölüm sonrasında bulgular başlığı açılarak elde edilen bulgular net bir biçimde topluca ifade edilecektir.

Elde edilen bulgular sonrasında İran'ın genel olarak dış politikasında özelde ise Suriye Savaşı'nda nerede olması gerektiği, hangi paradigmanın kendisi için optimum olduğu somut veriler ışığında tespit edilecektir. Böylelikle İran'ın; Batı ile olan anlaşmazlık siyasetine dini grupların ne derece etkili oldukları, bu etkinin İran rejiminin yararına olup olmadığı, aynı zamanda İran halkı için de ne derece sınırlayıcı ve etkili olduğu ortaya konacaktır.

Bu noktalardan hareketle çalışmanın ikinci bölümünde İran Devriminden itibaren günümüze kadar Humeyni ve cumhurbaşkanları penceresinden İran dış politikası kavramsal ve pratik örneklerle incelenecektir. Bu bölümde son olarak İran'ın genel dış politikası tartışılacaktır. Bu bölümün kendi içindeki hipotezi İran'ın dış politikada istikrarlı bir portre çizdiği üzerine temellenecektir. Çalışmanın üçüncü bölümü ise hem kavramsal hem de pratik olarak İran dış politikasındaki mevcut yapısal faktörleri incelemektedir. İkinci bölümde İran dış politikası liderler özelinde incelenmişken bu bölümde yapısal faktörler olarak sıralanan Şiilik, devrim ihracı, sömürgecilik, batı karşıtlığı, tekdüzelik gibi fenomenler üzerinden ilerlenecektir. Bununla birlikte anayasal olarak İran devletinin yapısı, Şiiliğin rolü de kavramsal bazda ele alınacaktır. Ardından pratik faktörlere geçilecektir. İran'ın Suriye olan ilişkileri ve bu savaş için verdiği mücadele ortaya konacaktır. Ardından ise İran halkına dönülecek ve uluslararası ekonomik veriler ışığında İran'ın dış politikasının halk için ne ifade ettiği göstergeleri ortaya konacaktır. Üçüncü bölümün kendi içindeki hipotezi İran'da fıkıh ve dış politika alanında kendi içinde uyumlu olduğu üzerine bina edilecektir. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise İran'da Rehber ile birlikte rejimi destekleyen din adamları ile rejime karşı olan veya onun revize edilmesi gerektiği düşünen din adamları ile düşünce insanlarının argümanları paylaşılacaktır. Bu bölümde de görüleceği üzere rejimi destekleyenler İran'ın genel politikasına yön verirken desteklemeyenler ise marjinalize edilmiş ve ötekileştirilmişlerdir. Bu bağlamda dördüncü bölümün kendi içindeki hipotezi İran'ın dış politikada istikrarlı bir portre çizmesinin sebebinin dini yapılanma ve normların dış politikadaki nüfuzundan kaynaklandığı; bununla birlikte İran'da rejimi destekleyen mollaların mutlak otorite sahibi, Rejimi eleştiren din adamları ve düşünürlerin ise sistemden uzaklaştırıldığı hipotezi üzerine bina edilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

DEVİRİMDEN GÜNÜMÜZE İRAN'IN DIŞ POLİTİKASI

2.1. Humeyni Döneminde İran Dış Politikası (1979-1989)

1979 yılında gerçekleşen İran Devrimi sonrasında ilk on yıl içinde, özellikle yeni cumhuriyetin ana dış politika hatları belirlendiğinde, ideolojik temelli devrimin dış politika üzerindeki etkisi belirginleşmiştir. Bu bağlamda Devrimden kısa bir süre sonra iki ana tercih ortaya çıktı. Birincisi “Ne Doğu ne de Batı, sadece İslam Cumhuriyeti” sloganında özetlendi. Hangi ülkelerin “Doğu” ya da “Batı”ya dâhil edildiği çok açık değildi. ABD ile ilişkiler çok düşmanken, eski Sovyetler Birliği ile daha az düşmanlık vardı. Aynı zamanda İran, Batı Avrupa, Japonya ve Çin gibi iki süper gücün müttefikleriyle normal ilişkilerini sürdürmeye çalışmıştır (Keddie 1990: 6-7). Sonuçta İslam Devrimi, Şah’ın ABD ile olan iyi ilişkilerine ve onun “Batılılaşma” politikalarına bir tepki olarak doğmuştu ve öteki ülkeler aslında batıyı temsil eden ülkelerdi. Devrim, Batı’nın kültürel etkisine direnmeyi ve aksine İslami özgünlük ve kimliğe vurgu yapmıştır. Devrimci mirasın İran’daki dış politika formülasyonu üzerinde önemli bir etkisi oldu. İkinci tercih “Devrimin İhracı” idi. İran’daki yeni yöneticiler İran devrimini Orta Doğu’da daha fazla devrimi tetikleyecek bir model olarak görmüşlerdir. Komşu ülkelerdeki bu devrimleri retorik, finansal destek ve eylemlerle ilerletmeye çalıştılar (İran’ın Hizbullah’ın desteği ve Suudi Arabistan’daki İranlı hacılar tarafından yıllık hac yoluyla Lübnan’daki artan etkisi buna örnek verilebilir). Yeni İran’a göre İslam, dünyanın sömürülen halkının büyük güçlerle savaşması için bir araçtı. İranlılar Batı’yı halkı sömürmekle ve yüzyıllar boyunca İran ve diğer tüm Müslümanların kültürünü tehdit etmekle suçladılar. Ayetullah Humeyni¹ için “Devrimin İhracı” politik istikrar ve ekonomik gelişmeden daha önemliydi. Kendisini sadece bir devletin başı olarak görmekle kalmadı, aynı zamanda tüm İslam toplumu adına hareket etti. Bu kılavuz sadece devrimden sonraki ilk on yıl içinde en

¹ Şii âlim ve fakihlerinden birinin veya bir kısmının ilmî bakımdan diğerlerinden daha üstün olduğu kanaatine varılırsa bunlara “Ayetullah” denilir. Dinî ve ilmî bakımdan fazilet ve kemal sahibi olduklarına inanılan bu kişiler hakkında özellikle Ayetullah unvanının tercih edilmesi, “ayet” kelimesinin Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın âlâmet ve işareti gibi manalarda kullanılmasından ve bunların ilâhî hakikatlerin tercümanı olarak kabul edilmelerinden ileri gelmektedir. Şiîler’de Ayetullah unvanı ilk defa Allâme el-Hillî diye bilinen Hasan b. Yûsuf b. Ali b. Mutahhar (726/1325) için kullanılmıştır. Nitekim el-Bâbü’l-hâdî ‘aşer ve Nehcü’l-müsterşidîn adlı eserlerinin mukaddimesinde Allâme Hillî’den bahseden Cemâleddin Mikdâd b. Abdullah Süyûrî, onu “âlemler içinde Allah’ın ayeti” olarak vasıflandırmıştır. Safevîler devrinde ulema için daha çok “şeyh, molla, mevlânâ, ahund” gibi umumi unvanlar, Kaçarlar devrinde ise “alemü’l-hüdâ, nizâmü’l-ulemâ, şeriatmedârî, sadrû’l-efâdîl” vb. unvanlar kullanılmıştır. Sünnilerin öteden beri İmam Gazzâlî için kullandıkları “hüccetü’l-İslâm” tabiri, İran’da meşrutiyet devrinden itibaren Şii âlimleri arasında da geçerli olmaya başladı. Ayrıca İran’daki Kum şehri ilim çevresinin yeni bir şekil ve gelişme kazanması üzerine Ayetullah unvanı civardaki fakih ve müçtehitler için de kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehdi Muhakkik, TDV İslam Ansiklopedisi.

güçlüydü ve o zaman bile ideolojik ya da devrimci bir arayış olarak değil, Irak savaşında hayatta kalma stratejisi olarak kaldı (Bakhash 2001: 248).

Bununla birlikte 1980’lerde İran’dan destek alan silahlı grupların çoğu, Irak’ta Saddam Hüseyin’e karşı savaşanlar ile Lübnan, Afganistan ve Pakistan’da aktif olan Şii örgütleridir (Ehteshami 1995; Roy, 1999: 191). Savaşın bağlamı ve Arap devletleri ile Batı’nın Irak’a yönelik etkisiz desteği İran’ın Ortadoğu ve ötesindeki silahlı gruplara verdiği destekte belirleyici bir rol oynamıştır. 1990’larda İran ayrıca Cezayir’deki İslami Kurtuluş Cephesi (FIS), Sudan’daki Ulusal İslami Hareket, Filistin’deki Hamas ve İslami Cihad, Ürdün’deki Müslüman Kardeşler, Tunus’taki Nahda Partisi ve Mısır’da Cihad Grubu desteklemiştir. Ayrıca 1990’larda Bosna’daki Müslümanları ve 1980’lerde Filipinler’deki İslami MORO Hareketini desteklemiştir (Ehteshami 1997: 30). Ancak İran siyasi eliti dini, dış politika hedeflerinde önemli bir belirleyici olarak görse de 1990’larda Rusya ve Çeçenistan arasındaki çatışmaya müdahale etmedi. Dolayısıyla aslında İran dış politikasında karar verme ulusal çıkarlarının ideolojik / dini çıkarlarını gölgede bıraktığı ortaya çıkmış oldu.

İran dışındaki İslami hareketlerin desteklenmesi, İranlı siyasi seçkinler tarafından hem olumlu hem de olumsuz bir meselesiydi. İran iktidarının içteki konumunu güçlendirirken gücünü yurtdışına yansıtmak için bu olaylar bir araçtır. Bakhash’a (2001: 249) göre İslam, Arap milliyetçiliğinin Nasır yönetimindeki Mısır için olduğu gibi İran için de aynı amaca hizmet etti. Hareketlerin desteklenmesi, İran’ın yukarıda açıklanan genel dış politika hedefleri nedeniyle İran, kendine düşman olan ABD’ye ve İsrail’e bakışını güçlendirmek için bir araç olmuştur. Rehine krizi nedeniyle ABD ile ilişkiler 1979’un sonlarında zaten kötüleşmişti. 14 Kasım 1979’da “İmam Hattını İzleyen Müslüman Öğrenciler” örgütü Tahran’daki ABD büyükelçiliğinde 53 ABD’li diplomatı 444 gün rehin almış, bu olay iki ülke arasındaki diplomatik ve ekonomik ilişkilerde neredeyse tamamen donmaya yol açmıştır (Amuzegar 1993: 146 -147).

1984’te ise İran seçkinleri arasında giderek daha pragmatik bir iç ve dış politika yönelimi ortaya çıkmıştır. “Ne Doğu ne de Batı” sloganını yeniden düşünme gerekliliğinin önemli bir yönü, Irak ve ülkenin büyük ekonomik sorunları göz önüne alındığında devrimin İran tarafından hala ihraç edilip edilemeyeceği sorusudur.² Humeyni bile bu eğilimi meşrulaştırıyor gibiydi. Zira 28 Ekim 1984’te İran dış temsilcilerine yaptığı konuşmada, “Süper güçler ve ABD İran’ı uluslararası ilişkilerden soyutlamaya zorlayacaktı ama bu olmadı ve

² İran ekonomisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Amuzegar, 1993; Alizadeh, 2000; Hakimian ve Karshenas 2005.

İran'ın yabancılarla ilişkileri arttı. Şimdi hükümetlerle ilişkilerin hiçbir faydası olmadığını ve uluslar ile ilişkilerimizin kurulması gerektiğini savunuyorlar. Bu bilgelik ve şeriatın tersidir. Tüm hükümetlerle ilişkilerimiz olmalı” dedi (Kayhan 29 Ekim 1984). Bu pragmatik görüşün en önemli destekçileri Ali Akbar Velayeti (Dışişleri Bakanı, 1981-1997) ve Rafsancani (Meclis Başkanı ve daha sonraki başkan) idi. Ancak “Ne Doğu ne Batı” sloganına ve “Devrimin İhracı” sloganına yönelik bu yeni pragmatik yaklaşım, İran siyasi seçkinleri arasında çatışma olmadan ortaya çıkmadı. İkinci meclis seçimlerinden sonra Dışişleri Bakanı Velayeti bazı meclis üyelerinden saldırıya uğradı. Tebriz'den bir Meclis üyesi olan Murtaza Razavi, Velayeti'nin “Devrimin İhracı” konusundaki gevşek yorumunu ve Batı'ya yeni yaklaşımını (Batı Almanya Dışişleri Bakanı Hans-Dietrich Genscher'in Tahran'a yaptığı ziyarete tepki olarak) eleştirdi. Rafsancani 1989'da başkan olduğunda Avrupa ile daha iyi ilişkiler kurmayı hedefledi. Bununla birlikte, aynı zamanda İran siyasi elitinin bazı unsurları Paris, Berlin ve Viyana gibi çeşitli Avrupa şehirlerinde İranlı muhaliflerin suikastlarını gerçekleştirdi. Bu suikastların hükümet, ajansları veya siyasi elitin aşırılık yanlısı bireyleri tarafından yapılıp yapılmadığını değerlendirmek her zaman çok zor olmuştur (Bakhash 2001: 250).

Bu örnekler İran siyasi seçkinlerinin tutarlı bir dış politika görünümü olmadığını göstermektedir; çoğu zaman, siyasi seçkinlerin farklı kesimleri tamamen çelişen politikalar izlemişlerdir. Ayrıca, Humeyni'nin Şubat 1989'da Salman Rushdie'ye karşı düzenlediği “fetva” (ölüm kararı), Avrupalı büyükelçilerin İran'dan çekilmesiyle sonuçlandı. Rushdie olayı Humeyni'nin ölümünden sonra bile İran ve Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkileri karmaşıklaştırmıştır. Eylül 1980'de İran ve Irak arasında savaş başladığında, Batı ülkeleri ve Sovyetler Birliği Irak'a siyasi ve askeri destek vermiştir. Batı ülkeleri Saddam Hüseyin'in dünyayı “İran'daki köktendincilerden” kurtarabileceğini ummuştur (Tarock 1999: 43). İran-Irak Savaşı'nın başlangıcında, Körfez ülkeleri Irak'ı lojistik ve mali olarak da desteklemişler, ancak resmen kendilerini tarafsız ilan etmişlerdir. 1981'de Körfez ülkeleri Irak'ı 24 milyar dolar ile desteklemiş; 1982 yılı sonunda Körfez ülkelerinden doğrudan finansal yardımın 30 ile 40 milyar dolar arasında olduğu tahmin edilmiştir (Kechichian 1995: 103; Nonneman 1986: 97).

Bu gelişmelere ve eleştirilere rağmen İran siyasi eliti 1980'lerin ortalarından itibaren Körfez ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeye çalışmışlardır. Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın İran ve dostça yaklaşımı konusunda Körfez İşbirliği Konseyi'nin (Gulf Cooperation Council-GCC) küçük ülkelere göre daha temkinli görünmüştür.³ Örneğin, Umman 1980'lerin başında İran'la

³ Körfez İşbirliği Konseyi, İran İslam devriminden kısa bir süre sonra Mayıs 1981'de yeni bir bölgesel güvenlik

dostça ilişkiler kurmuştur (Hooglund 2002: 165). İran ve Suudi Arabistan arasındaki sert ilişki, iki olaydan dolayı savaşın son iki yılında daha da kötüleşmiştir. Bunlardan ilk olay 1987 hac olaylarıdır. 1980'lerin ilk yarısında İran, hacca (Müslümanların Mekke'ye haccı) 100.000'den fazla hacı göndermiştir. Suudi yetkililerin siyasi gösterilerdeki yasaklarına rağmen, İranlı hacılar Suudi Arabistan ve ABD arasındaki yakın bağlara atıfta bulunarak “Amerikan İslam'ı” veya “Amerika'ya ölüm, İsrail'e ölüm” gibi sloganlar atmışlardır. Bu, İran ve Suudi Arabistan arasında gerilimlere neden olmuştur (Hooglund 2002: 167). 1987 hac döneminde 402 hacı ve güvenlik gücü doğrudan çatışmalarda öldürülmüştür (Marschall 2003: 46). Bundan sonra Suudi Arabistan hacca kabul edilen İranlı hacıların sayısını azaltmıştır. İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkiyi kötüleştiren ikinci olay, 22 Temmuz 1987'de İran'ın artan saldırılarına tepki olarak ABD'nin Kuveyt gemilerinin ulusal sicilini değiştirmesi ve kendi üstüne almasıdır. Bu eylem ABD'nin Körfez politikasında bir değişikliğe işaret etmiş ve İran-Irak savaşının uluslararasılaşmasını başlatmıştır. ABD artık İran'a karşı Irak da dâhil olmak üzere Körfez ülkelerine resmen taraf olmuştur (Marschall 2003: 88; Hooglund 2002: 164).

İran'ın uluslararası izolasyonu Ayetullah Humeyni'yi Meclis Başkanı ve Silahlı Kuvvetler Komutanı Rafsancani'ye kulak vermeye ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararını (UNSCR) 598 (Moshaver 2003: 289) kabul etmeye zorlamıştır. Irak, Temmuz 1988'de İran'ın uluslararası politikasının yeniden yönlendirilmesine yardımcı olmuştur. Her şeyden önce, İran-Irak savaşının sona ermesi, İran'ın Batı'ya karşı çatışmacı konumunu değiştirmiştir. İkincisi, ekonomik yeniden yapılanmayı gerçekleştirmek için yabancı sermaye ve teknik uzmanlık ihtiyacı, Batı'ya karşı daha pragmatik bir dış politika benimsenmesini gerektiriyordu. İran'ın ikinci on yılındaki dış politikası, evde ve Basra Körfezi'ndeki istikrarı sağlamak ve İran'ı küresel ekonomiye yeniden entegre etmektir (Tarock 1999: 43). Diğer katkıda bulunan faktörler 1989'da Humeyni'nin ölümü ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıdır.

Genel olarak, İran'ın ilk on yılında dış politikası pragmatik ve ideolojik düşüncelerin bir kombinasyonu olarak tanımlanabilir. İran dış politikasında ideoloji ilk on yılda galip gelirken, pragmatizm ikincisinde daha belirgin hale gelmiştir.

2.2. Rafsancani Döneminde İran Dış Politikası (1989-1997)

Humeyni'nin ölümü sonrasında Ayetullah Ali Hamaney'in Yüce Lider olması ve Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin seçilmesi sonrasında İran'ın yeni politika öncelikleri

örgütü olarak kuruldu. Altı üye ülkesi vardı: Suudi Arabistan, Kuveyt, Umman, Katar, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri. Konsey ülkeleri arasındaki siyasi bölünmeler ve Suudi Arabistan'ın ekonomik olarak en güçlü ve politik olarak etkili üye ülke olması Konsey'in etkinliğinin önündeki engellerdir.

ideolojiden ziyade ulusal çıkarlara göre belirlenmiştir. Buna ek olarak, Temmuz 1989'da İran Anayasası adapte edilerek cumhurbaşkanına daha fazla karar verme gücü verilmiştir. Rafsancani bu dönemde ekonomik kalkınma ve savaş sonrası yeniden yapılanmaya odaklanmaya başlamıştır (Marschall 2003: 101; Roshandel 2002: 130). Bu bağlamda 1988'de İran-İrak Savaşı'nın sona ermesi, 1989'da Humeyni'nin ölümü, 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Kuveyt krizinden sonra ABD'nin Basra Körfezi'ndeki daha büyük askeri varlığı, İran'ın temel stratejisi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Cumhurbaşkanı Rafsancani, Humeyni'nin dış politikasını sürdürmek istememiş ve devrimin ihracını da teşvik etmemiştir. Rafsancani gelişmiş sanayi devletleri ve Basra Körfezi ülkeleriyle işbirliği ve liberal bir ekonomi politikası ile İran'ı yeniden inşa etmeyi amaçlamıştır.

Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığı sırasında dış politika yeniden yönlendirilmesi AB ile "eleştirel bir diyalog" oluşturulmasını; Dağlık Karabağ, Afganistan ve Tacikistan'daki krizleri görüşmek üzere komşu devletlerle aktif katılım ve en güçlü Körfez İşbirliği Konseyi ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyesi olan Suudi Arabistan başta olmak üzere Arap Körfez Devletleri ile temkinli bir yakınlaşmayı sürece dâhil etmiştir. 1992'de Clinton yönetimi, İran Silahların Yayılmasını Önleme Yasasını kabul etmiş, bunu 1996 yılında İran ve Libya'nın enerji sektörüne yatırım yapılmasını yasaklayan İran-Libya Yaptırımlar Yasası (ILSA) izlemiştir (Karbassian 2000: 632).⁴ 2001'in sonlarında, Başkan George W Bush yasayı 2006'ya kadar uzatmıştır. ABD'nin ILSA'nın arkasındaki niyeti Avrupa'ya ve diğer ülkelere ABD'nin İran'a yönelik ekonomik politikasını izlemeleri için baskı yapmaktır (Moshaver 2003: 294). Başkan Clinton, yaptırımları şu şekilde savundu: "Sizi veya masum sivillerinizi gece öldürecek teröristleri finanse ederken veya korurken, gündüz sizinle ticaret yapan ülkelerle iş yapamazsınız" (The Guardian Weekly 11 Ağustos 1996). Ancak ABD'nin umduğu gibi olmadı ve birçok Avrupa ülkesi yaptırımlara karşı çıktı, hatta harekete geçti. Örneğin, Temmuz 1995'te Fransız merkezli petrol şirketi Total ve Ulusal İran Petrol Şirketi (NIOC), Sirri'de açık deniz petrol ve gaz sahalarının geliştirilmesi için bir anlaşma imzaladı. Aynı sözleşme, yaptırımlar nedeniyle iptal etmek zorunda kalan ABD Petrol Şirketi Conoco tarafından da imzalanmıştır. AB, Washington ILSA'yı yürürlüğe koyarsa Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) şikâyet etmekle tehdit etmiştir.⁵

⁴ ILSA, İran ve Libya petrol ve gaz sektörlerine yılda 40 milyon ABD dolarından fazla yatırım yapan ABD dışındaki şirketlere yaptırım uygulamaktadır. Uluslararası terörizmi desteklemek ve kitle imha silahlarını takip etmek için İran'a karşı, en az iki yıl boyunca yaptırım uygulanması gibi önlemler almayan ülkeler için yasalaşmadan bir yıl sonra 20 milyon dolara düştü.

⁵ Kasım 1997'de AB, ABD yasaları hakkında DTÖ'ye resmi bir şikâyet sunmuş ve bunu iki varsayım üzerine oturtmuştur: (1) yasa, DTÖ'nün kurulduğu serbest ticaret ilkesine aykırı ve (2) herhangi bir cezalandırıcı bunun

Başkan Clinton, göreve başladıktan hemen sonra Amerika'nın Basra Körfezi politikasını oluşturmuştur. İlk yılında yönetimi, 18 Mayıs 1993'te İran ve Irak'a yönelik "ikili sınırlama" politikasında doruğa ulaşan çok sayıda politika hedefi yayınlamıştır (Lenczowski 1994: 52). "İkili çevreleme"nin amacı, bu rejimleri politik, ekonomik ve askeri olarak izole etmektir. İkili çevreleme mantığı üç olayın doğrudan sonucudur. Birincisi, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ABD'nin daha ayrımcı bir politika izlemesine izin verdi; daha önce, bu iki ulus iki süper güç tarafından müttefik olarak kullanılıyordu; Irak rejimi Sovyetlere, İran da ABD'ye yöneldi. İkincisi, Irak'a karşı savaşın Kuveyt üzerindeki siyasi sonucu; savaş koalisyon güçleri için açık bir askeri zafer olsa da, siyasi sonucu birçok gözlemci tarafından başarısız sayıldı çünkü Saddam Hüseyin iktidarda kaldı. Üçüncüsü, Filistin-İsrail çatışması ve İran'ın Hamas'a desteğidir.

Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgali İran ve tüm Körfez ülkeleri arasındaki ilişkide büyük bir değişime işaret etmiştir. Artık Irak, Basra Körfezi ülkelerinin güvenliği ve bütünlüğü için acil tehdittir. İran, işgali kınayan ilk Körfez ülkesidir (Mohtashem 1993; Milani 1996: 92; Quilliam 2003: 41). Böylece 1990'da İran Batı'nın yanında ve Irak'a karşı durmuştur. İran, Kuveyt krizi ve savaş sırasında kendisini tarafsız ilan etmiş ve hatta çatışmaya aracılık etmeyi önerdiğinden, Körfez ülkeleri İran ile işbirliği yapmaya daha istekli hale gelmiştir.

İran'ın Basra Körfezi ülkelerine serbest petrol akışını garanti altına alması gerektiğinden, Basra Körfezi'nin güvenliği Rafsancani'nin dış politikasının en önemli önceliği haline gelmiştir. İran uluslararası ticareti için Basra Körfezi'ne bağımlıdır. İran'ın petrol ihracatı da dâhil olmak üzere uluslararası ticaretinin yüzde 90'ından fazlasının gerçekleştiği İran'ın ana limanlarının tümü Basra Körfezi'nde bulunmaktadır (Amirahmadi 1993: 100; Milani 1996: 93). Ayrıca İran'ın ekonomik reform programını yürütmek için bağımlı olduğu petrol gelirlerini artırmak ve petrol fiyatlarını istikrara kavuşturmak için OPEC'e ihtiyacı vardır (Milani 1994: 335-336). Rafsancani, Basra Körfezi ülkeleriyle iyi ilişkilerin Arap ülkelerinden yatırımları artıracaklarını ve İran ürünleri için Arap pazarları açacağını umuyordu. Aslında, ateşkesin ardından İran, daha küçük Körfez komşularıyla ticari ilişkilerini önemli ölçüde geliştirebilmiş, Körfez ülkelerinden yatırım alabilmiş ve Kish ve Qeshm adalarında Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) çekmek için serbest ticaret bölgesi yaratmıştır (Milani 1996: 91). İran ve Basra Körfezi ülkeleri arasındaki gelişmiş ilişkiler, örgütün İran ile gelecekteki işbirliğini ve

sonucunda yapılacak eylem uluslararası hukukun ihlali anlamına gelir. İki parti, Mayıs 1998'de Londra'da düzenlenen bir toplantıda AB'nin uluslararası terörizmle mücadelede ABD'ye desteğini sürdüreceğini ve ABD'nin Total ve İran petrol ve gaz endüstrisine yatırım yapan diğer Avrupa petrol şirketlerine başkanlıktan feragat vereceğini kabul etti. Bu, AB'nin ABD'ye karşı İran lehine almış olduğu en güçlü tutumdu (Tarock 1999: 50-51).

ülkenin bölgesel güvenlik düzenlemelerine katılımını memnuniyetle karşılayacağını açıkladığı Körfez İşbirliği Konseyi Aralık 1990 Zirvesi sırasında belirgindir (Ramazani 1992: 400).

Rafsanjani'nin cumhurbaşkanlığı sırasında İran'ın Basra Körfezi bölgesinde önemli bir güç olduğunu vurgulamak gerekir. Kasım 1991'de Rafsanjani, KİK ülkeleri ile İran arasında ekonomik ve teknik işbirliği için ortak bir bölgesel pazar önermiş ve bu da kapsamlı bir güvenlik düzenlemesine yol açabilirdi. Şah da 1960'larda benzer önerilerde bulunmuştur (FBIS / NES / 55 14 Kasım 1991).⁶ İran siyasi elitleri arasındaki tüm siyasi gruplar bölgesel güvenlik düzenlemesi fikrini desteklediler. Hatta ABD'nin gelecekte böyle bir düzenlemeye dâhil edilmesini de düşündüler. Bu tartışmalarda yer alan başlıca figürlerden biri İran'ın nükleer programı konusunda AB ile baş müzakereci Javad Larijani (Marschall 2003: 171) idi.

Körfez krizi sırasında ve sonrasında İran ve Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri arasındaki gelişmiş ilişkiler ve İran'ın Katar'daki Körfez İşbirliği Konseyi zirvesi sırasında tartışılan bölgesel bir güvenlik düzenlemesine olası entegrasyonu, İran'ın Basra Körfezi güvenliğinde aktif bir parti olma umudunu artırmıştır. Ancak kısa süre sonra, Körfez İşbirliği Konseyi'nin Basra Körfezi'nde yabancı güçlerin varlığını bölgesel bir güvenlik düzenlemesine tercih ettiği ortaya çıkmıştır. Şubat 1991'de, Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri, Suriye ve Mısır, ekonomik, siyasi ve güvenlik işbirliği ve koordinasyonu için bir örgüt oluşturma olasılığını görüşmek üzere Kahire'de bir araya gelmişlerdir (Mısır Bilgi Bakanlığı, Devlet Bilgi Servisi Mart 1991: 15). Bir ay sonra, "altı artı iki" Şam Deklarasyonu'nu imzalamıştır. Buna göre, Suriye ve Mısır birlikleri Körfez'e 10 milyar dolar karşılığında yerleştirilecekti (Milani 1994: 344). Özellikle Kahire, İran'ın bölgesel güvenlik düzenlemesinde aktif rolüne karşıydı (Bağımsız 21 Şubat 1991). İranlı siyasi seçkinler güvenlik tartışmasından dışlanmasına itiraz etmişler ve Şam Bildirgesi'ni, özellikle de Mısır'ın bu konudaki rolünü çok hayal kırıklığına uğratmışlardır (Gargash 1996: 144). Suriye Cumhurbaşkanı Esad, İran Dışişleri Bakanı Velayati'ye İran'ın Körfez Savaşı sonrası güvenlik düzeninde önemli bir rol oynayacağına dair güvence vermiştir. Başkan H.W. Bush bile İran'ın önemli bir güç olduğunu ve Basra Körfezi ülkeleri tarafından düşman olarak görülmemesi gerektiğini belirtmiştir (Keesing's Mart 1991: 38119). Körfez İşbirliği Konseyi'nin bölgesel güvenlik düzenlemeleri komitesi Başkanı Sultan Qabus Velayati'ye toplu güvenlik düzenlemesinin önce Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerini ve daha sonra tüm Körfez ülkelerini içermesi gerektiğini söylemiştir (FBIS / NES / 10 19 Mart 1991).

⁶ 1960'lı yılların sonunda İran, 1969'daki saygın Nixon Doktrini'ne göre ABD için yerel güvenlik gücü haline geldi. Şah, ülkesinin Basra Körfezi'ndeki jandarma rolünden bile bahsetti. Bu ilişkiye dayanarak, 1972'den devrime kadar, ABD İran'a en gelişmiş ve sofistike geleneksel silahlarını satmaya hazırdı.

Umman, muhtemelen Suudi Arabistan'a karşı bir ağırlık olarak İran'ı içeren bir bölgesel güvenlik düzenlemesini desteklemiştir. Mart 1992'de Tahran'a yaptığı ziyarette, Umman Dışişleri Bakanı Alawi İran'a bölgesel bir güvenlik düzenlemesi oluşturmada danışmanlık rolü verebilme ihtimalinden bahsetmiştir(Gulf News 10 Mart 1992). Mayıs 1991'de Şam Deklarasyonu sona ermiş ve Mısır, Suudi Arabistan ve Kuveyt'ten asker çekmeye başlamıştır. Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri daha sonra Batı askeri korumasına güvenmiştir.(Marschall 2003: 117).

İran'ı bölgesel güvenlik düzenlemesine dâhil etme müzakereleri büyük olasılıkla dört nedenden dolayı başarısız olmuştur (Rakel, 2006: 177): (1) Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri İran'ın baskın bir bölgesel aktör olma yolundaki olası isteklerinden korkuyordu; (2) ABD'nin İran'ı böyle bir düzenlemeye dâhil etmek için aktif muhalefeti; (3) Körfez ülkelerinin farklı öncelikleri ve ortak bir tehdide katılmamaları, toplu güvenlik anlaşmasını imkânsız hale getirdi ve (4) 1992 yılında Hürmüz Boğazı'na bakan üç küçük ama stratejik olarak önemli adada patlak veren bölgesel kriz İran'ı bölgesel güvenlik dengesinden uzaklaştırdı.

Bu bağlamda 1992'de İran ve BAE arasında, Abu Musa ve Büyük ve Küçük Tunb adalarının⁷ mülkiyeti üzerine bir dizi suçlama, iddia ve karşı dava, İran'ın ortak olarak yönetilen Abu Musa Adası'nda çalışan BAE vatandaşlarına gönderilmesinin ardından sınır dışı edildikten sonra başlamıştır (Marschall 2003: 121). Abu Musa krizinden sonra Körfez ülkeleri askeri koruma için ABD'ye dönmüşlerdir. Her ülke tek taraflı olarak kendi güvenliğini aramış ve ABD ile bir dizi savunma anlaşması imzalanmıştır; ilk imzalayan ülke Eylül 1991'de Kuveyt olmuştur (Beşir ve Wright 1992: 110). ABD sadece Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerine çok sayıda modern silah satmakla kalmadı, aynı zamanda ABD'nin sularını kullanmasına ve ortak askeri eğitim tatbikatları yapmasına izin veren ikili anlaşmalar da imzalandı (Milani 1996: 94). İran, Körfez ülkeleri ile ABD arasında imzalanan güvenlik anlaşmaları tarafından tehdit edildiğini düşünmüştür. Zira Dışişleri Bakan Yardımcısı Beşharati şunları söylemiştir: “Komşularımız birbiri ardına Batı ülkeleriyle savunma anlaşmaları imzaladılar. Öyleyse neden askeri donanım almamalıyız (Kayhan 3 Aralık 1992)?⁸ Kuveyt dışındaki Körfez İşbirliği

⁷ Adalar üzerindeki anlaşmazlık, 1887'de Britanya'nın İran'ın kendi yetki alanı altında oldukları iddiasına karşı adaları devraldığı on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar uzanıyor. İngilizler 1971'de Basra Körfezi bölgesinden ayrıldığında, iki ülke İran'ın Ebu Musa üzerindeki egemenliğini Sharjah ile paylaşacağını ve diğer iki ada üzerinde tek egemenliğe sahip olacağını kabul etti. İran, Mayıs 1970'de BAE'nin oluşumunu ve Bahreyn'in bağımsızlığını kabul etti, ancak karşılığında adaların tamamen kontrol altına alınmasını bekledi (Milani 1996: 97).

⁸ Ancak diğer Körfez ülkelerine kıyasla İran oldukça sınırlı miktarda silah satın aldı. 1991'de İran'ın tahmini askeri harcamaları, Irak'ın 7,49 milyar ABD doları ve Suudi Arabistan'ın 35,44 milyar ABD doları ile karşılaştırıldığında 4,27 milyar ABD dolarıydı. 1996'da İran'ın harcamalarının tahmini 3,30 milyar dolardı. Suudi Arabistan'ın harcamaları 17 milyar ABD doları olarak gerçekleşti. International Institute for Strategic Studies 1998.

Konseyi ülkeleri, ABD'nin bölgede kalıcı olarak kurulmaması gerektiğine karar verdiler, ancak acil durumlarda Basra Körfezi'nde kalmasını istediler (Katzman 1993: 199).

Aralık 1997 başlarında İslam Konferansı Örgütü (İİT) toplantısında İran, Suudi Arabistan'ın desteği sayesinde İİT başkanlığını almıştır. Suudi Arabistan Kralı Abdullah'ın Tahran toplantısına katılımı, iki ülke arasındaki yakınlaşmada başarılı sayılmıştır. Şubat ve Mart 1998'de, şimdi Expediency Council'in başkanı Rafsancani, Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiştir. Kral ve Veliht Prens tarafından kabul edilmiş ve 15 gün geçirmiştir. İki hafta önce, bu fahri resepsiyon Suudi Arabistan'ı ziyaret ettiğinde ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright'a reddedilmiştir. İki ülke arasındaki yakınlaşma politikası Başkan Hatemi'nin Suudi Arabistan'ı ziyareti sırasında Mayıs 1999'da zirveye ulaşmıştır (Reissner 1999: 47-49; Marschall 2003: 144). Ziyaret, petrol fiyatlarının varil başına 13 ABD dolarının altına düşmesi nedeniyle her iki ülke için ekonomik sorunlar nedeniyle mümkün olmuştur. İran ve Suudi Arabistan, petrol fiyatlarının istikrarını, petrol üretimi ve tüketimi ile ilgili bir anlaşmayı ve OPEC'te işbirliği yoluyla petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların olumsuz etkilerini azaltmayı tartışmıştır (Marschall 2003: 144-45).

İran'ın Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleriyle ilişkilerinin, bölgesel bir güvenlik düzenlemesine ilişkin bir uzlaşmanın bulunamamasıyla, 1992'de, İran'ın dış politikasının yeniden yönlendirilmesini mümkün kılan Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla aynı zamana denk gelmesi Ramazani'ye göre, "Ne Doğu ne de Batı" sloganının yerine "Hem Kuzey hem de Güney" (Ramazani, 1992: 393) ya da İran'ın dış politikasının "Araplaştırılması" olarak tanımlanmıştır. İran açısından bakıldığında, bölgesel güvenlik düzenlemesi artık yalnızca Basra Körfezi ülkeleriyle sınırlı kalmayıp, eski Orta Asya cumhuriyetlerini de içeriyordu. İranlı politika yapımcılar, eğer ikincisi Amerikan yönelimlerinden vazgeçmek istemiyorsa İran'ın artık Basra Körfezi ülkelerine odaklanmaması gerektiğini söylemişlerdir. Bu bağlamda İran, İran'a daha sempatik olan Hindistan, Pakistan, Afganistan, Orta Asya ve Çin gibi ülkelerin önemini vurgulamalıdır (Marschall 2003: 119).

Buna paralel olarak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana, İran'ın küresel petrol işinde stratejik bir oyuncu olarak konumu artmıştır. İran beş Hazar kıyı devletinden biridir ve bu nedenle Basra Körfezi ile Hazar bölgesi arasında stratejik bir bağlantıdır (Ghezelbash 2005: 25-26). Genel olarak Doğu Asya'da ve özellikle Çin'de petrol talebinin artmasıyla İran, sadece bölgesel üretici ülkeler arasında değil, petrol pazarlarında da konumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Hatta ana tüketicileri -ABD, AB ve Çin- birbirine karşı rekabete dahi sokabilecek güçtedir.

İran'ın dış politikasının “Araplaştırılması”, Basra Körfezi’ndeki ABD politikasına ve Ekim 1991’de başlayan Arap-İsrail barış sürecine tepki olarak gelişmiştir. Dışişleri bakanlığındaki bazı İran aydınları ve teknokratları ile Cumhurbaşkanı Rafsancani, bu ilkeyi desteklemiştir. Yüce Lider Hamaney ise aksine, İran dış politikasının daha güçlü Araplaştırılması çağrısında bulunan eğilimi desteklemiştir (Marschall 2003: 118). Rafsancani hükümeti bu iki görüş arasında bir denge kurmaya çalışmış ve İran’ı Basra Körfezi ile Orta Asya arasında bir köprü olarak tanıtmıştır.

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması İran için büyük jeopolitik öneme sahiptir. Orta Asya ve Avrupa’ya giden yollar Sovyet döneminde tamamen engellenmiş olsa da, 1991’den beri Avrupa’ya açılan kapı yeniden açılmıştır (Nahavandi 1996: 2). İran, 1991 yılında Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığını tanıyarak, iyi ilişkiler kurarak ekonomik kazanç sağlayabileceğini ummuştur. Eski İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani defalarca Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığıyla yeni bir “ekonomik ticaret merkezi” ortaya çıktığını ilan etmiştir. Benzer şekilde İran, Orta Asya ülkeleri için uluslararası pazarlara önemli bir bağlantıdır. İran ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ikili ve çok taraflı taşımacılık anlaşmalarına ek olarak, Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ) bölgesel işbirliği için bir forumdur.⁹ 1993 yılından bu yana, EİÖ üyeleri ulaştırma, transit ticaret, vize prosedürlerinin basitleştirilmesi, kaçakçılıkla mücadele tedbirleri ve gümrük sahtekârlığı konularında işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. Haziran 2000’deki EİÖ Tahran Zirvesi sırasında, üye devletler enerji işbirliği ve ticaret anlaşmalarının geliştirilmesi ve uygulanmasına odaklanmıştır. Ticaret, ulaştırma, enerji ve endüstriyel / tarımsal işbirliği EİÖ’nün temel öncelik alanlarını oluşturmaktadır. Bu birçok anlaşmaya rağmen, EİÖ’nün bölgesel ticareti destekleme konusundaki rekoru çok etkileyici değil. Ticaret entegrasyonunu teşvik etmek için, EİÖ üyesi ülkeler, en önemlileri yoğun bir ulaşım bağlantısı ağının olmaması, örneğin; petrol ve doğal gaz kaynaklarını dünya pazarlarına ihraç etmek ve sınırlı mali kaynaklar. İran’ın başlıca dış politika hedefi ABD’nin 1991’den sonra Orta Asya’da bırakılan boşluğu doldurmasını engellemektir. İran, bu boşluğu kendi başına dolduramayacağını bilmiş ve bu nedenle Roy’un “Rus kartı” (Roy 1998) Doğu-Batı stratejik eksenine (Washington-Ankara-Baku-Taşkent) karşı Kuzey-Güney stratejik ekseninde (Moskova-Erivan-Tehran) hareket etmiştir. Bu stratejik çift eksen, mevcut ve önerilen çeşitli

⁹ EİÖ ilk olarak 1977 yılında İran, Türkiye ve Pakistan arasında Bölgesel İşbirliği ve Kalkınma olarak kuruldu. Örgüt 1979’da İran’daki İslam devrimine kadar ayakta kaldı. 1985’te örgüt EİÖ olarak yeniden kuruldu. EİÖ’nün atılımı 1992 yılında örgütün Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Afganistan dâhil olmak üzere üç ila on üyeden genişlemesine yol açan Tahran Zirvesi’nde gerçekleşti. EİÖ büyük bir ekonomik işbirliği kuruluşudur. Üye devletler birlikte 300 milyonluk bir nüfusa sahiptir ve yedi milyon kilometrekarelik bir alanı kaplamaktadır.

petrol boru hatları arasındaki rekabette açıktır: ABD için Doğu-Batı boru hatları (Trans-Hazar, Bakü, Gürcistan, Türkiye), Rusya ve İran için Kuzey-Doğu boru hatları (Bakü-Novorossiysk-Hazar) İran ağları ile Basra Körfezi'ne giden Boru Hattı Konsorsiyumu bağlantıları). ABD'nin İran'ın Orta Asya'ya daha aktif katılımına muhalefet, İran ve bölge arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesini engellemiştir. Bir diğer önemli engel, Hazar Denizi'nin yasal rejimi hakkında henüz çözülmemiş anlaşmazlıktır (Amineh, 2005: 290).

Genel olarak İran'ın Rafsancani yönetimindeki dış politikasının İslamcı temelli ve Güney yanlısı olduğu söylenebilir. İran'ın diplomatik politikadaki değişimi yıkıcı ekonomik ve askeri durumu ile ilgilidir, ancak jeopolitik görünümde genel bir yönlendirme ile değil. Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığı sırasında dış politika, hizip siyasetinin bir uzantısıydı ve bu da tutarsızlık, tikanıklık ve çok sayıda karar alma merkezi ile sonuçlanmıştır (Mozaffari, 1999: 16 ve 2000: 9, 11; Clawson 1994). İran siyasi elitinin bazı üyeleri arasında devrimci tutkuların devam eden önceliği, Humeyni'nin devrim ihracatı ile köklü bir kopuşu engellemiştir. Bu nedenle, İran'ın dış politika oryantasyonunda önemli reformlar 1997'de Reformcu Muhammed Hatemi seçilmeden önce gerçekleşmemiştir. Hatemi, yurt dışında meşruiyet ve kabul görmeyi Rafsancani'den daha fazla gerçekleştirmiştir (Roshandel 2000: 110). Ancak Rafsancani, gelen cumhurbaşkanı için açık bir öncelikler listesi de bırakmıştır: Basra Körfezi bölgesinde istikrar, İran'ın küresel ekonomiye yeniden entegrasyonu ve İran'ın BM, İİT ve AB gibi küresel ve EİÖ gibi bölgesel örgütlere aktif katılımı.

2.3. Hatemi Döneminde İran Dış Politikası (1997-2005)

Reformist fraksiyonun önemli ismi olan Hatemi, ilk olarak 1997'de seçilmiş ve dış politika yerine iç meselelere (İran'ın sosyal ve politik gelişimi arzusu) odaklanmıştır. Hatemi'ye göre dış politika artık içteki ekonomik krizi örtbas etmek için değil, daha çok iç siyasi sorunların ele alınması için bir araç olarak kullanılmalıdır (Chubin 2002: 18). Bununla birlikte İran iç siyaseti konusunda farklı görüşlere rağmen, Reformistler ve Muhafazakârlar ülkenin dış politika öncelikleri konusunda tamamen farklı kavramlara sahip değillerdir. Reformistler, kitle imha silahları (KİS), terörizm ve İsrail-Filistin çatışması gibi hassas ve birbiriyle ilişkili konularda Muhafazakârlarla tartışmaz ancak hedeflerine nasıl ulaşacakları konusunda farklılık gösterirler. Muhafazakârlar, Reformist hizibin bu politikanın meyvelerine yemelerine izin vermeden siyasi rejimi korumak ve hatta güçlendirmek için dış politikayı kullanmaktan endişe duyuyorlardır. Bu arada Reformistler, esas olarak ülkenin küresel ekonomideki konumunu iyileştirmek ve iç reformları uygulamak için dış politika kullanmakla ilgilenmişlerdir (Chubin 2002: 22). Bu bağlamda Hatemi'nin başkanlığı sırasında Reformistler

üç zor alanda politikayı değiştirebildiler: (1) Salman Rushdie olayı; (2) Suudi Arabistan ve diğer Basra Körfezi ülkeleriyle (Rafsanjani başkanlığı sırasında daha önce iyileşmeye başlamış olan) ilişkilerin iyileştirilmesi ve (3) AB ile daha iyi ilişkiler sağlanmasıdır. Bu noktadan hareketle Hatemi'nin cumhurbaşkanlığının ilk dört yılındaki en önemli başarısı, İran'ın başta AB olmak üzere uluslararası alanda tutumunu geliştirebilmesidir (Rakel, 2007). İç düşmanları bile, İran ekonomisinin gelişmesinde merkezi olan İran'ın petrol gelirini güvence altına almanın gerekliliği nedeniyle başarılı dış politikasını tanımak zorunda kalmışlardır.

Uluslararası iklimin gelişmesi, Hatemi'nin 7 Ocak 1998'de Amerikan televizyon kanalı CNN ile yaptığı röportajda özellikle belirgindir. Burada, İran'ın ABD ile ilişkilerini bir "medeniyetler diyalogu" aracılığıyla iyileştirme amacını açıkça ortaya koymuştur. BM'nin 4 Kasım 1998'de 2001 yılını "Birleşmiş Milletler Medeniyetler Arası Diyalog Yılı" ilan etmiştir. Ancak Hatemi, "medeniyetler arasında diyalog" veya "Yumuşama" politikası için çabalarken, Yüce Lider Hamaney, Lübnan'daki Hizbullah ve Gazze / Batı Şeria'daki Hamas gibi İslamcı radikal grupların desteğini sürdürerek bu girişimleri görmezden gelmiştir (Timmerman 3 Aralık 2001). Dahası, Hatemi ABD ile diyalog kurmak isterken, Hamaney "Amerika ile diyalog, o ülke ile bağ kurmaktan daha zararlı" (Barraclough 1999: 12) yorumunu yapmıştır. Sonuç olarak, 1997'den itibaren İran dış politikası yöneliminde ve araçlarında değişiklik olsa da Amerika ve İsrail karşıtlığı ile ve bağımsızlık kriterleri büyük ölçüde aynı kalmıştır.

Buna rağmen Hatemi, bölgesel barış ve istikrarı, OPEC'te ortak bir politikayı, Körfez ülkelerinin yatırımını, Irak'ı kontrol altında tutmayı ve Batı ülkeleriyle ilişkileri iyileştirmeyi teşvik etmek için ülkesinin başta Suudi Arabistan olmak üzere Basra Körfezi ülkeleriyle iyi ilişkilere ihtiyacı olduğunu fark etmiştir (Marschall 2003: 142). 1997'deki ilk yabancı seyahatinde, İran Dışişleri Bakanı Kamal Kharrazi Aralık 1997'de Tahran'daki İKT zirvesini beklemek için birkaç körfez başkentine gitmiştir (Baker Institute, 1998). İİT zirvesi İran için önemlidir; yıllar süren gerginlikten sonra İran'a Körfez ülkelerine dostça davranma fırsatı vermiştir. İran ve Suudi Arabistan arasındaki gelişmiş ilişkinin olası bir tezahürü olarak iki ülke ortak bir işbirliği komisyonu oluşturmuş ve ülkelerindeki özel sektör faaliyetlerini teşvik etmek istediklerini ifade etmişlerdir. İran, ülkesini ziyaret eden Suudi vatandaşlarına yönelik vize şartlarını da kaldırmıştır (Baker Institute 1998). Suudi Arabistan ile ilişkiler iyileşmiş gibi görünse de her iki ülkenin finansal destek verdiği İslami köktendincilere karşı rekabet gibi potansiyel gerilimler devam etmektedir. Ayrıca, İran ve BAE arasında Abu Musa ve Büyük ve Küçük Tunb Adaları'nın mülkiyeti konusundaki hala çözülmemiş anlaşmazlık bu ilişkiyi karmaşıklştırmaktadır. Fakat İran'ın Rusya ile ilişkileri hakkında bu söylenemez.

Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana Rusya ekonomik, siyasi, askeri ve nükleer alanlarda İnan'la ittifak kurmuştur. Rusya, İnan ile ittifakını Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) Doğu ve Güney'e doğru genişlemesi, Batı'nın bölgesel enerji kaynaklarını kontrol etme çabalarına ve Türkiye'nin Orta Asya'daki faaliyetlerine karşı bir denge olarak görmüştür (Vishniakov, 1999: 144). Silah tedarikine ek olarak, İnan'ın çeşitli bölgesel sosyal ayaklanmalarla başa çıkabilmesi için Rusya'nın müttefiki olması gerekir (Amineh 2005: 293). Rusya'nın İnan'a silah dağıtımını (konvansiyonel ve nükleer teknoloji) ittifakın anahtarıdır; çünkü az sayıda lke İnan'a silah satmaya hazırdır. Çin'in yanı sıra Rusya, İnan'ın en önemli silah tedarikçilerinden biridir (Cohen 2001).

Bir başka ilginç gelişme de Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (SCO) İnan, Pakistan ve Hindistan'a gözlemci statüsü vermesidir. Bu adım bir "çok kutuplu dünya kavramı" ve "çok taraflılık" yaratma çabası olarak gösterilse bile, İnan'ın bir gözlemci olarak kabul edilmesi Batı'ya karşı provokasyon olarak anlaşılmalıdır (RIA-Novosti 5 Temmuz 2005). SCO, bir güvenlik kuruluğu olarak Batı lkeleriyle rekabet etmektedir. 5 Temmuz 2005'te Kazakistan'ın başkenti Astana'da SCO yesi devletlerin (Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan) bir toplantısında açıkça Batı karşıtı bir tutum ortaya çıkmıştır. SCO yesi devletler sadece Afganistan'daki ABD liderliğindeki askeri koalisyonun bir geri çekilme planı belirtmesini değil, aynı zamanda bir ülkenin içişlerine dış müdahaleyi de sınırlandırmasını talep etmişlerdir. Nikonov'a göre, SCO'nun ABD'nin Asya'daki etkisini azaltmayı amaçladığı görülmektedir (RIA-Novosti 29 Haziran 2005). Dolayısıyla İnan, Hatemi döneminde, ABD'ye karşı Çin-Rusya-Orta Avrasya-İnan eksenini oluşturmak için SCO'ya katılmakla giderek daha fazla ilgilenmiştir.

Hatemi döneminde İnan ayrıca Çin ile ilişkilerini de güçlendirmiştir. Çin'in ekonomik büyümesi enerji ihtiyaçlarını hızla artırmıştır. Çin, ABD'nin arkasında dünyanın en büyük ikinci petrol tüketicisi olarak Japonya'yı geçmiştir. lke yerli üretimi artırmaya çalışsa da petrol ithalatı önümüzdeki yirmi yılda yaklaşık yüzde 960 oranında büyüyecek ve 2025 yılına kadar ülkenin petrol tüketiminin neredeyse yüzde 70'ini oluşturacaktır. Çin'in enerji arzını güvence altına alma politikası, Küresel enerji tüketiminin dörtte birini oluşturarak ABD'ye karşı tutum almasını da gerektirmektedir. Ayrıca Çin'in petrol ithalatının yüzde altmış zaten Basra Körfezi'nden gelmiştir. Hatemi döneminde 2003 yılında İnan, toplam ithalatın yüzde 14'n sağlayan Çin'in en büyük ikinci petrol tedarikçisi iken Çin, nükleer teknolojilerin yaygınlaşmasını yasaklayan uluslararası anlaşmalar imzalamış olmasına rağmen, İnan'ın nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar yapmak için kullanılabilir çift kullanımlı teknolojinin

ana tedarikçisi olmuştur (Amineh 2005: 299). Yine bu dönemde Ekim 2004'te Çin'in devlet petrol şirketi Sinopec ve İran, İran'a petrol ve gazın Çin'e 70 milyar ABD Doları değerinde teslim edilmesi konusunda bir anlaşma imzalamışlardır (Energy Bulletin, 2004). Bu iki ülke arasındaki ilişkiler, başta Çin'in enerji ihtiyaçları ve İran'ın tüketim mallarına olan açlığı nedeniyle son derece artmıştır.

Sonuç olarak Hatemi'nin sekiz yıllık cumhurbaşkanlığı İranlıların uluslararası kamuoyuna duyarlı olduklarını ve İran'ın 1980'lerin uluslararası tecridine geri dönme isteklerinin olmadığını göstermiştir. İran'ın siyasi olarak şeffaf olması herkesin yararına. Artan ticari ilişkiler ve bölgesel güvenlik düzenlemesiyle ilgili görüşmeler diyalogun sürdürülmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca gelişmiş uluslararası ekonomik ilişkiler sadece Muhafazakârlar arasındaki çatlağı genişletecektir. Daha büyük uluslararası ticareti kabul etmek, ideolojik değerlerine aykırı olur ve onları sosyal tabanlarından uzaklaştırır. Bu aykırılık, ülkeyi izole edecek ve İran nüfusunun çoğunluğunu kendi hükümetinden daha da uzaklaştıracaktır (Sohrabi 2006: 5). Bu temennilere rağmen Ahmedinejad, Hatemi sonrası cumhurbaşkanlığına seçilmiş ve ülkeyi sert güç bağlamında radikal bir dış politika izleyerek batıdan koparmaya çalışmıştır.

2.4. Ahmedinejad Döneminde İran Dış Politikası (1997-2005)

Mahmud Ahmedinejad'ın seçimi, İran dış politikası yönelimlerinde, Hatemi'nin “diyalog” politikasından uzakta yeni bir yön kazanmıştır. 1997 cumhurbaşkanlığı seçimleri, Reformcu hizipleri iktidara getirmiş, 2005 cumhurbaşkanlığı seçimi Muhafazakâr hizipleri eski muhafızlar ve sert popülistler arasında bölüştürmüştür. Bu durum reformist Shargh gazetesi tarafından “neo-muhafazakârlar” ifadesiyle belirtilmiştir (Sohrabi 2006: 3). Zira Amuzegar'ın açıkladığı gibi (2007: 47), Ahmedinejad iktidarından beri İran'ın diplomatik stratejisi ve taktikleri değişti. Stratejik anlamda Müslümanların “milliyetçilik ve tarihi gurur” anlayışına başvurmuş ve Batı'yı Müslüman ülkelerin bilimsel ilerlemesine ve siyasi bağımsızlığına karşı koymakla suçlamıştır. Ayrıca küresel güç yapısını, özellikle BM Güvenlik Konseyi'ni ve yaptırımlarının meşruiyetini eleştirmiştir. Taktiksel açıdan bakıldığında İran'ın genel olarak Batı'nın ve özellikle ABD'nin eksikliklerine işaret ederek kendi sosyo-ekonomik politikalarını savunma tutumunu değiştirmiştir. “Doğru ve yanlış” sloganlarının yerini “adalet ve zulüm” sloganları almıştır (Amuzegar 2007: 47). Bu dönemde İran nükleer programı ve Holokost'un inkârı konusunda gerilimler yaratılarak hem Ortadoğu'ya hem de Batı'ya karşı çatışmacı bir politika izlenmiştir (Mohammadi, 2007).

Ahmedinejad'ın seçilmesi, Muhafazakâr hiziplerin İran-İrak savaşından sonra İran siyasi elitinin o zamanki baskın hiziplerinin politika yapmasının dışında bırakıldığı zaman radikalleşmiş olan marjinal bir azınlık kolunu iktidara getirmiştir. Yine de Ahmedinejad'ın zaferi kendisinden ziyade Yüce Lider Hamaney'nin zaferiydi. Hamaney ve Muhafazakâr hizip İran'ın iç ve dış politikalarını kontrol etmiştir. Böylece Ahmedinejad'ın seçilmesi, İran dış politikasında Cumhurbaşkanı Hatemi'nin "diyalog" politikasından uzakta yeni bir yön getirmiştir. Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olarak ortaya çıkması ve Muhafazakâr hizip içinde neo-Muhafazakârların yükselişi ile "Devrimin İhracı" amacına dikkat çekilmiştir. Ahmedinejad 3 Şubat 2007'de İsfahan'da yaptığı konuşmada, bunu bir olasılık olarak belirtmiştir. Uluslararası seyahatleri sırasında "devrimci duygularla" karşılaştığını iddia etmiştir: "Sadece akademisyenler değil, sadece akil adamlar değil, sadece entelektüeller [...] değil, sokaklardaki ve pazarlardaki insanlar sevgiyle bağırıyorlar: 'İran, İran, çok yaşa İran, İran muzaffer olabilir.'" Samii'ye (2007) göre, Ahmedinejad'ın diğer ülkelerdeki Müslümanların İran İslam Devrimi'nden ilham alabileceğine gerçekten inanması mümkündür, ancak gerçekte sadece Lübnan Hizbullah örgütüne ilham vermiştir. Bununla birlikte, Amuzegar'ın gösterdiği gibi (2007: 36) Ahmedinejad, Ortadoğu dışındaki gelişmekte olan ülkelerin halkları arasında çok sempati kazanmıştır: Doğu ve Güney'de hayran olduğu kadar Kuzey ve Batı'da da aşağılanıyor. Yerlerinden edilmiş milyonlarca Filistinli mülteci, sokakta yoksul Arap kitleleri arasında tartışılmaz bir kahramandır. Bu bağlamda Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki çeşitli ülkelere yaptığı gezilerden sonra Ahmedinejad, gelişmekte olan ülkelerin İran'ı bir rol modeli olarak gördüğünü ve İran'ın "ekonomi, kültür ve genel kalkınmayı yönetme metodolojisi ve çözümlerini" istediğini söylemiştir (Amuzegar 2007: 36-37).

İran'da var olan şiddetli kutuplaşma ışığında Hamaney'in görevi ise zor geçmiştir. Zira İran kamuoyu derinden kutuplaşmış durumda: Seçmenlerin %25-35'i Muhafazakâr adayları desteklemiş; %40-45'i Reformcuları veya Pragmatistleri, %10'u bir Pragmatist olarak Rafsancani'yi desteklemiş; %20-25'i siyasete ya da seçimlere katılmamıştır (Shargh, 2005). Muhafazakârlar ve Reformistler arasındaki bu kutuplaşma, İran siyasetini potansiyel olarak patlayıcı ve dolayısıyla çok endişe verici hale getirmiştir. Ahmedinejad hükümeti, bazı kıyafet yönetmeliği ihlallerine ve toplumsal cinsiyet ayrımını baskı ile uygulamış ve bu konularda daha fazla serbestleşme eğilimini ortadan kaldırmıştır. Ancak, 1980'lerin sert standartlarına geri dönüş yaşanmamıştır. Bu dönemde Hamaney ABD'nin İran'ın içişlerine müdahalesini tetiklemekten kaçınmış, İran'ın AB ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini sürdürmeyi, genişletmeyi ve ABD-AB'nin İran'a karşı birleşik cephesinden kaçınmayı amaçlamıştır. Sonuç olarak,

İran'ın nükleer programı konusunda AB ile müzakerelere açık olunmuş ve AB ile bu konuda bir anlaşmaya varma olasılığı doğmuştur. Ayrıca İran, AB ve ABD'nin Irak ve Afganistan'da ve özellikle de El Kaide ile ilgili olarak en azından kısa vadede benzer çıkarları olması bu konularda bazı işbirliği olasılıklarında gündeme getirmiştir (Shargh, 2005).

Sonuç olarak Ahmedinejad dönemi İran dış politikası radikal eğilimli, batı karşıtı ve kazan kaybet mantığı üzerine şekillenen bir tutumda ilerlemiştir. Elbette bu tutum fazla uzun sürmemiş, daha ılımlı ve batıya açık olan Ruhani'nin Rehber tarafından da uygun görülmesi ile Cumhurbaşkanlığına seçilmesi ile bu dönem sona ermiştir.

2.5. Ruhani Döneminde İran Dış Politikası (2013 - Günümüz)

Hasan Ruhani, 2013 yılında İran'da iktidara gelmiş ve ülkenin uzun süredir tartışmalı dış politikasında reform yapma sözü vermiştir. Ruhani'nin seçim zaferi ona İran'ın dış politikasını değiştirmeye yönelik halk yetkisi kazandırmış ve yeni seçilen reformcu cumhurbaşkanı olarak ilk iki yılında hiçbir engelle karşılaşmamıştır (Tazmini, 2018: 66). Bu bağlamda Muhammed Hatemi'nin liberal-pragmatik vizyonundan veya Mahmut Ahmadinejad'ın ideolojik-popülist duruşundan farklı olarak Ruhani, İran'ın dış politikasında merkezci-pragmatik bir vizyon izlemektedir (Golmohammadi, 2019: 96). Önceki cumhurbaşkanların dış politik tutumlarından da görüleceği üzere İran'ın dış politikası sadece İslami söylem ve ideoloji bağlamında şekillenmemiş, pragmatik bir realizm de yer almıştır. ABD'yle yumuşama gibi dış politika konularında izlenebileceği gibi pragmatizm her zaman İran'ın dış politikasının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Cumhurbaşkanı Ruhani de İran'ın verimsiz dış politikasına rasyonalite ve pragmatizm ölçütü getireceğine söz vermiştir (Akbarzadeh ve Conduit, 2016: 51). Ahmedinejad'ın dış politikadaki devrimci söyleminden ve çatışma uygulamalarından farklı olarak Ruhani yönetimi dış ilişkileri normalleştirme, kötüleşen ekonomik durumu iyileştirme, uzun süredir devam eden nükleer anlaşmazlığı sona erdirme ve komşu ülkelerle ilişkileri düzeltme hedeflerini gözetmiştir.

Bu bağlamda Akbarzadeh ve Conduit, Ahmedinejad'ın İran'ın uluslararası imajına ciddi zarar veren sert üslubuna rağmen Ruhani'nin 2013 yılında iktidara geldiğinde, İran'ın bölgesel bir güç olarak yeniden ortaya çıktığını savunmuşlardır (Akbarzadeh ve Conduit, 2016). Ruhani, yeni bir pragmatik vizyonu adapte ederek İran'ın uluslararası konumunu iyileştirebilecek bir reformcu olarak geniş çapta kabul görmeye çalışmıştır. Bununla birlikte, Ruhani'nin tüm ılımlılığına rağmen İran teokratik sisteminin temelden zayıfladığını sanmak naiflik olacaktır. Zira önceki Cumhurbaşkanlarında da görüldüğü üzere aslında İran dış politikasına karar veren

yegâne merci Rehber'dir. Dolayısıyla Cumhurbaşkanlığının ilk yıllarında Ruhani, İran'ın dış politikasında, özellikle nükleer müzakerelerde esneklik kullanarak Yüce Liderin desteğini de almıştır.

Ruhani, ilk dönemde birbiriyle ilişkili dört tema etrafında tanımlanan dış politika reformu için iddialı bir plan hazırlamıştır: ekonomiyi yeniden inşa etmek, nükleer meseleyi çözmek, İran'ın uluslararası izolasyonunu sona erdirmek ve bölgesel katılımı artırmak (Akbarzadeh ve Conduit, 2016: 16). Ayrıca Ruhani, ABD ile olan ilişkilerine en büyük önceliği vererek dış politikasını yeniden inşa etmeye başlamıştır. Seçiminden sonraki iki ay içinde, 1979'daki İran Devrimi'nden bu yana doğrudan konuşan ilk İran Cumhurbaşkanı olan Ruhani, ABD başkanlarından Barack Obama ile tarihi bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir (Mason ve Charbonneau, 2013). Sonraki üç yıl içinde Ruhani ve Obama, Amerikan-İran ilişkileri, Ortak Kapsamlı Eylem Planı (JCPOA)¹⁰ olarak bilinen nükleer meselenin çözülmesi ve İran'ın Tahran'a batı hassasiyetlerini karşılamaya başlamasıyla, İran'ın uluslararası itibarında önemli bir iyileşmeye yol açmıştır. Kısa bir süre sonra, Ruhani ve dışişleri bakanı Muhammed Cevad Zarif komşularla ilişkileri normalleştirmeye ve İran'ı bölgenin rasyonel aktörü olarak sunmaya başlamışlardır (Zarif, 2014: 7-8.). Ancak, Ruhani yönetiminin dış politikada yeni bir yapıcı vizyon oluşturma çabalarına rağmen, iç politikada ve uluslararası arenada büyük engellerle karşılaşmıştır (Haghighoo 2017: 255). Uluslararası arenada Suriye'deki kötüleşen durum, bölgedeki mezhepsel gerginliklerin artması, Afganistan'daki güvenlik zorlukları ve İsrail'in İran konusundaki tutumunun sertleşmesi gibi çeşitli zorluklar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar, Ruhani'nin planlanan yumuşama politikası için oldukça elverişsizdir. İç politikada ise Ruhani, özellikle Devrim Muhafızları, İran'ın muhafazakâr seçkinleri ve parlamentodaki şahin kanat karşısında yumuşama ve Batı ile ilişkileri geliştirme politikalarını savunamamıştır. İran'ın kaotik iç politikaları ve değişen uluslararası çevre arasındaki etkileşim, Ruhani'nin diplomatik girişimlerini zayıflatmış ve dış politika gündemini sürdürmede önemli engeller getirmiştir. Ruhani'nin dış politikası özellikle DAİŞ'in Suriye'deki ve Irak'taki yükselişinden sonra daha da zayıflamıştır (Esfandiary ve Tabatabai, 2015: 5). Bu bağlamda iki ılımlı öncü olan Muhammed Hatemi ve Haşimi Rafsancani'nin aksine, Ruhani'nin İran politikasındaki değişim ivmesi daha az kalmıştır.

¹⁰ Ortak Kapsamlı Eylem Planı; yaygın olarak İran nükleer anlaşması veya İran anlaşması olarak bilinen İran'ın 14 Temmuz 2015'te Viyanada, P5 + 1 (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi — Çin, Fransa, Rusya, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri + Almanya) ile yaptığı nükleer antlaşmadır.

Buna rağmen Ruhani görevdeki ilk iki yılında uluslararası sahnede bazı başarılar elde etmiştir. ABD ile yumuşama ve nükleer anlaşmayı (P5+1 nükleer müzakereleri) imzalama bunlar arasındadır. Ancak, Ruhani'nin komşu ülkelerle ilişkileri normalleştirme konusundaki diplomatik çabaları daha az başarılı olmuştur. Afganistan ve Irak, özellikle ılımlı Cumhurbaşkanı Ruhani döneminde İran'la ilişkilerin onarılmasının faydalarını görmüşlerdir (Shanahan, 2015). Ancak Suudi Arabistan ve diğer Arap ülkeleri, özellikle de JCPOA'yı imzaladıktan sonra İran'ın bölgesel hedeflerine karşı temkinli davranmaya ve Ruhani'nin dış politikadaki yapıcı gündemlerini engellemeye devam etmiştir (Muhsini, 2015). Ne olursa olsun, ülkenin en çekişmeli nükleer meselesinde kaydedilen ilerleme ve yaptırımların rahatlatılması ihtimali, Ruhani'nin iç politikadaki popüler yetkisini canlandırmış ve muhafazakâr eleştirmenlerini uzak tutmasına izin vermiştir. Bu tarihsel başarılarla rağmen, Ruhani'nin ılımlı dış politika gündemindeki genel kazanımlar, Ortadoğu ve Basra Körfezi'ndeki gelişmelerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Ayrıca, İran'ın bölgeyi istikrarsızlaştırmaya ve alt devlet aktörleri yoluyla etkisini genişletmeye yönelik olumsuz görüşü, bu dönemde, özellikle İran'ın hem Şii milislere hem de Hizbullah'a verdiği desteğin ardından önem kazanmıştır. Ortadoğu'da bölgesel istikrarın anahtarı olarak uzun zamandır beklenen nükleer anlaşma bile İran'a bölge hâkimiyeti için yeşil ışık verecek bir araç olarak algılanmıştır (Saikal, 2016: 17-31). İran'ın bölgesel rakipleri, özellikle Direniş Cephesi'nin Suriye ve Irak'taki operasyonel ilerlemesinden sonra İran'dan yakın bir tehdit algılamışlardır. Ekonomik yaptırımların hafifletilmesiyle İran, Suriye, Irak ve Yemen'de hâlihazırda gösterildiği gibi giderek daha iddialı bir dış politika uygulayabilecektir. Bu, Suudi Arabistan'ın Yemen'deki Hutî isyanını püskürtmek için bir Sünnî koalisyonu toplama kararının arkasındaki önemli bir faktördür. Benzer şekilde, DAİŞ'in yükselişi İran'ın yapısal gücünü ve bölgesel sahnedeki etkisini en üst düzeye çıkarması için stratejik alanlar sağlasa da Ruhani'nin stratejik uluslararası katılım planına bir engel oluşturmuştur. Arap devletlerinin çoğu İran'ın Irak'taki rolünü, İran'ın Esed rejimini desteklediği Suriye çatışmasının merceğiyle görmeye başlamış, diğer Arap devletleri ise büyük ölçüde Sünnî muhalefeti desteklemiştir. Ruhani İran'ın Ermenistan, Azerbaycan ile ilişkilerinde dış politika değişikliğini uygularken, Irak, Yemen ve Suriye portföyü üzerinde çok az etkisi olmuştur. Bunun nedeni, İran-Suriye, Irak ve Yemen ile çağdaş bağların askeri kaygılarla karakterize edilmiş olması, yani İran'ın on yıllardır ilişkilerde üstünlüğü elinde tutmasıdır (Guéraiche, 2016: 80).

Sonuç olarak Cumhurbaşkanı Ruhani'nin İran dış politikasının karar verme sürecinde, özellikle stratejik konularda karşılaştığı önemli sınırlamalar nedeniyle, İran'ın dış politikasında önemli bir değişiklik beklenmeyeceği sonucu baskındır.

2.6. İran Dış Politikasına Genel Bakış

İran Devrimi, İran'ın yabancı güçler tarafından tahakkümüne tepki olarak, tarihten gelen İran zenginlik ve kaynaklarının yabancı firmalar tarafından sömürülmesine tepki veren bir dizi olay ile anlaşılabilir. Bu olaylar Tütün Tekel İsyanı (1890-1891), Anayasa Devrimi (1905-1906), Başbakan Muhammed Musaddık (1951-1953) Petrol Millileştirme Hareketi ve İran İslam Devrimi'dir (1978-1979). Dört isyanın / devrimin hepsinde, milliyetçi hareketin temsilcileri olarak ulema (din adamları) önemli bir rol oynamıştır. Tüm bu olaylar, İran'ın dış etkileri ve nüfuz deneyimiyle yakından bağlantılıdır: birincisi, diğer imparatorluklarla (örneğin Osmanlı İmparatorluğu) rekabet etmesi; daha sonra ise son 200 yılda Fransa, Rusya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından iç işlerine müdahale edilmesidir. İkinci olarak ise 19. yüzyılda Kaçar hanedanlığının dağılmasından ve İran'ın iki Pehlevi Şahı tarafından bir ulus devlet olarak kurulmasından sonra başarısız modernleşme girişimlerinden etkilenilmesidir (Rıza Şah, 1921-1941) ve Muhammed Rıza Şah, 1941-1979). Son Şah'ın (Muhammed Rıza Şah) hükümdarlığı sırasında İran, ABD'nin yakın bir müttefikidir ve Basra Körfezi bölgesinde önemli bir konuma sahip olmayı arzu etmiştir. İran devrimi ile İran devleti Şah'ın politikasından tamamen kopmuştur.

Son Şah, Muhammed Rıza hükümdarlığı sırasında İran, ABD'nin yakın bir müttefikidir ve Basra Körfezi bölgesinde önemli bir konuma ulaşmayı hedeflemiştir. İran İslam Devrimi ülkenin ABD, İsrail, Avrupa ve ABD dostu Ortadoğu rejimleriyle iyi ilişkiler sürdürme konusundaki dış politikasını Batı ve İsrail'le yüzleşmeye ve Batı yanlısı devrimi hedefleyen Ortadoğu direniş hareketlerini desteklemeye dönüştürmüştür. Basra Körfezi güvenliğinde önemli bir rol oynama hedefi, özellikle Irak Savaşı'ndan sonra ve Haşimi Rafsancani'nin başkan olduğu zaman ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda genel olarak İslami devrimden bu yana, İran siyasi seçkinlerinin dış politika yönelimi ile ilgili iki ana grubu ayırt edilebilir (Rakel, 2007: 185):

(1) Muhafazakâr hiziplerin ana temsilcisi olduğu ilk grup, İslam devriminin kimliğini ve İslami değerlere dönüşü vurgular. Bu hedeflere ulaşmak için İran, İslam ülkeleri ve Müslüman kitlelerle iyi bir ortaklığa sahip olmalı ve ABD ile yakınlaşmaktan kaçınmalıdır;

(2) İkinci grup esas olarak Pragmatist ve Reformcu fraksiyonları temsil eder. Bu hizipler İran'ı uluslararası ilişkilerde kilit rol oynayan bir ulus devlet olarak görür. Uluslararası ticaret ve siyasi bağları, İran'ın ulusal çıkarlarını korumak için önemli araçlar olarak görürler. Dolayısıyla Batı ve özellikle ABD ile iyi bir ilişki kurmayı savunurlar.

Humeyni yüksek lider olduğunda, dış politika temel olarak ideolojik olarak, "Devrimin İhracı" ve "Ne Doğu Ne Batı" devriminin iki prensibinden etkilenmiştir. Humeyni ve takipçileri İslam devrimini diğer Müslüman ülkelerde daha fazla devrimi tetikleyecek bir model olarak görmüşlerdir. Ancak Devrim İhracı'nın yönü ideolojik ya da devrimci bir çizgi olmaktan ziyade Irak ile savaşta ve daha sonra İran'ın içteki siyasi ve ekonomik sorunlarını kapsayacak bir hayatta kalma stratejisi olarak tanımlanmıştır.

1980'lerde İran'dan mali destek alan silahlı grupların çoğu, Irak'taki Saddam Hüseyin'e karşı savaşan ya da Lübnan, Afganistan ve Pakistan'da aktif olan Şii örgütlerdi. 1990'larda İran, Cezayir'deki FIS, Sudan'daki Ulusal İslami Hareket, Filistin'deki Hamas ve İslami Cihad, Ürdün'deki Müslüman Kardeşler, Tunus'taki Nahda Partisi, Mısır'daki Cihad Grubu ve Bosna'daki Müslümanlara yardım etmiştir. Ancak İran 1990'larda Rusya ve Çeçenistan arasındaki çatışmaya müdahale etmemiş ve bu da İran dış politikası formülasyonunda ulusal çıkarların ideolojik / dini olanlardan daha yüksek önceliğe sahip olduğunu kanıtlamıştır.

Rafsanjani ve Hatemi, dış politikada pragmatist bir yaklaşım izlemiştir. Cumhurbaşkanı Rafsanjani, ülkesinin yıkıcı ekonomik durumunu iyileştirme ve yatırımları çekmeye yönelik çabaları nedeniyle daha pragmatik bir dış politika yönelimi benimsemiştir. Amacı, İran'ın bölgedeki rolünü güçlendirmek için Basra Körfezi ülkeleri, özellikle Suudi Arabistan ile ilişkileri geliştirmektir. Hatta Basra Körfezi ülkeleri ABD ile İran'ın üzerinde uyumu tercih ettiği için ortaya çıkmayan bir bölgesel güvenlik örgütü kurulmasını önermiştir. Rafsanjani'nin başkanlığı sırasında İran, Sovyetler Birliği ve Orta Asya ülkelerinin çöküşünden sonra Rusya ile ilişkileri de geliştirmiştir. ABD ile ilişkiler ise donuk kalmıştır.

Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı İran dış politikasında, özellikle AB ile daha iyi ilişkilerde önemli değişiklikler başlatmıştır. Rafsanjani'nin Basra Körfezi, Rusya ve Orta Asya ile ilgili dış politikasını sürdürmüştür. İran'ın dev petrol ve gaz kaynakları nedeniyle İran enerji sektöründe Çin ve Hindistan ile işbirliğini de yoğunlaştırmıştır. Hatemi, ABD ile diyalog kurmaya çalışmıştır. Yurt içinde demokratik reformları yurt dışında pragmatik bir dış politika ile birleştirmeyi amaçlamış ancak esasen Muhafazakâr hizbin bu reformlara direnmesi nedeniyle başarısız olmuştur.

Ahmedinejad'ın seçilmesinden sonra dış politika yeniden değişmiştir. Humeyni'nin sert bir temsilcisi gibi görünen Başkan Ahmadinejad, özellikle ABD, Avrupa ve İsrail'e karşı çok düşmanca bir retorik kullanmıştır. Öte yandan, Ahmedinejad, Latin Amerika'daki (Venezuela, Ekvador ve Nikaragua) diğer gelişmekte olan ülkelerin liderleri arasında "yoldaşlar" da bulmuştur. Kısa vadede Ahmedinejad, İran'ın özellikle Batı'ya yönelik dış ilişkilerini karmaşıktırtsa da birkaç kez ABD ile diyaloga olan ilgisini göstermiştir. Aynı zamanda ABD, ekonomik yaptırımları sayesinde İran'ın kötülük eksenine dâhil edilmesi ve Devrim Muhafızlarının terör örgütü olarak tanınması, iki ülke arasında yakınlaşmayı zorlaştırmıştır. Bunun sorasında ise nükleer anlaşma konusundaki baskılar bu dönemde batı ile ilişkilerin neredeyse sonlanmasına sebep olmuştur.

Ruhani döneminde İran dış politikası batıya yönelmiş ve hem pragmatik hem de kazan kazan temelli bir dış politika mantığı takip etmiştir. Şu anda da devam eden bu politika iç muhafazakâr kesim tarafından önemli eleştirilere maruz kalmış, ayrıca ABD, Trump döneminde nükleer anlaşmadan çekilmiş, İran'a ekonomik ve siyasi yaptırımlar uygulamaya devam etmiş ve bir mana da onu batıdan soyutlamıştır. Bununla birlikte Ruhani'yi eleştiren muhafazakârlar kararlarında ne derece haklı oldukları propagandası ile iç politikadaki baskılarını düşürmektedirler. Bu sonuç sadece İran halkı aleyhine devam etmekte, özgürlük ve refahları kısıtlanmaktadır. Dolayısıyla Ruhani döneminde, onun özellikle stratejik konularda karşılaştığı önemli sınırlamalar nedeniyle, İran'ın dış politikasında önemli bir değişiklik beklenmemelidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'DA DİN VE DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ

3.1. İran Anayasasının Oluşumu ve Rejime Etkisi

1965 yılında Humeyni, Şah tarafından sürüldüğü Irak'ta risaleler şeklinde Velayeti Fakih sistemini anlatmaya başlamıştır. Humeyni önderliğinde Şaha karşı bir milli bilinç uyandırılmaktadır. Ona göre yönetim tek adamlıktan değil; Anayasa, Kur'an ve Sünnetten oluşmalıdır. Bu yasaları ise adil din adamları uygular ve uygulatır. Ona göre âlim din adamları Peygamberin gerçek temsilcileridir. İslamcılık fikri Humeyni'nin kendi teorize ettiği fikirlerden türemiş ve Anayasa da 12 imamcılık şeklinde tanıtılmıştır.¹

İran'da Şeriat kaynaklı bir hukuk sistemi yer alsada bu kaynağın çıktığı esaslar İslam'ın ayrı bir kolundan doğmuştur. Bu bağlamda İran rejimi için en önemli esas Şiiliktir. Şiilikte soy esası yer almaktadır (Onat, 1989: 123). Hz. Ali, Peygamber'in amcasının oğlu, Hz. Fatıma ise onun karısı ve peygamberin kızıdır. Dolayısıyla imamların soyu bu ikisinden devam etmek zorundadır. Şiilikte imamlar hiçbir zaman yanlış yapmazlar (Rustamov, 2004). Velayet-i Fakih doktrini Şii felsefesi içerisinde bulunmaktadır. Şii doktrininde devlet başkanının sıfatı halife değil imamdır (Okyar, 2014: 88). İmam terimi halifeden daha kapsayıcı ve aynı zamanda kutsiyet içermektedir. Ulema halka tavsiyelerde bulunacak siyasetçilere yol gösterip bazı yetkileri emaneten kullanma hakkına sahip olacaktır. Ulema danışma ve denetleme mercii konumundadır. Ulema Pehlevi dönemi bitene kadar karar alma ve ekonomik kaynakları kullanma noktasında bağımsız bir kurum olma otoritesini kullanabilmiştir. Safevilerden Humeyni'nin Velayet-i fakih sistemi dönemine kadar olan bu süreçte din adamlarının toplumu dini, mezhebi ve şeri konularda yönetmesi gerektiği ama hiçbir zaman aktif siyasette bulunmaması gerektiği konusunda bir inanç bulunmaktadır (Mokhtarpour, 2012). Devrimden sonra ise mollalar tamamen iktidara gelmiş ve sistemi ele geçirmişlerdir.

Bu ön bilgilerden hareketle Şiilik Arapça'da müşayaa kelime kökünden gelmektedir (Topaloğlu, 2010). Bir kişiye veya onun yardımcılarına tabi olanlar, bir iş üzerinde birleşenler manasına gelmektedir. Terim olarak Şiilik, Hz. Ali bin Talib'in Hz. Peygamberden sonra vahiy ve hadislerle halife olduğuna inanan imametin kıyamete kadar onların soyundan gelen imamlarda olacağına ileri süren ve bu imamların masum, tüm günahlardan mutlak bir biçimde arınmış

¹ İmam Humeyni, 1994, Velâyet-i Fakih / İslam Devleti 1. Baskı Yayınlayan: İmam Humeyni'nin -ks- Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi Uluslararası İlişkiler Bürosu İran İslam Cumhuriyeti Tahran, https://ankara.icro.ir/uploads/islamic_government.pdf

olduklarını iddia eden toplulukların müşterek adıdır (Onat, 1989:123). Dolayısıyla imamet Şiilik düşüncesinin bel kemiğini oluşturur. Bu da Humeyni'yle birlikte sistemin ana ögesi haline gelmektedir. Humeyni'ye göre Fakihler, Peygamber ve Hz. Ali'nin eş değerinde sistem içerisinde bir velayetinin olduğunu belirtmektedir. Fakihleri bir nevi Peygamberin imamet yetkisi olarak görmektedir. Toplum üzerinde, Müslüman camia üzerindeki yönetici, önder, lider, yetkisinin Fakih ile birlikte olmasıdır. Kabul edilen 12 imam ile peygamber arasında bir fark görülmemektedir.² Humeyni'ye göre (1994: 53) imamet seçimle olsaydı Allah'ın ve Resulünün halifesi olamazdı. Çünkü onu bu durumda Allah ve Resulü halef etmiş olmazdı. Bu noktada imametın önem ve özellikleri ortaya koyulmakta ve belki de demokrasinin imamet nazarında ne kadar önemsiz olduğunu gösterilmeye çalışılmaktadır.

Klasik Şiilik inancında 12. İmamdan sonra hiçbir yönetimin Şiilik adı altında kurulsadahi meşru olmadığı kabul edilmektedir (Mokhtarpour, 2012). Siyasal iktidarı Şiilik bile ele geçirse gaspçı ve gayri meşrudur. Çünkü 12. İmamın gelip zuhur edip siyasi anlamda kendi iktidarını kurana kadar tüm iktidarlar gaspçı ve gayri meşrudur. Humeyni'nin İslam Devriminden ziyade Şiilik içerisinde oluşturduğu en büyük devrim denebilecek dönüşümdedir. Humeyni'nin Velayet-i Fakih anlayışına göre 12. İmam gairdir ama İran devlet yönetimi o gelene kadar başsız kalmamak için gaybette olan imama velayet edebilecek kadar yetkinlikte olan fakihlerin velayet etmesi gerektiği teorisini ortaya çıkarmaktadır.

Humeyni 1970 li yıllarda da Irak Necef'te mollaların yoğun olarak bulunduğu bir bölgede Velayet-i Fakih anlatan dersler vermeye başlamış ve bu teoriyi gelecekte İran'ın mutlak yönetim sistemi olarak hazırlamıştır. Bu bağlamda anayasanın hazırlanması aşamasında Humeyni, Velayet-i Fakih ilkesini ortaya atarak yeni anayasanın bu ilkeye göre düzenlenmesini istemiştir. Görüşmeler sırasında Anayasanın beşinci maddesine göre Velayet-i Fakih

² On İki İmam şu şahsiyetlerdir (Fırlalı, 2001:140):

- i. Ali bin Ebu Talib (h.40/600–661), el-Murtaza, Emir'ül-Mü'minin.
 - ii. Hasan bin Ali (2/625–50/669), Ez-zeki, Hasan el- Mücteba.
 - iii. Hüseyin bin Ali (3/626–61/680), Seyyid'üş- Şüheda, Şah Hüseyin.
 - iv. Ali bin Hüseyin (38/658–85/713), Zeyn'ül Abidin, Ali Zeynel Abidin.
 - v. Muhammed bin Ali (57/676–114/743), El-Bakır, Muhammed el-Bakır.
 - vi. Ca'fer bin Muhammed (93/703–148/765), Es- Sadık, Cafer-i Sadık.
 - vii. Musa bin Cafer (128/745–193/799), El-Kazım, Musa el- Kazım.
 - viii. Ali bin Musa (148/765–203/818), Er-Rıza, Ali er- Rıza.
 - ix. Muhammed bin Ali (195/810–220/835), El- Cevad, Muhammed el-Cevad.
 - x. Ali bin Muhammed (212/827–254/868), El-Hadi, El-Hadi.
 - xi. Hasan bin Ali (232/846–260/874), El-Askeri, Hasan el-Askeri.
 - xii. Muhammed-El Mehdi bin Hasan el-Askeri (260/868 - ?), Muhammed Mehdi.
- Muhammed Mehdi, Şiilik mezhebine göre halen kayıp ve kıyamet yaklaşınca ortaya çıkacaktır. Yâd edilen ve beklenen İmam olarak kabul edilir. Şu anda hayatta olup, gözlerden uzak bir şekilde yaşamaktadır (Bozkurt, 2010:161–162).

doktrininin konulması istemi görüş ayrılıklarını ortaya çıkarmış ve Fakihin en yüksek otorite olarak tanımlanması çeşitli çevrelerde eleştiriye neden olmuştur. Ancak Devrim sürecinde yer alan farklı ideolojilere mensup örgüt, parti ve kişiler yeni düzenin ne olması konusunda kararsız/fikirsiz oldukları için Anayasanın yapılması aşamasında Velayet-i Fakih maddesine muhalif olanlar veya sınırlamak isteyenler başarılı olamamışlardır. Böylece Humeyni, geleneksel (cami) örgütlenmeden doğan muhafazakârları da arkasına alıp Uzmanlar Meclisi'nin hazırladığı “Velayet-i Fakih” eksenli Anayasa ile geçici hükümeti istifaya zorlayarak, yeni Anayasayı Velayet-i Fakih ilkesi ekseninde halk oylamasına sunmuş ve Aralık 1979'da bu Anayasa onaylanmıştır (Armaoğlu, 1997:755). Böylece İran Anayasası Şii mezhebinin Caferi inancını esas almıştır. 1989 yılında ise Rejimin sağlamlaşması ve devletin kurumsallaşması için yapılan Anayasal değişiklik Velayet-i Fakih sistemi üzerine yeniden kurgulanmıştır. 1989 yılından sonra Velayet-i Fakih'e anayasayla beraber sistem içerisinde mutlak bir güç verilmektedir. 1989 Anayasasıyla birlikte Başbakanlık makamı İran'da kaldırılmış ve sadece yürütmeden sorumlu Cumhurbaşkanı ve devrimin lideri kalmıştır (Kılınç, 2008:920). Rejimin artan etkisiyle birlikte Devrim Rehberi daha otokratik bir pozisyon almıştır.

3.2. İran Dış Politikasında Şiiliğin Rolü

İran, dünyada Şiiliğin devlet dini olduğu ve geniş bir İslâmi Devrimin yaşandığı tek ülkedir. Siyasallaşmış İslam'a dayanan teokratik bir devlet olan İran, Şah döneminin erken seküler İran siyasi rejiminin ve yukarıda tartışılan dış politika yöneliminin aksine durmaktadır. Tarihsel olarak Şiilik aslında bir Arap fenomenidir. İmamların ve teolojik edebiyatın dili Arapça, Şiiliğin kutsal yerlerinin çoğu Arap topraklarındadır ve büyük Ayetullahların çoğunun Arap ataları vardır ve Arapça'yı akıcı konuşurlar (Roy, 1999).

Başlangıçta İslam'da devlet iktidarı ile dini düşünce arasında bir ayırım yoktu (Lambton 1980: 404). Hem İslam'ın manevi hem de zamansal lideri olan Peygamber Muhammed dinin temel ilkelerini oluşturdu. Muhammed'in ölümünden sonra halefinin meşruiyeti, Şiiler ile İslam'ın Sünni dalları arasında tartışıldı (bakınız Amineh ve Eisenstadt, 2007).

Şiilik 1501'de İran'da siyasi olarak kurumsallaştı. Şah İsmail Safevi İmparatorluğu'nu kurup İmparatorluğu ana rakibi Sünni Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmak için resmi devlet dini olarak kabul etti. Safevi İmparatorluğu'nun kuruluşundan bu yana Şiilik, ulusal kimlik ve devlet inşası için bir araç olarak kullanılmıştır (Thual 2002: 33). Şiiliğin siyasallaşması bu mezhep içindeki dört gelişmeye kadar uzanabilir:

- (1) Usulilerin Ahbari üzerindeki zaferi;
- (2) içtihat;
- (3) merci-i taklit ve
- (4) kumlar.

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Şii din adamları arasında yorumlama hakkı (içtihat) ile ilgili teolojik bir tartışma ortaya çıkmıştır. Bu tartışmadan iki okul gelişti; Ahbari ve Usuli. Ahbari, On ikinci İmam'ın ortadan kaybolmasından bu yana yorum yapma hakkının bulunmadığına ve hadisin (Hz. Muhammed'in söz ve eylem geleneği) İslami hukukun (fıkıh) yasal bir kaynağı olarak yeterli olduğuna inanıyordu. Bu nedenle, müjdeli bir kişinin (öğrenilen en yüksek din adamları) yorumlarını takip etmek gerekli değildi. Ahbari'nin aksine Usuli, içtihad ve mücahitlerin liderliğine inanıyordu. Usuliler dinin mevcut koşullara göre yorumlanması gerektiğini savundu. Sonuç olarak Usuliler, iki ilahiyat okulu (Keddie 1995: 97-98) ve Şiilik içindeki meşru politika formülasyonu (Mirbaghari 2004: 557) arasındaki anlaşmazlığı kazanmıştır.

Bu bağlamda Ahbarilere göre hukuki meselelerin çözümünde kutsal metinlerin yeterli olduğu ve içtihad gerektirmediği savunulmakta, Usulilere göre ise zaman hızla ilerlemekte, Müslümanlar arasında yaşanan olaylar değişiklikler göstermekte ve zaman içerisinde ortaya çıkacak ihtilaflara çözüm bulmak için içtihat (kutsal metin tefsirleri) yapılabilecek din âlimlerine ihtiyaç bulunmaktadır. Şiilikte taklit inancı ise Humeyni'nin teorisinden sonra da devam etmiş ve toplumda belirli Ayetullahların fetva verebilme makamında olması ile Merci-i Taklit Kurumu sonrasında Şiilik inancı ulus ötesi bir konuma erişebilmektedir (Duran ve Yılmaz, 2012: 34). Zira Şiiliğe göre Halk fetva verme konusunda mutlaka kendine bir mercii taklit bulmalıdır ve ona uymalıdır. Devrim zamanı bu anlayıştan ötürü Humeyni'ye de kayıtsız şartsız itaat edilmiştir. Humeyni'ye göre Veliyi Fakih mutlak taklit mercii olarak halkın onayını almaktadır.³

³ İran'da Velayet-i Fakihten önce de toplumda müçtehitler vardı ve herkes bir müçtehidin fetvasına göre inancını yaşıyordu. Velayet i Fakihten sonra toplumda ikili bir yapı oluştu. Bu noktada da herkesin sorunları kendi müçtehitlerine götürmesi istendi ve devlet işlerinde ise lidere tabi olmaları uygun görüldü. Velayeti Fakihle beraber dini bir lider oluşturulmadı. Şii toplumunda bir liderin olması mümkün değildir. Çünkü müçtehit, içtihat ve mercii taklit anlayışı bulunmaktadır. Bu yüzden hiç kimse bir yani tek başına bir dini lider olamamaktadır. Bu durum sorun gibi gözükse de bu durum iki şekilde ayrıştırılmıştır.

Toplumda ki herkes mercii taklit ettikleri müçtehitlerinden devam etsin
Ama devlet işlerinde artık bir lider vardır ve bu devlet anlamında kabul edilsin.

Velayet i Fakih in bütün ulemalar adına fetva verme yetkisi bulunmaktadır (İşcan, 2002: 91).

Din adamları arasındaki iktidarın merkezileştirilmesine, dindarların zekâtın (din vergisi) Merc-i Taklit'in elinde olması nedeniyle devletten finansal olarak özerk olmasını sağlayan finansal merkezileşme eşlik etti. Bu bağlamda humuslar önemli bir faktör olarak ortaya çıktı. İslam'da Humus (kelimenin tam anlamıyla 'beşinci'), Müslümanların edinilmiş servetlerinin beşte birini ödemeleri için gereken dini yükümlülüğü ifade eder. Şii ve Sünni İslam'da farklı muamele görür. Bu vergi, İslam devletini temsil eden imam, halife veya sultana, yetimler, muhtaçlar ve gezginler arasında dağılım için ödenir. Şii İslam geleneğinde, Humus vergisinin kapsamı,

(1) ganimet

(2) denizden elde edilen nesnelere

(3) hazine

(4) maden kaynakları

(5) ticari kazançlar gibi gelirlere uygulanmıştır. Caferi Şii geleneğindeki "Humus", bir iş gelirinin ticari karına veya fazlasına uygulanmaktadır. Bu, mali yılın başında ödenebilir, ancak bu miktarın netleştiği zaman olarak kabul edilmektedir (Sachedina, 1980: 276-277). 13. yüzyılda Şii dininde Humus iki kısma ayrılmıştır. Bir kısmı Muhammed'in torunlarına, diğer kısmı da İmam ve din adamlarına eşit olarak ayrılırken, diğer kısmı yetim ve fakir Müslümanlara gitmiştir (Esposito, 2004: 174). Çağdaş Fıkıhların meşhur görüşü, İmam'ın (Örtülme (İslam) döneminde) bölümünün Merc-i Taklit'in ana hatlarıyla belirttiği alanlarda kullanılmasıdır. İmam, İslam'ı ve Semineri güçlendirmek, İslam'ı tanıtmak, gerekli durumlarda cami inşa etmek, kütüphaneler ve okulların işleri, yaşlı insanlara yardım etmek ve aslında tüm nimet işleri öncelikleri ve dinleri sırasına göre bu şekilde kullanacaktır. Humus, Şii bölgelerinde din adamlarının başlıca gelir kaynağı ve finansal bağımsızlığı oldu. Bu uygulama Şii Müslümanlar arasında devam etmiştir (Malik, 2008: 405-406).

Başlangıçta Şii Müslümanı'nın yıllık net kârının beşte biri olan humuslar, İranlılar tarafından yerel ve il ulemalarına ödenmiştir. Merc-i Taklit'in ortaya çıkmasıyla birlikte humuslar mercii elinde yoğunlaşmıştır (Enayat, 1982). Humuslar, din adamlarını ve meslekten olmayanları doğrudan temasa geçirmektedir. Özellikle geleneksel ekonomik sektörün üyeleri olan çarşı, humusu siyasetteki etkilerini artırmak için kullanmıştır.⁴ Ayrıca, ulemanın çarşıya

⁴ Çarşıların İran'da MÖ 5. yüzyıla dayanan uzun bir geçmişi vardır. Yüzyıllar boyunca dükkânlar, çayevleri, restoranlar, hamamlar, camiler ve dini okullarla büyük topluluklara dönüşmüşlerdir. Daha sonra ise kendi bankacılık, kredi ve yatırım sistemlerine sahip finans merkezlerine kavuşmuşlardır. Tahran'daki Kapalı Çarşı hem borsa hem de emtia piyasasıdır. Din adamları ve çarşılar arasında her zaman yakın bir ilişki vardır. Din adamlarının

mali olarak bağımlı olması, çarşıların çıkarlarına aykırı olabilecek politikaları destekleme konusunda isteksiz hale getirmiştir. Bununla birlikte, aynı zamanda ulemanın devletten kumlar aracılığıyla bağımsızlığı onlara siyasi kriz dönemlerinde özellikle önemli olan devletten bağımsız hareket etme özgürlüğü vermiştir (Mirbaghari 2004: 557): Tütün İsyanı,⁵ Anayasa Devrimi,⁶ Başbakan Mosaddeq'in Petrol Millileştirme Hareketi⁷ ve İran İslam Devrimi.⁸

Şiiliğin siyasallaşması 1960'larda Ayetullah Humeyni'nin Velayet-i Fakih (yargı yetkisinin yönetimi) kavramı ile doruğa ulaşmıştır.⁹ Velayet-i Fakih sisteminin kökenleri, on sekizinci yüzyılda Usuli ve Ahbari düşünce okulları arasındaki söylemlere kadar uzanmaktadır. Bununla birlikte, kavramı siyasi bir projeye dönüştüren ve İran'da kurumsallaştıran Humeyni olmuştur (Arjomand 1988: 193-203). Velayet-i Fakih, Humeyni kavramıyla siyasal iktidara ilişkin geleneksel Şii dogmasıyla kökten kopmuştur (Humeyni, 1979: 27-166 ve 286-294).

Velayet-i Fakih teorisine göre, Yüce Lider (Veliyi Fakih) ümmetin (İslam cemaati) yasal lideridir. Onun işlevi imamın işlevine eşittir. Devrimden sonra Velayet-i Fakih sistemi İran'ın siyasi yapısının ana ilkesi haline gelmiş ve şimdiye kadar İran'daki yapısal değişimi tanımlamadaki en büyük aktörlerden biri olmuştur.

Bu bağlamda Ayetullah Humeyni, Velayet-i Fakih sistemindeki yeni fikirleri ile dünyevi siyasal iktidardaki geleneksel Şii dogmasında bir devrim yaratmıştır. Velayet-i Fakih sisteminin kökenleri, yukarıda bahsedilen 18. yüzyılda Usuli ve Ahbari düşünce okulları arasındaki söylemlere kadar uzansa da kavramı politik bir projeye dönüştüren ve İran'da kurumsallaştıran Humeyni olmuştur (Arjomand 1988: 193-203). Velayet-i Fakih doktrini Humeyni ile geleneksel Şii dogmasını değiştirdi (Humeyni, 1979). Humeyni sadece Şii geleneklerini değiştirmekle kalmamış, Şiilik içinde ideolojik bir devrim de başlatmıştır (Arjomand 1988: 191-192). Velayet-i Fakih teorisine göre, Yüce Lider (Veliyi Fakih) ümmetin yasal lideridir. Bu nedenle işlevi imamın işlevine eşittir (İslam toplumunun yasal geçici lideri

camilere ve dini okullara kaynak sağlamak için çarşıları, çarşıların ise İran toplumundaki sosyal konumlarını korumak için din adamlarına ihtiyacı vardı. Hem servetleri hem de din adamlarıyla bağlantıları çarşıları muazzam bir siyasi güç vermektedir. Çarşılar, Şah rejimini devirmede ve Humeyni'yi 1979'da iktidara getirmede de önemli bir rol oynamıştır. Çarşılar ve din adamları arasındaki güçlü ilişkisi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Keshavarzian (2007).

⁵ On dokuzuncu yüzyılda Katarlar tütün için İngiltere'ye taviz verdiler. O dönemde öykünme kaynağı olan Mirza Hassan Shirazi, İran'daki Şii Müslümanların tütün içmesini yasaklayan bir bildiri yayınladı. Kamuoyu baskısı nedeniyle hükümet nihayet tavizleri geri çekti. Ulemanın Tütün Hareketi içindeki rolü için, bkz. Keddie, 1966.

⁶ İran Anayasal devrimi için bkz. Abrahamian, 1982; Afary, 1996.

⁷ 1950'lerin başında Başbakan Muhammed Mosaddeq İngilizlere ait ve işlettiği Anglo-İran Petrol Şirketi'ni millileştirdi. İngiliz ve ABD istihbarat teşkilatlarıyla işbirliği içinde Muhammed Rıza Şah tarafından iktidardan çıkarıldı bkz. Gasiorowski, ve Byrne 2004.

⁸ İran İslam Devrimi Üzerine bkz. Amineh, 1999; Hoveyda, 2003; Abrahamian 1982.

⁹ Humeyni'nin Velayet-i Fakih hakkındaki düşünceleri ve fikirleri hakkında bkz. Humeyni (1979); Amineh (1999).

olarak Hz. Muhammed'in halefi). 1988 yılında Humeyni, 1979 Anayasasını da bu doktrin üzerine kurmuştur. Bu aynı zamanda Velayet-e Mutlak-e Fakih (hukukçunun mutlak yönetimi) olarak da bilinmektedir. Velayet-e mutlak-e fakih, Yüce Lidere tüm Müslümanlar üzerinde geniş kapsamlı bir güç vermektedir. Üst düzey lider, İslam'ın temel şartlarında dahi hüküm verme hakkına sahiptir (Moslem, 2002: 285). Bu bağlamda İran Devriminden bu yana, Velayet-i Fakih sistemi İran'ın siyasi güç yapısının ana ilkesi ve şimdiye kadar temel ekonomik reform ve demokratikleşmenin önündeki en büyük engellerden biri olmuştur (Okyar, 2014).

3.3. İran İslam Cumhuriyeti'nin Anayasal Kurumları

İran'da diğer tüm devletlerde görülen yasama, yürütme ve yargı erkinin yanında ayrıca bir de Danışma Kurulları bulunmaktadır. Bu kurullar yasama ile yürütme arasında çıkan uyuşmazlıkları Rehberin talimatı ile düzenlemektedir. Bir diğeri bu bağlamda İran'da erkleri üç artı bir olarak sınıflandırmak mümkündür. Bununla birlikte aşağıdaki açıklamalarda da görüleceği üzere tüm erklerin en üstündeki makam Rehberliktir.

3.3.1. Yasama

3.3.1.1. Meclis

Anayasanın şeri esaslara bağlı kalmak kaydıyla tek yasa yapma mercii Meclis-i Şûra'dır. Anayasanın 58. maddesine göre; yasama gücü halk tarafından seçilen temsilcilerden oluşan İslami Şûra Meclisi aracılığıyla yapılmaktadır. Ayrıca Meclis Anayasada belirtilen sınırlar içerisinde, İslam'a ve Anayasaya aykırı olmamak kaydıyla her sorun için kanun koyabilir (Md. 71). Bu konudaki denetim yetkisi Koruyucular Şûrası'na aittir (Md. 72). Bakanlar Kurulu tarafından veya en az 15 milletvekili tarafından önerilen yasa tasarıları Meclis'te işleme konulur (Md. 74). Bununla birlikte Eyaletler Yüksek Şûrası da kendi görev sınırları içinde teklifler hazırlayarak doğrudan doğruya veya hükümet aracılığıyla Meclis'e başvurabilmektedir (Md. 112). Milletler arası antlaşma, sözleşme ve muvafakat belgeleri (Md. 77) ve devlet tarafından ödünç alıp verme ile karşılıksız yardımlar, Meclis'te kabul edilmelidir (Md. 80). Yabancı uzmanların devlet tarafından istihdamı için de Meclis'in onayı gerekmektedir (Md. 82). Anayasaya göre, hükümetin savaş ve buna benzer olağanüstü şartlarda bazı hak ve hürriyetlerde zorunlu sınırlamalar getirebilmesi için de Meclis'in onayını alması gerekmektedir (Md. 79). Her milletvekili iç ve dış bütün meselelerde görüş açıklayabilmektedir (Md. 84). Anayasanın 86. maddesi ile milletvekillerine kürsü dokunulmazlığı da getirilmiştir (Taflıoğlu, 2009). Ayrıca Meclis üyeleri ödevlerini yerine getirirken görüş ve oy açıklamada tamamen serbesttir ve Meclis'te açıkladıkları görüşler veya temsilcilik ödevlerini yerine

getirmeleri için verdikleri oylar sebebiyle kovuşturulamaz ve tutuklanamazlar. Anayasa, Md. 64.e göre İran'da yasama erkine 290 milletvekili seçilir. Halk için ise 15 yaşını dolduran ve akıl baliğ olan her İran vatandaşı seçimlerde oy kullanabilir.

Ayrıca Seçim Kanununun 30. maddesine göre milletvekili seçilebilmek için; İran vatandaşı olmalı, İslâm'a ve İslâm Cumhuriyeti'ne Velayet i Fakih'e ve anayasaya bağlı bulunmalı ve 30 ile 75 yaşları arasında olunmalıdır. İslam'a ve İslâm Cumhuriyeti'ne derken azınlık milletvekilleri bu şarttan hariç tutulmuşlardır. Milletvekillerinin siyasi partilere üye olması, yasa dışı örgütlere üye olması, kırbaça mahkûm edilmiş olması, sağır ve görme özürlü olması ve seçim bölgesinde adının kötüye çıkması durumlarında milletvekili olmaya hak kazanamazlar.

Yasama erki sadece Meclis değildir. İran İslâm Cumhuriyeti'nde yasama iki şekildedir. Birinci ve yaygın şekli Meclis tarafından yapılan ve anayasa koruyucular konseyi tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe giren kanunlar, ikincisi ise anayasanın 59. maddesine göre istisnai durumlarda halk oylamasına gidilerek yapılan referandumlardır. Buna göre çok önemli ekonomik, politik, sosyal ve kültürel konularda yasama işlemi referandum ile halk oylaması ile yürütülür. Bu şekilde halkın fikrinin direkt olarak alınması isteği İslami Danışma Meclisi'nin üçte iki üyesinin onaylaması ile gerçekleşir. Madde 74'e göre Bakanlar Kurulu tarafından ve en az 15 milletvekili tarafından önerilen yasa tasarıları mecliste işleme konulur. Milletlerarası sözleşmeler, anlaşmalar, muvafakat belgeleri devlet tarafından ödünç alıp verme de meclis tarafından kabul edilir. Her milletvekili iç ve dış tüm meselelerde görüş açıklayabilir. Dokunulmazlıkları vardır. Milletvekilleri İran'da 4 yıllığına seçilir ve sayısı da 290'dur.

Meclisçe oluşturulan anayasa tasarılarının Velayet i Fakih ile uyumlu ölçüde olma zorunluluğu bulunmaktadır. Anayasanın 88. ve 89. maddelerine göre Hükümet görevlileri meclis karşısında hem bireysel hem de birlikte sorumludurlar. Meclis bakanlara ödevlerinden biri hakkında soru sorabilir. Gensoru önergesi verebilir. Hakkında gensoru önergesi verilen bakan veya bakanlar kurulu 10 gün içerisinde önergeyi cevaplandırarak Meclisten tekrar güvenoyu istemelidir. Cumhurbaşkanı Bakanlar kurulundan Meclise karşı sorumlu olduğu için verilen gensoru önergelerini Cumhurbaşkanı savunmak durumundadır. Bakanlar da bireysel savunmaktadır. Meclis Cumhurbaşkanının cevabından sonra 3'te 2 çoğunluğu sağlayarak Cumhurbaşkanının yetersizliğine karar verebilir. Ve kararı rehberlik makamına bildirerek görevden azlını isteyebilir.

Görüldüğü üzere tüm bu anayasal hak ve yükümlülüklerle rağmen Meclis, rejimin

Rehber merkezli olmasından ötürü kanun yapan değil kanun tasarısı hazırlayan bir yerdir. Zira Meclisin üzerinde Anayasa Koruyucular Konseyi vardır.

3.3.1.2. Anayasa Koruyucular Konseyi

İran’da Rehberden sonraki en önemli yapıdır. Rejimin tam merkezinde bulunan ve üstün yetkilerle donatılmış bir kurumdur. Bu kurum 12 kişiden oluşmaktadır. Mecliste alınan kararların İslam ahkâmına ve anayasaya aykırı olup olmamasını denetlemek amacıyla kurulmuştur. İran anayasasının 91 ve 99. maddeleri bu denetimi düzenlemektedir. Anayasanın 4. Maddesindeki tüm kanun ve kararlar İslam’a uygun olmalıdır emrine bu denetim Şii fakihler tarafından yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla bu kurum Şiilik temellidir.

Anayasanın 91. Maddesine göre bu 12 üye yarı yarıya bölünmektedir. Negahban denilen üyelerinin seçiminde 6 tane din âlimi, içtihat oluşturabilen ve fıkıh yapabilen kişiler arasından Rehber tarafından doğrudan seçilir. Diğer 6 kişi ise hukukun muhtelif alanlarında uzman olan Müslüman hukukçulardır. Bunlar Yüksek Yargı başkanı tarafından (Yargı Başkanını da Rehber atar) İslami Şuranın onayıyla atanmaktadır.

Anayasa Koruyucular Konseyi, seçimlerde milletvekili adaylarının İslam’a ve rejime olan bağlılıkları çerçevesinde seçime katılmalarının uygunluğuna karar verir. Konseyin uygun bulmadığı adayları seçimlere katılmaktan men edilir. Bu hem Cumhurbaşkanı adayları için hem de milletvekili adayları için geçerlidir. Örneğin 2017 yılında 140 aday Cumhurbaşkanı adayı olmuş lakin sadece 6 kişinin seçime girmesine izin verilmiştir. Dolayısıyla Anayasa Koruyucular Konseyi istemediği adayları elimine edebilmektedir. En son bunun örneği Ahmedinejad’da görülmüştür. 2017 seçimlerinde aday olmak istemiş, Rehber karşı çıkmış ve Anayasa Koruyucular Konseyi seçime girmesine izin vermemiştir (Reuters, 2017).

Koruma konseyinin diğer önemli görevlerinden biri de seçimleri ve halk oylamalarını denetlemektir (99. Madde). Üyeleri 6 yıllığına atanmaktadır. Faka 3 yıl sonra kura usulü ile yarısı değişmekte ve yerlerine yenisi seçilmektedir (Madde 92).

Anayasaya göre, Anayasa Koruyucular Konseyi onayı olmaksızın Meclisin kabul ettiği karar ve kanunlar geçerli değildir. Koruma Konseyi yasamanın doğal olarak bir parçasıdır. Ayrıca Koruma konseyi dış siyaset hedeflerinden sapılmamasını denetlemek gibi bir görevi de olup İran’ın dış siyasetinde de etkiye sahiptir. Koruyucu Şura kanunların İslam ahkâmına ve anayasaya herhangi bir şekilde aykırı olduğuna karar verirse tekrar görüşülmek üzere Meclise iade eder. Herhangi bir aykırılık saptanmaz ise Meclisin kabul ettiği kanun ve mevzuat uygulamaya koyulur.

Sistemin olduğu kadar bu kurumun da eleştirilecek yönleri bulunmaktadır. Örneğin kanunların şeriata uygunluğu için alınacak kararda dini liderin atadığı fakih üyelerin kararı geçerli iken diğer 6 hukukçu üyenin görüşüne fakih olmadıkları gerekçesiyle başvurulmamaktadır. Lakin kanun tasarılarının anayasaya uygunluğu denetimini fakihler hukukçu üyelerle birlikte gerçekleştirebilmektedir. Böylece Konsey üyelerinin yarısı doğrudan ve yarısı dolaylı yoldan dini lider tarafından atanmış olmasına ve rejime tam bağlı olunmasına rağmen Konseyde fakihlerin hukukçulardan daha üstün olduğu bir ön kabul bulunmaktadır (Mokhtarpour 2012). Ayrıca anayasanın yorumlanması dini lidere bağlı anayasa koruyucular meclisinde bulunduğu için Rejim, tamamen kendisini koruma altına almıştır. Halk seçimlerde yer alıyor gibi gözükse de Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından bu kısıtlanmaktadır. İstemedikleri adayların, mezhebi rejimin maslahatına uygun olmadığı gerekçesiyle adaylıkları silinebilmektedir. Bu da halkın demokratik anlamda katılımını bir nevi kısıtlamakta, rehberin sistemin üzerindeki mutlak hâkimiyetinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (Okyar, 2014).

3.3.1.3. Düzenin Yararını Teşhis Konseyi

Anayasa Koruyucular Konseyi ile birlikte İran'ın en önemli kurumlarından bir tanesidir. İslam'a, anayasaya, dış veya iç politikaya yönelik tüm siyasal ve yargısal konularda kurumlar arasındaki ilişkileri rejimin maslahatına göre düzenleyen ve belirleyen kurumdur. İran-Irak savaşı döneminde meclisin çıkardığı kanunların onay için Koruma Konseyine gönderilmesi ve bazı kanunların şeriata aykırı olduğu gerekçesiyle geri gönderilmesi nedeniyle tıkanan yasama faaliyetlerini çözmek amacıyla 1988 yılında Humeyni tarafından kurulmuştur. Bir süre siyasi bir yapı olarak görev yaptıktan sonra 1989 yılındaki anayasa değişikliği ile anayasal bir kurum halini almıştır. Heyetin üyelerini Rehber atar.

Konseye cumhurbaşkanı başkanlık etmektedir. Anayasanın 112. Maddesine göre Heyetin görevi Meclisin çıkardığı yasanın gerçekten milli güvenlik ve menfaat gereği olup olmadığının belirlenmesidir (Taflıoğlu, 2009). Ayrıca Anayasanın 110. maddesine göre Düzenin Yararını Teşhis Heyetinin bir diğer görevi de ülkenin genel siyasetinin belirlenmesinde Rehberle danışmanlık etmektir.

3.3.2. Yargı Erki

İran İslâm Cumhuriyeti ilan edildikten sonra İslam ümmetinin İslam çizgisine yakın bir şekilde yönetilmesi gerekliliği ve bununla bağımsız ve İslami usullerle İslam alimi olanlarca düzenlenmesi gerektiği inancı ortaya çıkmaktadır.

Yargı, İran Anayasası'nın 156. Maddesine göre, kanun uygulamasından toplumun ve bireyin haklarını koruyan görevleri¹⁰ yerine getirmekle sorumlu bağımsız bir mekanizmadır. Yargı başkanını adil, yargı konularına vakıf, tedbirli ve idareci bir müçtehit arasından 5 yıl süreyle Rehber seçer. Bu kişi, Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin dini nitelikte olmayan diğer 6 üyesini aday gösterme yetkisine sahiptir. Adayların onanmasını ise Meclis yapar. Yargı erki başkanının Cumhurbaşkanına teklif ettiği kişiler arasından seçilen Adalet bakanı ise yargının, yürütme ve yasama ile koordinasyonunu sağlar. İran yargı sisteminin en önemli özelliği mahkemelerde savcının bulunmamasıdır. Hâkimin hem savcılık hem de hâkimlik görevini yerine getirmesidir. Hâkimin karar ile ilgili yazılı bir metin bulunmaması halinde ise İslâmi kaynaklar ile hükmünü verebilmesi de İran hukuk sisteminin kendine has yönlerinden biridir.

İran'da yargı erki başkanından sonra en yetkili yargı kurumu yüksek mahkemedir. Klasik temyiz kararlarından veya kamu davalarından ve bunların denetiminden sorumludur. Halk tarafından yapılan memurların şikâyetlerini incelemek için ise İdari Adalet Divanı kurulmuştur. Ayrıca asker, jandarma, polis ve Devrim Muhafızları'nın görevlerine ilişkin suçlarının soruşturulması için Askeri Mahkemeler kurulmuştur. Bunlara ek olarak bir de Devrim Mahkemeleri vardır. Bu mahkemeler ise Milli Güvenlik ile ilgili suçlar, uyuşturucu suçlar ve zimmet gibi ekonomik suçlardan sanık tüm kişileri yargılamakla yükümlüdür. Bunula birlikte İran'da bir de Ulema Mahkemeleri bulunmaktadır. 1987 tarihinde kurulan Özel Ulema Mahkemeleri doğrudan Rehber'e bağlıdır. Din adamlarının ve din talebelerinin suçları ile ilgilenen bir mahkemedir.

Yargının başı, anayasanın 110. maddesine göre dini lider tarafından atanmakta ve dini lider denetiminde çalıştığı için anayasal yargının bağımsızlığını savunsa da uygulamada yargı, siyasi ve dini kuruluşlar tarafından yönlendirilmektedir. Yargı başkanı bir yargı organından çok yürütmenin başkanı olan dini liderin icra kolu olarak iş görmektedir. Zira Anayasaya göre Rehber'in Yargı Başkanını atama ve azil yetkisi bulunmaktadır.

3.3.3. Danışma Kurulları

3.3.3.1. Milli Güvenlik Yüksek Şurası

Bu kurum 1989 yılında anayasanın gözden geçirilmesiyle kurulmuştur. İslami Devrim'i,

¹⁰ Hakların ihlali, şikâyetler, davaların çözümü, anlaşmazlıkları halletmek, gözaltına almadan olayların çözümü için gerekli önlemleri kanun çerçevesinde almak, insan haklarını iyileştirmek, özgürlüğü ve adaleti yerine getirmek, kanunların yaptırım gücünü denetlemek, suçları ortaya çıkartmak, araştırmak, cezalandırmak, suçluların gereken cezayı almasını sağlamak ve İslami ceza yasasını hazırlamak ve gereğini yapmak, cinayetlerin ve suçların oluşumunu engellemek için gerekli önlemleri almak.

toprak bütünlüğünü, ulusal egemenliği korumak ve ulusal çıkarları gözetmek için devlet başkanı tarafından yönetilen bir Şûra'dır. Konseyin kararları liderin onayından sonra yürürlüğe girecektir. Anayasanın 176. maddesine göre görevleri;

- Lider tarafından belirlenen genel politikaların çerçevesi için de savunma ve ulusal güvenlik politikalarının belirlenmesi,
- Genel savunma ve güvenlik politikaları için politika ve istihbarat alanında sosyal kültürel ve ekonomik alanda ki işlerin koordinasyonu,
- İç ve dış tehditlerin bertaraf edilmesi için maddi ve entelektüel kaynakların kullanılmasıdır.

3.3.3.2. Uzmanlar Meclisi

Uzmanlar Meclisi'nin sorumluluklarının İran'ın günlük politikaları üzerinde çok küçük bir rolü olsa da Rehberi seçebildiği ve azledebildiği için İran'ın en önemli kurumlarından biridir. Anayasanın 108. Maddesi, bu meclis üyelerinin seçimini, tüzüğünü ve şartlarını belirler. Bu tüzüğün 2. Maddesi gereği Uzmanlar Meclisi'nin üyesi olabilmek için;

- Ahlâk ve güvenilirlik açısından tanınmak,
- Bazı fıkhi meselelerde çözüm çıkarabilecek derecede içtihat sahibi olmak,
- Velayet i Fakih şartlarını değerlendirebilecek yetkiye sahip olmak,
- Güncel siyasi ve toplumsal meselelere aşina olmak,
- İslam Cumhuriyeti'ne inanmak.

Adayların bu şartları taşıyıp taşımadığını ise Anayasa Koruyucular Konseyi belirlemektedir. Sekretarya Kum şehrinde bulunmaktadır. Meclis üyelerinin sayısı 86'dır. Kendi tüzüğü çerçevesinde de nüfusa göre değişebilmektedir. Devrimin ilk yıllarında üye sayısı 73'tür. Üyeler arasında da bir seçim bulunmaktadır. Koruyucular Meclisi adayı olanlar ya da potansiyeli taşıyanlar arasından eleme yapılır. Daha sonra bu halka sunulur ve halk tarafından seçilir. Atama, dini lider tarafından yapılmaktadır.

3.3.4. Yürütme Erki

3.3.4.1. Cumhurbaşkanı

İran'da 1925 -1979 yılları arasında, bir tür mutlak monarşi olan Şahlık rejimi hâkimdir. Şahın yanında herhangi bir meclis ve benzer bir yapı bulunmamaktadır. 1979 Devrimi'yle

birlikte İran’da sadece İslami ilkelerin değil klasik tarzda Cumhuriyet ilkelerinin de yer aldığı kurumlar ve erkler oluşturulmuştur. Bunlardan bir tanesi de Bakanlar kuruluna eşlik eden Cumhurbaşkanlığı makamıdır. Anayasanın 113. , 122. , 128. , 129. ve 134. maddeleri ile Cumhurbaşkanının görev ve sorumlulukları tanımlanmıştır. 1979 Devrim’i ilk defa Cumhurbaşkanlığını kurumsal bir hale getirmiştir. Cumhurbaşkanı her 4 yılda bir halk tarafından seçilir ve 2 dönem üst üste seçilmesiyle sınırlıdır. Yeniden seçilebilmesi için aradan belirli bir dönemin geçmesi zorunludur. Anayasanın 114. Maddesi bunu tanımlamış ve sınırlamıştır. Cumhurbaşkanı kendisine 4 tane Yardımcı seçebilir ve 21 adet de bakanlar kurulu için bakan belirler.

Cumhurbaşkanı seçilebilme kriterleri şunlardır:

- İran vatandaşı olmak
- İran asıllı olmak
- Geçmişi iyi, güvenilir ve takva sahibi olmak
- Tedbirli ve idareci olmak
- Caferi mezhebi mensubu olmak ve
- İslam Cumhuriyeti’nin temel prensiplerine inanmak.

Cumhurbaşkanı seçime katılanların salt çoğunluğu ile seçilebilmektedir. Cumhurbaşkanı seçilen kişi Rehberden mazbatasını alır ve bu şekilde göreve başlar. Cumhurbaşkanı’nın hem İslami Şura Meclisine hem de Rehber karşı sorumluluğu vardır. Cumhurbaşkanı ve ailesi yüksek yargı mahkemesi denetimine tabidir. Cumhurbaşkanı her ne kadar yürütmenin başı ve Rehber’den sonra en yetkili kişi olsa da yine ülkenin genel siyasetini belirleme noktasında Rehber’in bilgisi dâhilindedir. Anayasanın 122. Maddesi gereğince Cumhurbaşkanı anayasa ve kanunlarla sınırlı olan yetkilerinde Rehber ve İslam i Şura Meclisi karşısında sorumludur. Ancak dini lider Cumhurbaşkanını himaye ediyorsa meclis tüm yetkilerine karşın Cumhurbaşkanını azil edemez. Dolayısıyla meclisin direk Cumhurbaşkanı azletme yetkisi yoktur.

3.3.4.2. Hükümet ve Bakanlar Kurulu

İran’da yürütme görevini ifa eden hükümet Cumhurbaşkanı yardımcıları ve 21 bakandan oluşmaktadır. Bakanlar, Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve güvenoyu almak için meclisce tanınırlar. Bakanların sayısı ve her birinin yetkilerinin sınırı kanun ile belirlenir. 136. Maddeye göre, Cumhurbaşkanı bakanları azledebilir. Ancak bu durumda yeni bakan ve

bakanlar için mecliste tekrar güvenoyu alması gerekmektedir.

Anayasanın 134. maddesine göre Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulunun başkanıdır. Bakanların çalışmalarını denetler, hükümetin kararlarını uygulamak için gerekli tedbirleri alır. Bakanların işbirliğiyle hükümetin kanunların uygulanmasında izlenecek politika ve programlara karar verir. Hükümetin anayasal görevlerinde ayrılık ya da engel durumunda, Cumhurbaşkanının talebiyle Bakanlar Kurulunun kararı, kanunda herhangi bir değişikliğe ya da yoruma mahal vermemek için bekletilecektir. Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulunun davranışlarından dolayı Meclis'e karşı sorumludur.

3.3.4.3. Veliyi Fakih

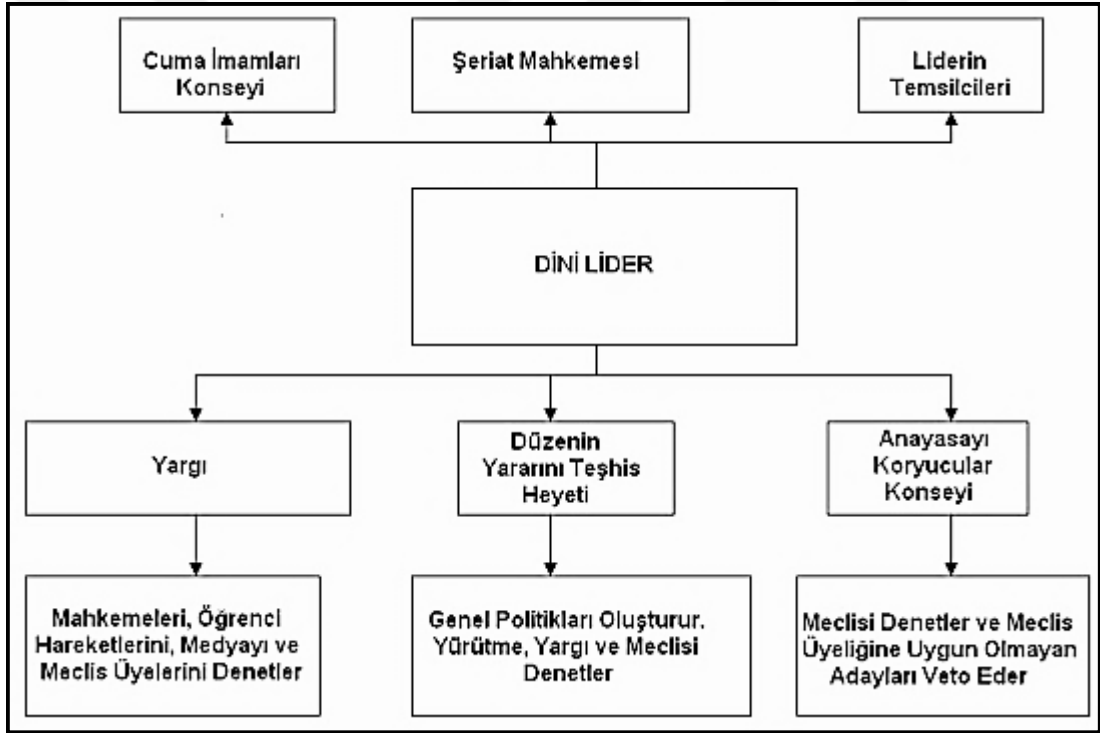
Bu çalışmanın ilgili bölümlerinde bu kurumdan ayrıntılı bahsedilmiştir. Dini Rehber veya Yüce Lider olarak da adlandırılan ve İran'ın en önemli siyasi sosyal aktörü olan makamdır. Veliyi Fakih Kurumu 1965'lerden sonra Humeyni tarafından doktrine edilmektedir. Humeyni, 1960larda bununla ilgili kitaplar yazarken 1970'lerde İran'dan sürgün edilip Necef'e gönderilmiş ve burada Velayet i Fakih ve İslam devletine karşı dersler vermeye başlamıştır. Şiiliğe göre Peygamberden sonra onun imamet görevi vesilesiyle birilerinin liderlik etmesi gerekmektedir. Şii anlayışında imamlığın soydan geçtiğine inanılmaktadır. Bu yüzden Peygamberden sonra amcasının oğlu Hz. Ali ve kızı Hz. Fatma'dan olan bir soy bağı bulunmaktadır. Bu bağ 12. İmama kadar gelmiş ve 12. İmam o dönemde gaybete çekilmiştir. O gelene kadar temsilen ulemadan yetkin bir fakihin devam ettirmesi mantığı ile oluşturulmaktadır.

Rehber, ömür boyu olarak seçilir fakat eğer istenilen şartları taşımadığı ortaya çıkarsa ya da sonradan fark edilirse Uzmanlar Meclisi tarafından görevinden uzaklaştırılır. Bu duruma düştüğünde yürüttüğü görevler Cumhurbaşkanı, Yüksek Yargı başkanı, Koruyucu Şûra'nın Fakih üyeleri arasından Düzenin Yararını Teşhis Konseyinin belirlediği fakihlerin içinde olduğu Şûra görevleri yürütür.

Yürütme yargı ve yasama rehberin idaresi altında toplanmaktadır. Görevlerinden bazıları şunlardır:

- Yasama, yürütme ve yargı erklerinin başlarını atar.
- Düzenin Yararını Teşhis ile yapılan meşveret sonrası ülkenin genel siyasetini belirler.
- Bütün kuvvetlerin başı olarak savaş, barış ve seferlik ilan yetkisine sahiptir.

- Ulusal Güvenlik Konseyi'nde dış siyaset hakkında bilgi almak ve savaş zamanında askeri yönetim için bir temsilci bulundurmak durumundadır.
- Gerekliğinde halk oylamasına gitme yetkisine sahiptir.
- İran Radyo ve Televizyon başkanını atar veya görevden alır.
- Yasama yürütme ve yargı arasındaki sorunları düzeltir ve giderir.
- Sistem içerisinde düzelemeyecek sorunları Düzenin Yararını Teşhis Konseyi ile çözer.
- Tüm komutanları atama ve azletme yetkisine sahiptir.

Şekil 1. Rehber'in Sistemle İlişkisi

Kaynak: Kamrava ve Yari, 2004: 508.

Rehberin sistem içerisinde hem anayasal hem meşru anlamda geniş yetkileri bulunmaktadır. İran'da bulunan vakıflar üzerinde de etkisi vardır. Ekonomik anlamda tüm vakıflar kendi yönetimi altındadır. Cuma imamlarının atanması da rehber tarafından yapılmaktadır. Tahran Cuma imamını rehber doğrudan kendisi belirlemektedir. Cuma imamları bir yere gittiklerinde rehberin temsilcisi olarak görev almaktadırlar. Cuma imamları, merkezi

bölgelerde yer almaktadırlar. Verdikleri vaazlarla devletin aldığı siyasal, ekonomik veya toplumsal kararların meşruiyetini topluma anlatırlar. Cuma imamlarının sistem içerisinde etkisi fazladır. Rehberine bağlı özel Ulema Mahkemeleri’de bulunmaktadır.

3.4. İran İslam Cumhuriyeti’nde Güç İlişkilerinin Yapısı

İran, 1979 Anayasasına göre kurumsallaştırılmış Velayet-i Fakih sistemine dayalı yarı-teokratik bir kural biçimini birleştirmesi bakımından benzersizdir. Chehabi’ye (2001) göre, İran’ın hem totaliterlik hem de otoriterizmin doğasında var olan karakteristik özellikleri vardır. Bu bağlamda İslam devriminden sonraki ilk on yılda (1979-1989), İran totaliter bir rejimin birçok özelliğine sahiptir: karizmatik lider hem en yüksek dini hem de siyasi otorite olarak Humeyni; Ayetullah Humeyni tarafından geliştirilen, özünde Velayet-i Fakih sistemi olan bir ideoloji ve bir parti olarak İslam Cumhuriyetçi Partisi (IRP). Dolayısıyla İran’dan totaliter bir devlet olarak söz edebilir (Chehabi 2001: 56). Ayrıca, İran’ın siyasi seçkinleri arasındaki İslam’ın farklı yorumları, İran’ın dayandığı tutarlı bir ideolojinin gelişmesini engelledi. Aksine, siyasi seçkinlerin üyeleri arasında İslam’ın ekonomik, sosyo-kültürel ve dış politika konularında ve dolayısıyla çoğulculuk konusunda nasıl yorumlanacağı konusundaki anlaşmazlıklar, İran’ın varlığının başından itibaren siyasi sisteme yerleştirildi (Chehabi 2001: 59). Aynı zamanda, İran’ın demokratik olmayan rejimler arasında benzersiz olduğunu, düzenli parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimleri ile (sınırlı) aday seçimi ve parlamentoda nispeten açık tartışmalar gerçekleştirdiğini belirtmek gerekir (Chehabi 2001: 64). Sonuç olarak Chehabi, İran’ın siyasi sisteminin doğasının totaliter, otoriter ve demokratik eğilimlerin bir karışımı olduğunu, ancak İran’daki siyasi sistemin en doğru tanımı olan otoriter model olduğunu savunur.

İran Devrim’i, laik rejimin, geleneksel din adamları ve bürokrasiden meslekten olmayan kişilerle değiştirilen İran siyasi elitinin yapısında köklü bir değişikliğe neden oldu. Böylece, yönetim tarzında bir değişikliğe yol açtı ama otoriter devlet ilişkilerini değiştirmedi. Bir yandan, devrim sonrası İran siyasi eliti, 1979 anayasasına göre kurumsallaştırılan Velayet-i Fakih prensibine dayanan yarı teokratik bir kural tarzı getirmiştir. Velayet-i Fakih teorisine göre, nihayetinde önemli dış ve iç meselelere karar veren yüce liderdir. Dolayısıyla devlet iktidarı bir kişinin elindedir. Temmuz 1989’da -Humeyni’nin ölümünden ve Irak ile savaşın sona ermesinden sonra- İran anayasası revize edildi, başbakanlık görevi kaldırılmış ve başkan tarafından daha fazla karar verme yetkisi veren görevleri cumhurbaşkanı devralmıştır. Günümüzde de cumhurbaşkanı hükümetin başıdır ve (parlamento tarafından onaylanması gereken) bakanları atar ve görevden alır. Planlama ve Bütçe Teşkilatını kontrol eder, Merkez

Bankası başkanını atar ve Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi'ne (SNSC, shura-e amniat-e melli) başkanlık eder. Resmi olarak, cumhurbaşkanlığı ikinci en etkili siyasi makamdır, ancak cumhurbaşkanı dış politika konusunda nihai kararlar veremez ve silahlı kuvvetler üzerinde hiçbir kontrolü yoktur (Milani 1993: 88-89, 94). İran'ın siyasi iktidar yapısı birbirine bağlı fakat aynı zamanda rekabetçi resmi ve gayri resmi siyasi iktidar merkezlerinden oluşur. Resmi siyasi güç merkezleri devlet kurumlarını ve onların uyumlu kurumlarını temsil eder: dini denetim organları,¹¹ cumhuriyet kurumları¹² ve dini vakıflar (bonyadlar).¹³

Biçimsel güç yapısına ek olarak, gayri resmi bir güç yapısı vardır. Devlet kurumları ve uyumlu kurumları arasında kesişen kayıt dışı güç yapısı, siyasi elitin farklı siyasi gruplarından oluşur: Muhafazakâr grup, Pragmatist grup ve Reformcu grup.¹⁴ Bu hizipler tutarlı gruplar değildir, fakat bazen çelişen politika yönelimleri olan farklı dallardan oluşur. Bazen hizipler siyasi bakış açılarında bile örtüşüyor. İran'da hiçbir yasal siyasi parti bulunmadığından, siyasi gruplar siyaset, ekonomi, sosyo-kültürel konular ve dış ilişkiler konusunda farklı fikirleri temsil eder. Farklı siyasi gruplar arasındaki rekabetin siyasi karar alma süreci üzerinde büyük etkisi vardır ve uyumlu iç ve dış politikaların oluşturulmasında bir engeldir.

İran'da dış politikanın yürütülmesinden sorumlu ana ofisler Rehber ve altındakilerdir. Dış politikada karar alma konusunda son sözü söyleyen dini liderdir; dış politika girişimlerini onaylar veya reddeder (Buchta 2000: 50). Ondan sonra Cumhurbaşkanı gelir. 1989'dan bu yana, Cumhurbaşkanlığı ofisi İran'ın ana dış politika yapım organı olmuştur. Ancak, dış politika kararları her zaman diğer güç merkezlerine göre verilmelidir. Yüce liderin dış politika karar alma sürecine dâhil olması, cumhurbaşkanı yönetiminin eleştirilerine karşı kendini korur. Anayasa Koruyucular Konseyi dış politika için önerilerde bulunur ve kılavuz ilkeler geliştirir. Hükümetin dış politika girişimlerinin anayasaya aykırı olmamasını sağlar. Dışişleri Bakanlığı'nın politika sürecindeki rolü ve dışişleri bakanının rolü de göz ardı edilmemelidir. Ancak dışişleri bakanının bakanlıktaki gücü sınırsız değildir ve kontrol edilmiştir. Sık sık sistemdeki diğer kişilere boyun eğmek ve hizip taleplerine cevap vermek zorundadır. Yüksek

¹¹ Dini denetim organları iki grup olarak ayırt edilebilir: üç karar alma ve danışma kurumu: Muhafız Konseyi, (shora-ye maslahat-e nezam), Uzmanlar Meclisi (majlis-e khobregan) ve Fayda Konseyi (majma-e taskhis-e maslahat-e nezam); ve yasal statüsü olmayan yüce liderin silahları olarak kabul edilen kurumlar. Bu son kurumların en önemlileri: Yüce Lider Temsilcileri (namayandegan-e rahbar), Cuma Namaz Liderleri Birliği ve Din Adamları Özel Mahkemesi (dadgah-he vizheh-ye ro-uhaniyat).

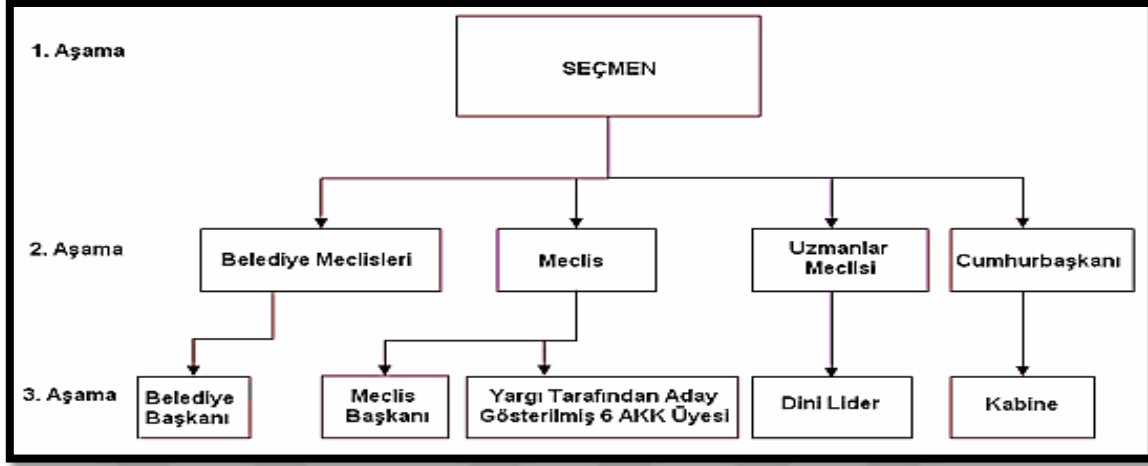
¹² Cumhuriyet kurumları üç hükümet koludur: yürütme, yargı ve yasama organı (meclis).

¹³ Dini vakıflar, İran'ın İslami politik-ekonomik sisteminin ayrılmaz bir parçasıdır. Önemli temeller "bonyad-e mostazafan va janbazan" (Ezilenler ve Engelliler Vakfı), "bonyad-e shahid" (Şehitler Vakfı) ve "bonyad-e astan-e quds" (İmam Reza Vakfı).

¹⁴ Farklı siyasi hiziplerin ve devlet kurumlarının oluşumu ve siyasi görünümü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rakel, 2007.

Şekil 2. İran'da Halkın Yönetimle Olan Hiyerarşisi

Kaynak: Kamrava ve Yari, 2004: 506.

Şekil 3. İran'da Seçmenin Yönetime İştiraki

Kaynak: Kamrava ve Yari, 2004: 518.

Tablolardan da görüleceği üzere İran halkı seçimler özelinde demokratik bir araç hükmündedir. Zira adaylar, Rejimce uygun görüldükten sonra halka, seçmeleri için sunulmaktadır.

İran politika yönelimlerinde, İran siyasi elitinin iki ana grubu ayırt edilebilir (Rakel, 2006). Birincisi, esas olarak, İslami devrimin kimliğini ve ideallerine vurgu yapan İran siyasi elitinin Muhafazakâr hizbiyle temsil ediliyor. Bu hedeflere ulaşmak için İran:

(a) Müslüman kitleleri sadık müttelikler olarak tutmayı;

(b) Müslüman ülkelerle iyi bir ortaklık kurmayı ve

(c) ABD ile yakınlaşmaktan kaçınmayı amaçlar.¹⁷ İkinci grup esas olarak İran'ı uluslararası ilişkilerde kilit bir rol oynaması gereken bir devlet olarak gören Pragmatist ve Reformcu hizipleri temsil etmektedir. Bu grup, uluslararası ticaret ve siyasi ilişkilerin İran'ın ulusal çıkarlarını korumak için önemli araçlar olduğuna inanmaktadırlar.

¹⁷ Ancak 1980'lerde İran-İrak savaşında İran, İsrail üzerinden ABD'den silah satın almaktan çekinmemiştir, Freedman, 1991.

Yukarıdaki tartışmadan, muhafazakârlaştırılmış grubun dış politika görünümünde daha ideolojik olarak yönlendirildiği sonucuna varılabilirken, Pragmatist ve Reformcu grupların dış politikaya daha az doktriner bir yaklaşımı vardır. Üç fraksiyon belirli temel ilkeler üzerinde hemfikirdir (bağımsızlık, eşitlik, İran için uluslararası ilişkilerde daha büyük bir rol), ancak bu ilkelerin nasıl uygulanması gerektiği konusunda farklı görüşleri vardır.

3.5. İran'ın Arap Baharı Sonrası Dönemde Suriye ile İlişkileri

1980'lerin başında, Orta Doğu'daki jeopolitik durum, görünüşte uyumsuz olan iki ülkeyi, bugüne kadar süren bir ittifak ağı altında bir araya getirmiştir. Esad rejimi altındaki Suriye ve devrimci İslam Cumhuriyeti altındaki İran, bölgedeki en kalıcı müttefiklerden biri olduğunu kanıtlamıştır. Nitekim her ikisi de sosyo-politik ve ideolojik olarak birbirinden çok farklıdır. Suriye rejimi, Hafız Esad'ın ailesi tarafından meşruiyeti hem Şii hem de Sünniler için bir tartışmalı bir kimlik olan Alevi azınlık rejimi tarafından yönetiliyordu (Agha ve Khalidi, 1995: 3). İran ise 1979 Devrimi ile bölgedeki ilk modern Şii devleti olarak ortaya çıkmıştı. Ayrıca ideolojik olarak Suriye rejimi Baasçı, sosyalist ve Arap milliyetçisiyken, yeni İran rejimi devrimci ve pan-İslamcıydı (Goodarzi, 2009: 2). Bu farklılıklara rağmen, her iki devlet de 2011 yılında Suriye iç savaşında doruğa ulaşan bölgesel ve iç meselelerde birbirleriyle yakın işbirliği içinde çalışmıştır (Uzun, 2018: 189).

1980'lerde bu ittifakın ortaya çıkması için arka plan koşullarının gözden geçirilmesi, ikili ilişkilerin mevcut dinamiklerini anlamak için gereklidir. 1970'lerin sonunda bölgesel dengeleri değiştiren tarihi ve jeopolitik faktörler, Filistin-İsrail çatışması ve Lübnan meselesi Suriye-İran ekseninin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. 1970'lerde Lübnan iç savaşı, bölgesel ve uluslararası oyuncular için bir rekabet arenası olmuş, Hıristiyan Maruniler hem ABD hem de İsrail tarafından desteklenmiştir. Suriye rejimi, Şii nüfusun yanı sıra, kendilerini Lübnan'ın güneyinde konuşlandırmış olan FKÖ'yü, karşı iç ve dış güçleri dengelemek ve etki alanını korumak amacıyla desteklemeyi seçti. Yükselen Şiilik aktivizmi çerçevesinde Şii ağları Lübnanlı Şii'lere genişledi ve İran'daki Mücahid-i Halk gibi Şah rejimine karşı çıkan solcu İslamcı varlıklar FKÖ kamplarında eğitilmiştir. Lübnan'da Şii-Alevi yakınlaşması, Lübnanlı Şii'ler ile Esad rejimi arasındaki ilişkiler üzerinde politik sonuçlar doğurmuştur (Bilgetürk, 2018: 430).

İran Devrimi 1979'da olunca İran, direnişçi grup düzeyindeki ağlar sayesinde Filistin direnişi ve Lübnanlı Şii'ler ile bağları kurdu. İslam Devrimi, ABD'nin bölgedeki nüfuzuna ve İsrail'e karşı olan bir Şii dini hareket olarak çerçevelenmiştir. İdeolojisi ve ağ yetenekleri göz

önüne alındığında, İran böylece ABD'nin bölgedeki politikalarına ve İsrail'e karşı bir karşı güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu, bölgede Suriye için meşruiyet krizini çözebilecek ve tecridini azaltabilecek yeni bir Batı ve Siyonist karşıtı müttefik olması anlamına gelmiştir (Uzun, 2018: 190). Bununla birlikte 1980'lerin başlarında üç olay İran-Suriye eksenini sağlamlaştırmıştır (Agha ve Khalidi, 1995: 9). İlk olarak Suriye, 1980'de Irak'la olan savaşı sırasında İran'ın yanında yer almıştır. Hem Suriye hem de Irak, bölgedeki ideolojik ve siyasi liderlik için birbirlerine rakip olan Arap-milliyetçi Baas rejimleri tarafından yönetilmiştir. Her rejim diğerinin iç politikasını karıştırmıştır. Irak rejimi, Sünnileri Lübnan'ın içinden harekete geçirerek Suriye İhvan hareketini desteklemiştir. Suriye rejimi için Irak'ın İslam Cumhuriyeti'yle savaşı, Irak'ta büyük bir oyalanmadır. Dahası Suriye rejimi, İsrail ve Batı yanlısı Arap kampına karşı yeni müttefiki savaşla kaybetmek istemeyecektir. Bu nedenle Suriye rejimi, savaş sırasında İran rejimini, Sovyet tarafından sağlanan savaş malzemelerinin ve siyasi yardımın aktarılmasıyla desteklemiştir (Sinkaya, 2012: 6). İkincisi, Suriye rejimi 1982'de İsrail'in Güney Lübnan'ı işgali sırasında İran askeri yardımından yararlanmıştı. Suriye rejimi, Şii topluluklarının Güney Lübnan'da İsrail'e karşı seferber edilmesi için İran'ın desteğine ihtiyaç duymuştur. İran, ağırlıklı olarak İslam Cumhuriyeti'nin ideolojik ve devrimci hararetiyle Lübnan meselesini ahlaki bir sorumluluk olarak görmüştür. Ayrıca İran, Irak'tan sonra İran dışında İran dışında en büyük ikinci Şii topluluğunu yaşayan Lübnan'ı, devrimin ihracı ve coğrafi olarak İsrail'e yakın bir İran üssü kurmak için potansiyel bir konum olarak gördüğü için Lübnanlı Şiiler ile daha fazla ilgilenmekle ilgilenmiştir (Sinkaya, 2012: 15). İran için, Şiilerle angajman, Arap dünyasında Filistin yanlısı ve Siyonist karşıtı politikada İran'ı ön plana çıkaracak ve devrimini Lübnanlı Şiilere ihraç edecektir. Suriye için, Şiiler arasındaki İran seferberlik kapasitesi İsrail ve güney topraklarında FKÖ'nün varlığına karşı İsrail ile ittifak halinde olan Lübnan rejimine karşı denge sağlamak için gereklidir (Sinkaya, 2012: 7). Üçüncüsü, Suriye 1982 yılında Hama şehrinde Sünni seçmenlerin seferber edilmesiyle güçlü bir iç muhalefet yaşadığında, İran rejimi İhvan yerine Esad rejimi ile desteklenmiştir. 1982'deki bu İran hareketi Hama'daki 1982 İhvan ayaklanmaları Suriye ile İran arasındaki resmi ittifakın tamamlanması için son adımdır (Agha ve Khalidi, 1995: 13).

Bu bağlamda laik Baasçı Suriye rejimi ile devrimci İslamcı İran arasındaki düğümü bağlayan şey, 1980'lerin başında Arap İsrail çatışması ve Lübnan çevresinde gelişen jeopolitik durumdur. Her iki devlet de kendi siyasi ideolojilerinde liderlik iddiasında bulunma nedeni olmadığından, ideolojik farklılıkların ittifakı sürdürdüğü ortaya çıkmıştır (Goodarzi, 2009: 9). Diğer yandan hem Suriye rejimi tarafından Aleviler hem de İran'ın bölgede izole edilmiş bir

Şii İslamcı devrimci rejimi olarak deneyimlediği ‘azınlık’ kimliğinin Suriye ile İran arasında bir kimlik bağı yaratmış olabileceğini savunana görüşler de vardır (Khalaji, 2013).

Bununla birlikte jeopolitika, İran-Suriye bağı kurmada önemli bir rol oynarken, ittifakın kendisi her iki ülkenin sergilediği ABD ve Siyonist karşıtı ideolojik duruşu derinleştirmiştir. Özellikle her iki ülkenin 2003 yılında ABD tarafından ‘kötülük eksenini’ olarak adlandırılması, ABD karşıtı bir eksen olarak daha da yakınlaştırmıştır (Sinkaya, 2012: 7). 2006 yılında Hizbullah ile İsrail savaşını takiben, İran, Hizbullah’ı bölgedeki geleneksel olmayan ve kentsel savaşta uzmanlaşmış bir anti-Siyonist, güçlü askeri güç olarak desteklemiştir. Zamanla, Filistin direniş güçlerinin eklenmesiyle İran-Suriye-Hizbullah ittifakı, ABD, İsrail ve bölgedeki statükoyu korumaya kararlı Arap müttefikleriyle dengeleyen bir eksen olarak adlandırılmıştır (Uzun, 2018: 192). İran dış politika söyleminde Suriye-Hizbullah-İran ve Filistin direniş gruplarının eksenine ‘Direniş Eksenini’ denmiştir (El Husseini, 2010: 85).

2011 Arap Baharının kartopu etkisi ile Suriye’ye yayılması İslam Cumhuriyeti için bir ikilemdir. İran, Tunus ve Mısır’daki Arap ayaklanmalarını çok olumlu karşılamıştır. İran rejimi, halkların İslamcı bir rejim lehine otoriter, Batı yanlısı, Arap rejimlerini devirmesini ve böylece İranlılarla başlayan İslami hareketi yüceltmesini beklemiştir. İran görüşüne göre, 2011 yılında, sivil nüfusun reform, serbest seçimler ve adalet için tezahürat yaptığı Suriye’de benzer bir popüler hareket yaşanıyordu. Protestocuların bir kısmı laik sivillerken, diğerleri de İslamcı olan Suriye İhvanı idi (Chubin, 2002: 16-17). Suriye ayaklanmaları bir bakıma İran’ın Arap Baharı hayalini güçlendirmiştir. Öte yandan Suriye davası kısa süre sonra İran için olası sonuçlarla diğer hareketlerden farklı olduğunu kanıtlamıştır. Birincisi, Suriye’ye yabancı paralı askerler ve küresel cihatçı hareketler gelmiştir. İran’a göre Suudi Arabistan tarafından finanse edilen Selefi hareketler bunda etkilidir (Sinkaya, 2006: 45). Dahası, iç savaş bölgesel ve uluslararası oyuncular arasında vekâlet savaşına dönüştüğünde Suriye’de dış kuvvetlerin hacmi hızla çoğalmıştır. İkincisi, Suriye ayaklanmaları Suriye-İran-Hizbullah eksenine karşı büyük bir tehdittir. Vekâlet kuvvetleri Suriye topraklarını işgal ettiğinde, ‘Suriye’deki durum İran’ı da istila etmek anlamına gelmiştir. Dolayısıyla Şii ekseninin devam etmesi için Suriye’nin korunması gerekmiştir (Uzun, 2018: 193).

Bu bağlamda İran rejiminin ayaklanmaların ilk günlerinde Suriye ayaklanmalarına karşı resmi tepkisi, rejimin Suriye meselelerine herhangi bir yabancı müdahaleye ilişkin kaygılarını yansıtmıştır. O zamanki dışişleri bakanlığının sözcüsü Mehmanparast, “Suriye’de olan şey Batıların, özellikle Amerikalıların ve Siyonistlerin kötü bir eylemidir. Medyalarının yardımıyla bir yerde yapay bir protesto oluşturmaya veya küçük bir grubun talebini abartmaya

ve bunun yerine çoğunluğun talebi ve iradesi olarak sunmaya çalışıyorlar” demiştir (Reuters, Nisan 12, 2011). O sırada İstanbul’da düzenlenen bir basın toplantısında Mahmut Ahmedinejad ayrıca “Hükümet ve Suriye halkı kendi sorunlarını kendi başlarına çözmek için bir olgunluk seviyesine ulaştılar ve dış müdahaleye gerek yok” demiştir (Ahram Online, Mayıs 10, 2011). İran rejiminin resmi söylemi meseleyi Suriyeliler ve Esad rejimi ile çözülmesi gerektiği üzerinde durmuştur. O zamanki İran dışişleri bakanı Ali Akbar Salehi, Beşar Esad’ı Suriye halkının taleplerini reformlarla ele almaya davet etmiştir: Suriye’deki insanların çoğunun meşru talepleri varsa, Beşar Esad hükümetinin bu taleplere cevap vermesi ve durumu iyileştirme vaatlerini yerine getirmesi gerekir (DP News, Temmuz 7, 2011). Son olarak, Yüce Lider dışişleri bakanlığı tarafından ifade edilen bildiri Suriye’deki durumun ABD, İsrail ve Araplar ile Amerikan ve İsrail’in çıkarlarına hizmet ettiğini İran’ın Amerikan karşıtı ve anti-Siyonist olan her hareketi desteklemeye istekli olduğunu açıklamıştır (Sinkaya, 2012: 10).

Bu hedef doğrultusunda İran Kudüs Kuvvetleri ilk dönemde Suriye çatışmasıyla uğraşmış, ancak İran liderliği Suriye bölgesinde Devrim Muhafızlarının varlığını açıkça kabul etmekten kaçınmıştır. Öte yandan, Devrim Muhafızlarının Suriye’deki varlığına ilişkin haberler gündemde yer almıştır. Bu bağlamda 2012 yılında Şam yakınlarındaki Sayyeda Zainab Tapınağı’na hacı olan 48 İran vatandaşı muhalif güçler tarafından rehin alınmıştır (The Telegraph, Ocak 9, 2013). Resmî açıklamalara göre, kaçırılan İran vatandaşları emekli Kudüs Kuvvetleri üyeleridir. İran liderliği hala Devrim Muhafızlarının varlığını açıkça kabul etmekten kaçınırken, 2013 yılında Devrim Muhafızları personelinin Suriye’de savaşırken öldürülmesine ilişkin haberler yayılmıştır. Devrim Muhafızlarının Muhammed Jamali adında kıdemli bir komutanı Suriye’de öldürüldü (İran Wire, Kasım 6, 2013). Çeşitli haber sitelerinde Jamali’nin Orta Doğu’nun en önemli kutsal Şii sitelerinden biri olan Şam yakınlarındaki teröristlere karşı Sayyeda Zainab Tapınağı’nın savunması için mücadele etmek için gönüllü olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca İran Yüksek Lideri Ali Hamaney’in 2013 yılında yaptığı konuşmada Suriye’nin İran’ın 35’inci ili olduğunu stratejik bir il olduğunu açıklamıştır. Ona göre düşman bize saldırırsa ve Suriye’yi almak istiyorsa, önceliğimiz Suriye’yi korumak olacaktır. Suriye’yi kaybedersek Tahran’ı koruyamayacağız. Suriye’nin bir ordusu var, ama Suriye’nin şehirlerindeki savaşı desteklemek için İran bir Besiç kuvveti kurmayı önermiştir. 60.000 kişilik ‘Suriye Besiç’i kurulmuş; sokaklardaki savaşı ordudan devralmıştır (Mansharof, 2013).

2014 yılı, yükselen DAİŞ tehdidinin Suriye’de varlığını meşrulaştırmasıyla İran’ın sahadaki Devrim Muhafızları faaliyetlerine ilişkin sessizliğini sona erdirmiştir. Devrim Muhafızları artık DAİŞ ile mücadeledeki rolü konusunda daha açık davranmıştır. Terörizme

karşı mücadelelerinde askeri yardım, tavsiye ve strateji sağlayarak hem Irak hem de Suriye'deki İran katılımını çerçevelemiştir. İran Yüksek Lideri Suriye'ye askeri yardımı gizlemiyoruz ve Sayın Beşar Esad ve Sayın Haider el-Abadi'ye tavsiyede bulunuyoruz' demiştir (Fars News Agency, 2015). İran'ın Suriye'ye teknik desteği ile ilgili olarak, Devrim Muhafızları Havaçılık Gücü Komutanı Tuğgeneral Amir Ali Hajizadeh, Tahran'ın Irak, Suriye ve direniş gruplarına füze yetenekleri oluşturma konusunda teknolojik bilgi sağladığını eklemiştir. 2015 yazında, raporlar İran'ın sadece Suriye'de 700 Devrim Muhafızları ve diğer personele sahip olduğunu ve ayrıca Lübnan Hizbullah tarafından gönderilen 4000 ila 5000 danışman ve savaşçı tarafından desteklendiğini göstermiştir. İran'ın Kasım 2015'te Suriye'ye 2300 ila 2500 Devrim Muhafızları üyesi eklediği bildirilmiştir (Alfoneh ve Eisenstadt, 2016). Böylelikle İran rejimi, "Şii Hilal" terimini asla kabul etmese de "direniş eksenini" resmi bir söylem haline gelmiştir. Suriye ise bu söylemin merkezileştiği ve somutlaştığı en önemli savunma mekanizması olarak İran dış politikasını etkilemiştir.

3.6. İran'ın Ticari Resmi

İran, 447,7 milyar ABD doları Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) ve 80,6 milyon nüfusa sahiptir. İran'ın ekonomisi hidrokarbon sektörü, tarım ve hizmet sektörleri ile imalat ve finansal hizmetlerde göze çarpan bir devlet varlığı ile karakterizedir. İran, dünyada doğal gaz rezervlerinde ikinci, kanıtlanmış ham petrol rezervlerinde ise dördüncü sıradadır. Ekonomik faaliyet ve devlet gelirleri hala büyük ölçüde petrol gelirlerine bağlı ve bu nedenle değişkendir (CIA, 2019).

İranlı yetkilileri, hükümetin 20 yıllık vizyon belgesinde ve 2016-2021 dönemi için altıncı beş yıllık kalkınma planında da belirtildiği gibi pazar temelli reformları kapsayan kapsamlı bir strateji benimsemiştir. Altıncı beş yıllık kalkınma planı, esnek bir ekonominin gelişmesi, bilim ve teknolojiye yönelik gelişmeler ve kültürel mükemmelliğin teşvik edilmesi gibi üç temel bölümden oluşmaktadır. Ekonomik cephede, kalkınma planı yüzde 8'lik bir yıllık ekonomik büyüme oranı ve devlete ait işletmelerde, finans ve bankacılık sektöründeki reformları ve beş yıllık dönemde hükümetin ana öncelikleri arasında petrol gelirlerinin tahsis ve yönetimini öngörmüştür (Cordesman, 2018).

İran'ın 2017/18'deki GSYH büyümesi, bir önceki yıla göre petrol gelirlerindeki büyük dalgalanmanın etkisiyle yüzde 3,8'e gerilemiştir. Büyümenin büyük çoğunluğu, yarısından fazlası yüzde 4,4 oranında büyüyen hizmetlere atfedilebilen petrol dışı sektörlerden gelmektedir. Petrol, tarım ve hizmet sektörleri, 2012/2013'teki yaptırımlardan önceki faaliyet

seviyelerinin üzerindedir. Ancak son iki yılda, yaptırımlar süresindeki büyümenin durgunluğunu takiben inşaat ve ticaret, restoran ve otel hizmetleri gibi önemli sektörlerde ve bankacılık sektörünün sorunlarından uzaklaşmada önemli bir sıçrama olmamıştır.

Petrol ve gaz sektörü, OPEC + kontenjanı tarafından belirlenen süre boyunca sınırlandırılan yüzde 0,9'luk bir büyüme kaydetmiştir.

İşsizlik oranı, Nisan-Haziran 2018'e göre yüzde 12,1'de yüksek seyrederken, bir önceki yılın aynı dönemine göre (yüzde 12,6) ılımlı bir iyileşme gösteriyor. Erkek ve kadın işsizlik oranları sırasıyla yüzde 10,2 ve yüzde 19,7, işgücü piyasasındaki cinsiyet boşluklarının sürdüğünü gösteriyor. Haziran 2018'de gençler (15-24 yaş) işsizlik oranı yüzde 28,3'tür, önceki dönemlere ve bölgesel ortalamaya göre daha yüksektir. İşgücüne katılma oranı, 10 yıldan daha yüksek olan 2018 Haziran çeyreğinde yüzde 41,1'e yükselmiştir. Kadın işgücüne katılım oranı 2017 / 18'de yüzde 19,8'e yükselmeye devam etmiştir. Ülke, kadınların işgücüne katılımını artıran ilk ülkeler arasında yer almakla birlikte, kadın ve erkek işgücü göstergeleri arasındaki önemli farklılıklar devam etmektedir.

2017/18 yılındaki mali açık, petrol gelirindeki artış nedeniyle devlet gelirlerinin, harcamalardaki artışın üzerinde artış göstermesine neden olarak yüzde 1,8'e geriledi. 2017 / 18'de, Gelirler GSYH'nin yüzde 17'sini oluşturuyordu. Brüt borçlanma şartlarını finanse etmek için devlet borç ihracı, 2017/18 yılındaki gelirlerin (yüzde 13,9) bir kısmı olarak yüksek kalırken, bir önceki yılın (yüzde 19) rekor seviyesinin altında kalmıştır. Önceki yıla benzer şekilde, daha yüksek cari harcamalar 2017/18 döneminde düşük sermaye harcamaları (GSYH'nin yüzde 5,5'i) pahasına gelmiştir.

GSYH'nin yüzde 3,9'undan, 2017/18'de GSYH'nin yüzde 3,5'ine Yüzde 41,3, reel ithalat artışı ise 2017 / 18'de yüzde 13,4 oldu. İran'ın petrol dışı ihracatı, son yıllarda 2012/13'de GSYH'nin yüzde 6'sından, 2017/18'de GSYH'nin yüzde 10'una yükseldi. Döviz piyasasında aylarca süren kargaşanın ardından hükümet, Nisan 2018'de resmi ve paralel döviz kurlarının birleştirildiğini açıkladı, ancak pazarları sakinleştirmede hedeflerine ulaşamamıştır.

ABD'nin Mayıs 2018'deki Ortak Kapsamlı Eylem Planı'ndan (JCPOA) çıkmasıyla paralel piyasa faiz oranı, ABD Doları'nın daha da düşmesi beklentisi ile yükselmiştir. Bu, ölçülen enflasyonun, 2013'ten bu yana en son görülen oran olan Ağustos 2018'de yüzde 24'e dönmesine katkıda bulunmuştur (World Bank, 2018).

Sonuç olarak ekonomik alanda orta vadede, ekonominin aşağı yönlü bir yörüngeye dönmesi bekleniyor. Ortalama olarak 2017 / 18-2020 / 21 arasında, talep tarafında ihracat ve

tüketimde düşüş ve sanayi tarafında arz tarafında daralma yaşanacaktır.

Bütçe gelirleri 74,4 milyar, harcamaları ise 84,45 milyar dolar olan İran'ın 2017 tahmini ihracatı 101,4 milyar dolardır. Bu ihracat içerisinde Çin %27,5, Hindistan %15,1, Güney Kore %11,4, Türkiye %11,1, İtalya %5,7, Japonya %5,3 paya sahiplerdir. İhracat malları ise %60 petrol, kimyasal ve petrokimya ürünleri, meyve ve kuruyemiş, halı, çimento ve madendir. İthalatı 76,39 milyar dolar olup endüstriyel malzemeler, sermaye malları, gıda maddeleri ve diğer tüketim malları, teknik hizmetleridir. Bu ithalat içerisinde BAE %29,8, Çin %12,7, Türkiye %4,4, Güney Kore %4, Almanya %4 paya sahiplerdir (CIA, 2019).

3.7. İran'ın Askeri Ekonomik Resmi

İran'ın 2018-19 bütçesinde savunma harcamaları ve kaynakların nasıl tahsis edildiği önemlidir (Chandler, 2018). İlk olarak İran'ın yayınladığı bütçe "resmi olarak" harcadığı paranın küçük bir görüntüsüdür. Özellikle savunmadaki birçok kurum, resmi bütçe dışındaki kaynaklardan fonlanmaktadır. Ek olarak, İslam Devrim Muhafızları Birliği (IRGC), özel şirketler kurarak agresif gelir artırıcı faaliyetlerde bulunmanın yanı sıra, konut dahil olmak üzere farklı sektörlerde 2,5 milyon ABD Doları değerindeki özel ihaleleri güvence altına almak için güçlü siyasi etkilerini kullanabilmektedir. İkinci olarak Genelkurmay Başkanı, Meclis Dış Politika ve Güvenlik Komitesi Başkanı, devrim muhafızları üyeleri, Milletvekilleri gibi kişiler İran'ın bütçesinin %5'ini savunma harcamalarına adamaya çağırmıştır. İran'ın toplam askeri harcamasının 921 trilyon Riyal (19,6 milyar ABD Doları) olduğu tahmin ediliyor. İran, 2018-19 yıllarında 12 katrilyonun (260 milyar ABD doları) üzerinde bir bütçenin tamamını öngördüğü için, bu, İran savunma harcamasını, İran'ın toplam bütçesinin %7,5'ine yerleştirecektir. Bununla birlikte Riyalin ABD dolarına karşı Nisan 2018'den Ekim 2018'e devalüasyonu, dolar cinsinden savunma harcamalarının yalnızca altı ayda 21,4 milyar ABD dolarından 19,6 milyar ABD dolarına düşmesi sonucunu doğurmuştur. Bu, görünüşte etkileyici olan yerel para birimlerindeki büyük artışların, savunma harcamalarında rejimin aşırı önceliklendirilmesinin zorunlu olmadığını vurgulamaktadır. Buna rağmen, reel olarak ölçüldüğünde, İran'ın askeri harcaması 2018'de beş yıl öncesine göre %53 daha yüksektir (Chandler, 2018).

Bu bulgular, İran'ın orduya tahsis ettiği kaynakların ve dolayısıyla Tahran'ın savunma ve güvenlik algılamasındaki artışı konusunda önemli değişikliklerin olduğu iddiasını desteklemektedir. Dolayısıyla İran hala hem iç hem de dış politikada sert güvenlik önlemleri ile varlığını sürdürme çabasıdadır.

3.8. İran'ın Sosyoekonomik Resmi

Günümüzde İran'da kültür alanındaki fonlar ve ödenekler cumhurbaşkanı tarafından yürütülmektedir. Ruhani kontrolü altında kültürel organlara tahsis edilen fonlar, yüksek liderin kontrolü altındaki sınırsız güce nazaran daha mütevazı ve kayıtlıdır. İran'da 1979 İslam Devrimi'nin ardından büyük ölçüde devlete ait bir ekonomide, fonların tamamını veya çoğunu devletten alan sayısız kültürel organ vardır. Sonuç olarak, yürütme organı tarafından kontrol edilen Kültür ve İslami Rehberlik Bakanlığı, kültürel harcamaların dörtte birinden daha az bir oranda tahsis almaktadır. Geri kalanlar, din adamlarından özel vakıflara kadar çeşitli hiizipler tarafından kontrol edilen yapılara Rehber izniyle aktarılmaktadır (Azizi, 2016).

Sadegh Zibaklam'a göre geçen yılki kültür harcamalarının %87'sinin sorumlu tutulmayan kuruluşlara gitmiştir. Öyle ki bu kuruluşlar Parlamenteoya veya yürütme organına herhangi bir şekilde veya biçimde hesap verme zorunluğunda da değildirler. Yani İran'da üretilen tüm film, kitap ve müzik eserlerini incelemek ve bunlarda çalışan binlerce kişinin maaşını ödemek sorumluluğu sadece %13'lük bir bütçeyle Kültür Bakanlığı tarafından gerçekleştirilmektedir (Entekhab, 2019). Ahmedinejad döneminde devam eden bu uygulamam Ruhani yönetimi Kültür Bakanlığı'nın harcama tahsis payını kademeli olarak artırarak işleri dengelemeye başlamış ve %41'lik bir artışla, Kültür Bakanlığı'nın bütçesi 335 milyon \$ seviyesine ulaşmıştır. Lakin Ruhani kontrolündeki işletmelerin toplam kültürel harcama payları artmış olsa da yönetim tarafından kontrol edilemeyen kuruluşlar için de bu geçerlidir. İslami Kalkınma Teşkilatı, Kum İslami Yaygınlaştırma Bürosu, İslami Yaygınlaştırma Koordinasyon Kurulu, din adamları Yüksek Kurulu, İmam Humeyni Eğitim Araştırma Enstitüsü (Ayetullah Mesbah Yazdi tarafından kontrol edilir) ve Al-Mustafa Uluslararası Üniversitesi (yabancı müttefikler için bir işe alım sahası olarak kullanılır), bütçelerinde artışlar elde etmiş ve bu nedenle kültür bakanlığı aslında toplam kültürel bütçenin geçen yıla göre daha düşük bir payını almıştır. Aynı şey, İslâm Devrim Muhafızları'nın bir parçası olan, ancak ayrı bir bütçeye sahip olan paramiliter örgüt Besiç için de geçerlidir. Nitekim Besiç, bütçesinde yalnızca %5'lik bir artış elde etmiş ve böylece Besiç Kültür Bakanlığı'ndan daha büyük bir bütçeye sahip olmuştur.

Ruhani'nin kültürel harcamaları yeniden dengeleme çabalarına rağmen, etkili olmamıştır. Nitekim yarı-resmi Mehr Haber Ajansı, yeni bütçe tasarısını "mantıksız" olarak eleştirmiş, bu sürecin İslami Kalkınma Örgütü tarafından yürütüldüğü için bu sürpriz olmaması gerektiğini belirtmiştir (Karami, 2015). İslami Kalkınma Örgütü başkanı doğrudan yüksek lider tarafından atandığı için bu konuda herhangi biri itiraz söz konusu olamamaktadır. İslami Kalkınma Örgütü

kontrolündeki kuruluşlar arasında üniversiteler, İngilizce günlük Tahran Times gazetesi, Sanat Merkezleri (diğerlerinin yanı sıra düzinelerce sinema da işletir) ve Amir Kabir yayınevi yer alır. İslami Kalkınma Örgütü gibi İslami Yaygınlaştırma Koordinasyon Kurulu da önemli bir kültürel örgüttür. Faaliyetleri arasında, düzenli olarak İran’da düzenlenen “Amerika’ya Ölüm” bayrak yakma gösterilerini düzenlenmektedir (Azizi, 2016).

3.9. Bulgular

İran’da rejim anayasal olarak Rehberin tahakkümü altındadır. Rehberin iyi, doğru ve güzel gördüğü her şey halk için de aynen uygulanmalıdır. İran’da seçimler rehberin uygun gördüğü kişiler arasından halk tarafından seçildiği için aslında İran’da demokratik bir seçimden ve yönetimden bahsetmek mümkün değildir. İran’da olan otokritik bir yönetimin kabul edilmesi ve halkın da buna ayak uydurmasının beklenmesidir. Fakat bu süreç içerisinde halkın insan hakları, özgürlük ve refah gibi temel beklentileri ancak Rehberin ve dolayısıyla rejimin uygun gördüğü sınırlar çerçevesinde yaşanmaktadır. Dolayısıyla yaşanmamaktadır. Bu notalardan hareketle İran’da halk siyasi rejim dâhilinde baskılanmış ve ötekileştirilmiştir. Bu ötekileştirmek halkın genel olarak daha fakir, daha az özgür ve daha az ifadeli olması ile sonuçlanmaktadır.

İran’ın ekonomik resmine baktığımızda ise yine devlet merkezli bir ekonomik yapılanmadan bahsetmek mümkün hale gelmektedir. Bu merkezi ekonomi daha çok devletin güçlü kalmasına yardımcı olmakta bununla birlikte halkın refahına daha az etki doğurmaktadır. İran’ın devasa doğal kaynaklarına rağmen halkın büyük kesimi yoksulluk sınırında yaşamaktadır. Uluslararası ticarete ise İran’ın batı ile ihracat ilişkileri neredeyse hiç yoktur. Bu konuda batının ciddi engellemeleri vardır. Bu durum ithalatı için de geçerlidir. İran’ın bölgede bulunduğu askeri şartlar yüzünden sert güç önlemleri almak için aşırı şekilde askeri harcamalar yapmaktadır. Bu durum içinde mantıklı olsa da bu sonucun halka yansıyan bölümü halkın yoksullaşması için önemli bir etkidir. İran’ın sosyokültürel harcamalarının neredeyse tamamı ise Rehberliğin uygun gördüğü vakıflar ile yapıldığı için bu fonlardan sadece rejimi destekleyenler ve rejimin uygun gördüğü kişi ve kurumlar yararlanabilmektedir; dolayısıyla sosyal olarak da İran’ın ekonomik yapılanmasında rejimin ağır bir hâkimiyeti söz konusudur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'IN SURIYE POLİTİKASINDA FIKİH'İN ETKİSİ

4.1. İran'da Din Adamlarının Politik Rolü

Şii din adamları özellikle İran'ın 20. Yüzyıl başlarından itibaren önemli bir etkiye kavuşmuşlardır (Sabahi, 2010). Bu etki hem devlet içerisinde hem de halk içinde karşılığını bulmuştur. Etkilerini paragraflar halinde incelemek mümkündür.

Bu noktadan hareketle Şii din adamları 1892'de Şah tarafından İngiliz vatandaşlarına verilen Tütün imtiyazının geri çekilmesine yol açan tütün boykotu vesilesiyle önemli bir rol oynamıştır. İmtiyaz birçok şehirde protestolara yol açmış, Necef'teki Merc-i Taklid Şirazi (öykünme veya dini olarak taklit etme kaynağı, Şii hiyerarşisindeki en yüksek rütbe), şaha imtiyazın iptaliyle ilgili bir mektup yazmıştır. Şah tepki vermedi ve Şirazi, tütün kullanımını yasaklayan bir fetva yazdı. Aralık 1891'de halkın öfkesi kendisini bir tütün boykotuna dönüştürmüştür. Bu eylem, Şirazi başkanlığındaki ulema tarafından yönetilmiş ve tüccarlarla müttefik olunmuştur. Boykota gayrimüslimler ve nargile içmeyi bırakan kraliyet haremının içindeki kadınlar da dâhil edilmiştir. Şah ilk önce tütün imtiyazını ihracata sınırlamaya çalıştı ve tekrar üretim ve iç pazarda serbest kalmıştır. Ancak protestolar öylesine şiddetli bir hale geldi ki, imtiyazı geri çekmek ve İngiltere'ye tazminat ödemekten başka seçeneği kalmamıştır (Keddie, 1966).

Din adamlarının rolü, İran'da 1906 Anayasası Devrimi'nde de çok önemlidir. Bu olayın nedenleri birden fazladır: ekonomik krizin yanı sıra yerel para biriminin devalüasyonu, yolsuzluk ve yoksulluk. Tüccarlar mali reformlardan memnun değildir ve ulema ayrıcalıklarındaki yeni vergilerin sonuçlarına düşmandır. 1904 ve 1905'te bazı gizli topluluklar (encümenler) kurulmuştur. Tüm üyeleri Müslümanlar değildir. Bazıları laikti, bazıları Bahailer gibi dini azınlıklara mensuptur. Bununla birlikte, genel izlenim, Müslüman din adamlarının yardımına ihtiyaç olduğudur. Pek çok Ayetullah hareketi farklı nedenlerden ötürü benimsemiştir: toptancı pazarında çarşıları da korkutan vergi artışı; vakfi tehdit eden arsa vergisi (dini vakıflar); yabancı danışmanların varlığı, Mollalara yapılan maaşların ödenmesinde üç yıl gecikme, mollaların ürettiği belgelere %10 vergi verilmesi gibi sebeplerle Mollaların etkisiyle şahın yetkilerini sınırlayan yeni bir anayasa kabul edilmiştir (Afary, 1996: 22).

Şii din adamlarından gelen destek, geleneksel olarak monarşinin politik meşruiyet kaynaklarından birisi olmuştur. Fakat 1906-1911 Anayasa Devrimi, dini kontrolü İran'ın eğitim

ve yargı sistemleri üzerindeki etkisini sona erdirmiştir. Reza Şah Pahlavi'nin yirminci yüzyılın başlarında laikleşme ve modernizasyon kampanyaları, İran'ın dini liderlerini daha da marjinalize etmiştir (Matthee, 1993: 323). Oğlu Mohammad Reza Şah Pahlavi, monarşinin geleneksel iktidar üslerinin her ikisini de yabancılaştıran toprak reformu başlatmıştır. Bunlar din adamları ve büyük toprak sahipleridir (Cronin, 2003).

Devlet tarafından terkedilmiş hissi veren ana toprak sahipleri, kademeli olarak kendi sosyal ve politik güçlerinin azalmasıyla birlikte din adamları tarafından bir araya getirilen bir ittifak kurmuşlardır. Şah, Ayetullah Ahmad Khansari ve Ayetullah Kazem Shariatmadari gibi küçük din adamları kullanarak kendisini İslami devrimci duyarlılık dalgalarından korumaya çalışmıştır. Ancak monarşiyi desteklemek için yeterli güce sahip değillerdir (Ansari, 2001: 5).

Devrimden sonra ise din adamlarının etkisi çok artmıştır. İran'daki Şii din adamları, İran kitlelerini diğer sosyo-politik otoritelere göre çok daha iyi harekete geçirmişlerdir. Din adamları, İran'daki en geniş sosyal ağı oluşturur ve etkilerini en uzak köyden en büyük şehirlere uygulamışlardır. Bu yüzden çoğu muhalif grup 1979 devrimine katılırken, din adamları, İran'ın yeni siyasi sistemi üzerinde hegemonya kurmuştur. Kalabalık bir şekilde ve çeşitli nedenlerle ortaya çıkmışlardır. İlk olarak, İslami devrimciler acımasızca rakiplerini ortadan kaldırmıştır. İkincisi, rejim, İslâm'a yaptığı çağrıyla popülerlik ve meşruiyet kazanmıştır. Diğer devrimci siyasi grupların hiçbiri Şii din adamları tarafından sağlanan geleneksel meşruiyet ve sosyal ağdan faydalanmamışlardır (Khalaji, 2015).

Yeni İslam hükümeti, din adamlarının yalnızca dini veya siyasi meseleler üzerine değil, politik gündemi uygulama ve denetleme yetkisini de almıştır. İran-İrak Savaşı'ndan sonra, aileleri daha az çocuğa sahip olmaları için teşvik etmek amacıyla ülke genelinde din adamları gönderilmiştir (Hoodfar, 2000: 27). Devrimden sonra yükselen bir doğum oranı, on yıldaki nüfusu neredeyse iki katına çıkarmış ve bu, gelecekteki ekonomik büyümeyi boğma tehdidinde bulunmuştur. Böylece İran doğum oranı önemli ölçüde azalmıştır. Ancak din adamları ile hükümet arasındaki ilişkilerin din adamlarının sosyal otoritesi üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. 1997'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde din adamları muhafazakâr meclis başkanını desteklerken, halkın çoğunluğu reformist aday Muhammed Hatemi'ye oy vermiştir. 2005 seçimlerinde, Mahmud Ahmedinejad, seçmenlerin giderek daha fazla yolsuzluk ve seçkinlikle ilişkili olan devlet memurlarına duyduğu sıkıntı nedeniyle kısmen kazanmıştır. Ancak Ahmedinejad, İran'daki sıkı yaptırımların baskısını alevlendiren başarısız ekonomik politikalar, yolsuzluk ve yanlış yönetim nedeniyle tabanını kaybetmiştir (Abootalebi, 2009: 1). 2013'te ise İranlı seçmenler yine bir din adamı olan Hassan Ruhani'yi seçmişlerdir.

4.2. Muhalif Din Adamlarının Tasfiyesi

Devrimden sonra Ayetullah Ruhullah Humeyni, İran İslam Cumhuriyeti'nin oluşumunu açıkladı ve nihai siyasi otoritenin kıdemli bir din adamının, Velâyet-i Fakih veya hukukçunun vesayetinin elinde olacağını bildirmiştir. Bu fikir, Şiilik içinde, yüzyıllarca kasten siyasetten uzak kalmış ve daha önce hiçbir zaman bir devlet yönetmemiş bir devrimi temsil etmiştir. Kısa bir süre içinde Velâyet-i Fakih ve Şii teolojisinin yeniden yorumlanmasına dair daha spesifik bir fikir için bir karşı cephe ortaya çıkmıştır. Birçok din adamı Velâyet-i Fakih'in mutlak otoritesinin aslında İslami olmadığına inanmışlardır.

Bu bağlamda Humeyni, yönetimine karşı din adamları muhalefetini bastırmak için hızla hareket etmiştir. Birçok din adamları öldürüldü, hapsedildi, sürgün edildi veya marjinalleştirilmiştir. Bu din adamları “aptal”, “serbestleşmiş” “Sömürgeleştirilmiş” ve “Amerikan İslam'ına sadık” olarak etiketlenmişlerdir. Etkisini genişletmek için, karizmatik devrimci lider aynı zamanda uluslararası Şii topluluğu üzerinde kontrol altına almaya çalışmıştır. Ancak İran'ın kutsal şehri Kum ve Necef'in Necef'teki teoloji merkezinden birkaç büyük Ayetullah, Irak'ta hala büyük takipler yapmıştır. Abul Qassem Khoi, Mohammad Reza Golpayegani ve Shahab Al-Din Marashi Najafi de dâhil olmak üzere bu dini figürlerin özelliği, Irak'la sekiz yıl süren savaş sonrası Humeyni'nin din adamı rakiplerini yok etmek için daha fazlasını yapmasını engellemiştir (Wright, 2010). Böylece aslında bu din adamlarınca Humeyni dizginlenmiştir.

Humeyni 1989 yılında ölmüş ve Uzmanlar Meclisi, Ayetullah Ali Hamaney'i yeni üst lider olarak seçmiştir. Hamaney, Humeyni'nin doğal bir halefi değildir. Ciddi dini ve politik kimliklerden ve belirgin bir şekilde karizmadan yoksun kalmıştır. Onun neslindeki diğer pek çok şahsiyet, Humeyni'nin yönetiminin potansiyel mirasçılara daha yakın görülmüştür. Bu bağlamda Hamaney'in en büyük rakibi, yıllar önce Humeyni'nin halefi olarak atanan Ayetullah Ali Montazeri'dir. Ancak Montazeri, özellikle 1988'de binlerce siyasi mahkûmun infazından sonra keskin anlaşmazlıkların ardından kovulmuştur. Hamaney'nin atanması geleneksel Şii din adamlarını hayal kırıklığına uğratmış; İran devleti ise güvenlik tedbirleri ve devlet propagandasıyla kontrolü ele geçirmeyi başarmıştır (Abdo, 2001: 15).

Bu dönemin ardından Hamaney yavaş yavaş iktidardaki gücünü pekiştirmeye başlamıştır. Din adamının hükümetten bağımsızlığını güvence altına almak için mücadele eden Mohammad Reza Gopayegani ve Shahab Al-Din Marashi Najafi gibi büyük Ayetullahların ölümlerine yardım ettiği iddia edilmiştir (Khalaji, 2015). Ancak rejim, bu tür dini

yapılanmalara ikinci bir saldırı başlatmıştır. Birçoğu kendi politikalarını yürüten, kendi iznine sahip olan ve kendi gelirlerini kazanan din adamlarının yönetimini devlete bağlama girişimi ile başlamıştır (Omid, 2016). Rejim, iktisadi ve entelektüel yaşamları hakkında hükümetin erişebilmesi için her kademedeki din adamlarıyla ilgili bilgileri birleştirmiş ve bir araya getirmiştir. Ayrıca, itaatkâr din adamlarını hükümetin yanı sıra diğer münhasır ve kârlı imtiyazlar aracılığıyla da seçmiştir. Hamaney giderek artan bir biçimde tüm dini yapılanmanın yanı sıra İran hükümetinin en üst lideri olarak nihai otorite haline gelmiştir. Rejime katılan din adamları da İran toplumunun münhasır “kutsal işlerin yöneticileri” olarak kendilerini rollerine adapte etmişlerdir. İlahiyat kurumu etkin bir şekilde devletin merkezi ideolojik aygıtı haline gelmiş ve hükümet giderek “kutsal” ı tanımlamanın kontrolünü kazanmıştır (Ganji, 2013: 24).

İslâmi rejim, artık halk arasında 1990’ların ortasından beri temel kazanmış olan “popüler İslam” tasavvufunu ve dini entelektüalizmi bastırmak için cami ve devlet üzerindeki kontrolünü kullanmıştır. “Popüler İslâm”, sıradan insanların yaşadığı ve uyguladığı inançtır ve ilahiyatla veya devlet tarafından empoze edilen resmi İslâm’la uyumsuz. Tasavvuf, İslâm hukuku yerine Hz. Muhammed’in mesajının manevi içeriğine odaklanan bir İslâm yorumudur. Dini aydınlar, İslam’ın liberal demokratik yorumlarına odaklanırlar. Khalaji için üçü de “kutsal” sınırlarını İslâm Cumhuriyeti için kabul edilebilir olanın çok ötesine taşımaktadır; üçü de rejimin “resmi İslâm” versiyonunu tehdit etmektedir (Khalaji, 2011: 144).

Bu bağlamda Rejimin geleneksel olarak bağımsız din adamlarına karşı genişleyen gücü, dinî düşüncüyü bastırmış ve hatta din adamlarını rejimden ayrılmaya zorlamıştır (Okyar, 2015). Pek çoğu, ilahiyat dışında entelektüel özgürlüğe sahip değildir; hala istihbarat servisleri tarafından taciz edilmişlerdir. Bir diğer din adamı azınlık, siyasetten çekilmeye ve kamu faaliyetlerinden kaçınmaya çalışmakta, bunun yerine kendilerini ibadete ve eğitime adanmışlardır. Ancak din adamlarının çoğunluğu devletin mali kaynaklarının ve rejim ile yakın bir ilişkinin politik avantajlarını tercih etmişlerdir. Bu bağlamda İran’daki din adamlarını ikiye ayırmak mümkündür: rejime itaatkâr olan din adamları ve sessiz din adamları.

4.3. Sessiz Din Adamları

İran’da din adamlarının statükoya boyun eğmesi noktasında literatürde önemli çıkarımlar yapılmıştır (Okyar, 2015). Suriye savaşı bağlamında ise İran’daki din adamları Suriye Cumhurbaşkanı Beşar Esad’a kamuoyu ile karşı çıkmak veya eleştirmek konusunda isteksiz davranmışlardır. Bunun ilk sebebi olarak Özel Din Adamları Mahkemesi (Dadgah-e Vizheh-ye Rowhaniyat) söylenebilir. Bu mahkeme din adamlarının uygunsuz bir eylemde

bulunması durumunda âlimleri kovuşturmak için özel bir İran mahkemesi sistemidir. Mahkeme, İran yargı çerçevesinden bağımsız olarak çalışmaktadır ve yalnızca Yüksek Lider'e karşı sorumludur. Mahkeme 1980'lerin başında geçici olarak kurulmuş, daha sonra 1987'de iptal edilmiş ve yeniden kurulmuştur. Tamamen kurumsallaştırılmış ve 1991 yılında Yüksek Lider Hamaney altında bir "tüzük" ile donatılmıştır. Bu tüzük 2005 yılında revize edilmiş ve genişletilmiştir (Künkler, 2009). Bu Mahkeme, kuruluşundan bu yana, her safhadaki din adamlarını acımasız ve küçük düşürücü muamelesiyle tanınmıştır (Khalaji, Kasım 5, 2012). Ayetullah Muhammed Kazım Şeriatmedari, bu mahkemede yargılanmıştır. Sebebi dış görünüşte İran hükümetini devirmek ve Humeyni'ye suikast yapmak için askeri bir darbeye katılmak iken gerçekte asıl "suçu" Humeyni'nin yönetici hukukçu olarak meşruiyetine itiraz etmiş olmasıdır. Geleneksel Şiilerin din adamlarını hükümet pozisyonlarından uzak tutmaya çalıştığını söylemiş ve Tahran'daki ABD elçiliğindeki diplomatların rehin alınmasını kınayarak Yüksek Lider Ruhollah Humeyni'yi eleştirmiştir. 1982'de Humeyni'nin evini bombalamak ve İslami devleti yıkmak için bir komploya katılmakla suçlanmış ve 1986'da ölümüne kadar ev hapsinde kalmıştır. Takipçileri Ruhollah Humeyni'ye de karşı çıkmıştır. Onun birçok takipçisi ve akrabası tutuklandıktan ya da idam edildikten sonra dosyası kapanmış ve Şeriatmedari, devlet televizyonunda "itiraf" yaparak Humeyni'nin affı için yalvartılmıştır (Fischer, 2003: 237).

İran'da din adamlarının statükoya boyun eğmesi noktasında bir başka mekanizma din adamlarının ekonomik gücü ile ilgilidir. İran'da din adamları, kamu kurumlarının yönetimi için doğrudan sorumluluk üstlenmiş ve bu durum din adamlarının finansal kaynaklara erişimini temelden değiştirmiştir. Bu güçle İslâm hükümeti, İran'ın geleneksel dini otoritelerine ait (rejimi veya dış politikayı eleştiren din adamlarına ait) olan mülklerin çoğuna el koymuştur. Bu işlemler yüce liderin kontrolü altında yapılmıştır. Örneğin, Ayetullah Shariatmedari'nin mülkiyeti olan Dar el-Tabligh (İslam Propaganda Evi) zorla kamulaştırılmıştır (Khalaji, Kasım 5, 2012).

Ekonomik güç noktasında diğer bir parametre ise din adamlarının gelirleri ile ilgilidir. Hamaney'den önce her merci (en üst din âlimi), altındaki din adamlarının maaşlarını almak için kayıt yaptırdığı kendi mali bölümüne sahiptir. Ancak Hamaney'nin finansal sisteminde, merciden din adamlarına yapılan tüm ödemelerin önce Kum Din Adamları Yönetim Merkezi tarafından yürütülen merkezi bir ofisten geçmesi gerekir. Bu nedenle bu ödemeler sonuçta en yüksek lider temsilcilerinin onayını gerektirir. Dolayısıyla rejim dışında faaliyette olan din adamları merci dahi olsalar bu gelirlere mahrum kalırlar (Khalaji, Kasım 5, 2012). Bu

durumda Necef'in önde gelen mercii olan Ayetullah Sistani bile ofisini işletemez veya İran'daki dini-finansal ağını yönetemez.

Bu gelişmeler İslâm Cumhuriyeti'nin İran'daki entelektüel ve dini yaşama hükmetmesine izin vermiştir. Bu durum, özellikle, Büyük Ayetullahlar Abul Qassem Khoei, Muhammed Reza Golpayegani ve Humeyni'nin gündeminin birçok yönüne karşı çıkan ve merci olan Seyyid Şehabeddin Maraşi'nin ölümlerinden bu yana olmuştur. Ölümlerinin ardından, yeni kurulan dini ve siyasi kontrol geleneksel dini otoriteden merkezi dini otoriteye geçmiştir (Khalaji, Kasım 5, 2012).

Din adamlarını ekonomik olarak merkezi dini yönetim çatısı altında olması din adamlarına önemli avantajlar da sağlamaktadır. İslâm Cumhuriyeti tarafından tercih edilen ve akredite din adamları ve merciler, kazançlı iş anlaşmalarına katılabilir ve geri ödeme için yeterli teminat olmadan bankalardan büyük miktarda kredi alabilirler. Dahası, İran'da mercilerin sahip olduğu birçok hayır kurumu da hükümetten ihale alabilirler. Ayrıca İran anayasası, din adamları lehine bir dizi ayrımcılığa dayanmaktadır. Örneğin, hükümetin başı, yargının başı, Uzmanlar Meclisi'nin tüm üyeleri, Koruyucular Konseyi'nin altı üyesi, İstihbarat Bakanı ve diğer önemli görevlerin tamamında seçilen kişinin din adamı temelli olması gerekir. Devamla Hamaney'in, kararlarına karşı çıkan herhangi bir muhalifi ezmek için kullandığı bir diğer araç, "dini" örgütlerine vergi muafiyeti sağlayarak servet biriktirmektir. Örneğin, Hamaney'in nadiren bahsettiği başlıca organizasyonlardan biri Setad olarak bilinir. En az 95 milyar dolar bütçesi vardır. Reuters'e göre, holdinglerin yaklaşık yarısı şirket alanında, diğer yarısı ise esas olarak "sıradan İranlılara ait binlerce mülkün sistematik olarak ele alınması" yoluyla çoğunlukla emlakçılarda bulunur (Stecklow, 2013). Dolayısıyla Hamaney'in örgütleri, ekonomik sektörleri tekelleştirmenin avantajlarından yararlanır, karı maksimize etmek için yasayı bükerken ulusun servetini kullanmalarını sağlar. Bu finansal imparatorluk Hamaney'e rejimin araçları, politikacıları ve muhalefetleri üzerinde kritik ekonomik ve politik kaldıraç sağlamıştır. Aynı zamanda rejime sadıkların çemberini genişletmesine ve ulusun zenginliğini sömürerek muhalifleri kolayca ezmesine izin vermektedir (Rafizadeh, 2019).

Bu noktalardan hareketle İran'da din adamları kamusal meselelerle ilgili fetvalarını yalnızca yüce liderin onayından sonra verebilirler. Dolayısıyla Suriye krizi de aslında din adamlarının böyle bir sessizlik örneğidir. Şii din adamları, dini-ekonomik bir örgüt olarak, İran İslam Cumhuriyeti tarafından belirlenen sınırları aş(a)mazlar. İslam Cumhuriyeti'nin, hükümet karşıtı eğilimleri cezalandırmak için her zorlayıcı aracı kullanması yanında hükümeti politikalarını özendirmek ve ödüllendirmek için verilen teşvikler de etkili olmuş ve din

adamlarının büyük çoğunluğu Suriye hükümetinin binlerce Müslümana yönelik şiddetini de sessizce izlemekle yetinmişlerdir.

4.4. Rejimi Destekleyen Din Adamları

İran’da rejimi destekleyen din adamları genel olarak rejim içerisinde ve anayasal olarak dini eğilimin devlet yönetiminde şekillendiği göstermesi bakımından önemlidir. Temel olarak örnek verilecek din adamları şunlardır:

Ayetullah Ali Hamaney: İslâm Cumhuriyeti’nin şu anki lideri ve Şii’ler kurucu kuruluşunun fiili başkanı. Hamaney’in Şii dini ağ üzerindeki yetkisi İran’ın ötesine uzanıyor ve dünyanın en zengin ve en etkili Şii dini ağının başındadır (Ganji, 2013: 24).

Ayetullah Naser Makarem Şirazi: İran’da binlerce takipçisi olan rejim yanlısı Ayetullah’tır. Kendisi, ekonomik faaliyetleriyle tanınır ve İran’ın İran’daki en zengin din adamlarından biri olmasını sağlayan hükümetten yararlanır (Saffari, 1993: 66).

Mahmud Haşimi Şahrudi: Aslen İranlı, ancak Irak’ta doğup eğitim görmüş, lider ve Irak’taki İslami Devrim Yüksek Konseyi’nin sözcüsü olmuştur. Ayetullah Humeyni’nin ölümünden sonra, 1989 yılında, yeni yüksek lidere yaklaştı ve siyasi kimliğini ve gündemini yeniden şekillendirdi. Şahrudi Ayetullah Hamaney’in fetva vermesinde yardımcı oldu (Posch, 2005). Hamaney tarafından Anayasayı Koruyucu Konsey üyesi ve 10 yıl yargı şefi olarak atandı. 2015 yılı itibarıyla kendisini bir merci (öykünme kaynağı) olarak tasvir etti. Devletin uluslararası ticaretteki avantajlarından yararlanan Şahrudi, en zengin din adamları arasında sayılmaktadır.

Rejimi destekleyen din adamlarının önemli organizasyonları ise (Khalaji, 2015) bu din adamlarının devlet içindeki yapılanmasını açıklaması açısından önemlidir:

Kum İlahiyat Üst Kurulu: İran’ın seminerlerinde politika planlamasından sorumlu bir grup din adamıdır. Konsey üyeleri yüksek lider tarafından atanır ve görevden alınabilir. Büro kuruluşunun icra direktörü bu konsey tarafından atanır.

İlahiyat Yönetim Merkezi: Büroların tüm eğitim, idari ve ekonomik faaliyetlerini denetleyen büro kuruluşunun üst düzey yönetim organıdır.

Kum İlahiyat Öğretmenleri Birliği: Kum Semineri Yüksek Konseyini denetleyen, üst düzey liderin gözetimi altında olan bir grup muhafazakâr din adamları. Bu grup, seminerlerin tüm önemli öğretmenlerini veya âlimlerini içermez.

Kum İlahiyat Öğretmenleri Ve Bursiyerleri Derneği: İslâm Cumhuriyeti eski

görevlilerinden ve birkaç orta dereceli reformist din adamından oluşan bir grup. Bu reformist grup marjinal ve büyük Ayetullahlardan çok az desteği vardır.

Tahran Militan Din Adamları Derneği: Devrime katılan bir grup din adamı. Hükümetin mevcut ve eski üyelerini içerir. Çarşı ile birlikte - geleneksel pazar - bu grup İran'daki eski muhafazakâr kuruluşun bir ayağını oluşturur.

Al-Mustafa Uluslararası Üniversitesi: Ayetullah Hamaney'nin sahibi olduğu ve işlettiği bir üniversite. İranlı olmayan din adamlarının eğitimi konusunda uzmanlaşmıştır ve diğer bazı ülkelerde şubeleri vardır.

4.5. Hamaney'in İran Rejimi ve Suriye Savaşı Konusundaki Söylemleri

İran'ın Suriye konusundaki dini ve dış politik söylemlerini belirleyen bazı faktörler vardır. Bu faktörleri İslami Uyanış retoriği, seferberlik ve şehitlik, İran'ın Batıya ve dolayısıyla zulme karşı bir direniş eksenini olması, DAİŞ bağlamı terörizm ve kutsal mabetlerin savunulmasının gerekliliği olarak sırlamak mümkündür. Bu başlık altında bu faktörler kısaca ele alınmıştır. Böylelikle İran'ın Suriye politikasındaki dini söyleminin baskınlığı ortaya çıkacaktır. Görüleceği üzere bu söyleme karşı alternatif olarak bir din adamının fetva veya yorum yapması mümkün olamaz hale getirilmeye çalışılmıştır.

Bu noktadan hareketle İslam Cumhuriyeti yeni söylemler geliştirmede oldukça yenilikçidir. Devrimci bir İslami rejimin kurulması, devrimin ideallerine ve amaçlarına uygun yeni siyasal kavramların yaratılmasına eşlik etmelidir. Bu bağlamda İran kendisini benzersiz ve kutsal bir rejim olarak hem de dini temelde sosyal ve toplumsal hayata yön veren bir varlık olarak kimliklemiştir. Böylece İran, 1979'da İran'ın İslam Devrimi'ni hem Amerikan liberalizmine Sovyet komünizmine alternatif bir seçenek olarak Ortadoğu'da var olmuştur.

İslam Devrimi'nin öncülüğünü yaptığı ana ideolojik akım, Orta Doğu uluslarının ulusal ve ulus ötesi sorunlarına yeni bir çözüm olarak yayılan bir İslam medeniyetinin kurulmasıydı. Buradaki fikir, Ortadoğu devletlerinin, ulusal kaynakların sömürülmesi, dış destekli darbeler ve süper güç (ABD) himayesine siyasi bağımlılık gibi iç işlere sürekli dış müdahalenin yaşadığı siyasi ve sosyo-ekonomik sorunların ele alınamamasıdır. Bu siyasi ideolojiler, Batı liberalizmi ve Batı modernliği ya da Marksizm'i, Ortadoğu'daki sosyo-politik problemlerin, geri kalmışlığın ve bağımlılığın temel nedeni olarak görülüyordu. İslam Cumhuriyeti, devrim, siyasal sistemin tam bir dönüşümü ve yeni bir eşsiz rejim ve ideoloji kurulması halinde Soğuk Savaş yıllarının iki ana ideolojik akımına rakip olursa, buna yeni bir terminoloji eşlik etmesi gerektiğine inanıyordu (Uzun, 2018). Bu, İslâm Cumhuriyeti'nin rejim tipini tartıştığı bir

konuşmada Yüksek Lider Ayetullah Hamaney tarafından vurgulandı;

Her popüler harekette gerekli olan şeylerden biri, hareketin temel ilkeleri temelinde gerekli terminoloji ve sistemleri oluşturmaktır. İslam yönetimi veya *İslami Uyanış* gibi yeni bir fikir önerildiğinde, topluma yeni kavramlar getirmektedir. Bu nedenle, bu hareketin kendi terminolojisine ihtiyacı var. Terimler başka bir yerden ödünç alınırsa, karışıklık olacak ve fikri tamamen netleştirmek imkânsız olacak. Demokrasiye inanıyoruz ve aynı zamanda özgürlüğe de inanıyoruz, ancak liberal demokrasiye inanmıyoruz. Her ne kadar "liberal demokrasinin" gerçek anlamı demokrasi ile birleşmiş özgürlük olsa da terim genellikle nefret ettiğimiz bazı kavramlarla ilişkilidir. Aklımızdaki tertemiz, sağlıklı, doğru ve saf kavram terimini kullanmak istemiyoruz. Bu nedenle, favori sistemimiz için yeni bir isim seçmemiz gerekiyor: "İslami demokrasi" veya "İslam Cumhuriyeti" (Hamaney, Ekim 15, 2010).

Yüksek Lider Ayetullah Hamaney'nin yeni siyasi terminolojilerin icadı konusundaki tartışması, İran'ın bağımsızlık tutkusunu yansıtır. Bu algılamaya göre, bölgesel sorunların çoğu dış süper güçlere bağımlılık ile ilgiliyse ve İran, devrimci mantığı ile bağımsızlığa yol açıyorsa, o zaman eşit derecede bağımsız ve yenilikçi bir siyasi terminoloji benimsemek zorundadır. Bu mantık aynı zamanda İslam Cumhuriyeti'nin sosyal bilimler araştırma ve eğitimine de yansımıştır". İslamcılık, Amerikan liderliğindeki liberalizm ve Sovyet tabanlı Marksizm'e üçüncü bir ideolojik seçenek olarak sunulduğuna göre, bu ideolojinin, İslam Cumhuriyeti'nin "kültürel devrim" olarak adlandırdığı şeylerle bilimsel ve kültürel arenada kurumsallaştırılması gerekiyordu (Muhsini, 2013: 5). İran'daki üniversitelerde 1980'lerden bu yana İslami bir politika oluşturmak için hem öğretim müfredatını hem de öğretim kadrosunu İslamlaştırmak için bir dizi eğitim ve araştırma politikası kastedilmektedir (Muhsini, 2013: 5). Rejimin bir İslami nesil öğrenci ve araştırmacı yetiştirme tutkusunun yanı sıra, kültürel devrim, ayrıca, Batı düşüncesinin "kültürel istilasını", özellikle de İran toplumunda İslami rejimin hayatta kalmasını tehdit edebilecek Batılılaşma ve laikleşme tehdidini de önlemeyi hedeflemiştir (Muhsini, 2013: 6). İran, yeni terminoloji ve söylemlerin geliştirilmesine vurgu yaptı. Böylece iki amaca hizmet eder. Birincisi, İslam Cumhuriyeti, ulusal ve ulus ötesi dönüşümlerin ardından kendi ideolojik konumunu korumakta ve böylece yumuşak bir güç uygulamaktadır. İslam Cumhuriyeti, kritik söylemlerle, politik hedefleriyle eşleşmek için mevcut söylemleri yeniden yaratır. İkincisi, tüm süreç, sosyal bilim düşüncesinin İslamlaştırılması yoluyla İslami Rejimi kurumsallaştırmaya yardımcı olmaktadır.

Hamaney Suriye'deki savaşı İslami uyanış retoriği ile açıklamaya çalışmıştır. Ona göre İslami uyanış Suriye'de başlamış ama batı bunu engellemek için çabalamaktadır. Bu bağlamda İran'ın İslami Uyanış söylemi, otoriter Arap rejimleri altında yaşayan Arap halklarının ve batı istilasına maruz kalmış İran müttefiki ülkelerin yaşadığı sosyo-ekonomik ve politik sorunları çözmek için diğer siyasal ideolojilere uygulanabilir bir alternatif olarak uluslararası politik arenada var olan bir retoriktir. Bu retoriğin ana hedefi, başta ABD olmak üzere, sömürgeci güçlere karşı mücadele etmektir. İran'a göre bu mücadelenin ana aktörü ve hatta lideri ise kendisidir. Bu konudaki liderin bazı görüşleri aşağıdaki gibidir.

Hamaney'in İslami Uyanış söylemi, İran'ın sömürgeci karşıtı bir millet ve devlet olduğunu belirten önemli bir argümandır. Hamaney'in 1991'deki hacca verdiği mesaj İslami Uyanış ile sömürgecilik ilişkisini ortaya koymuştur (Hamaney, Mayıs 19, 2011):

İslam ümmetinin tarihi geçmişi, sömürgeci güçlerin, Asya ve Afrika'ya girdikleri zamandan beri Müslümanların hafızasını bozmaya ve silmeye çalıştığı bir durumdur. Sömürgeci güçlerin İslam ülkelerinin doğal kaynakları, insan gücü üzerindeki hâkimiyeti ve Müslüman milletlerin kaderini ellerine almaları, 18. yüzyılın sonlarından bu yana sömürgeci güçler hedefidir. Müslümanların gururunu yok etmek ve onları şanlı geçmişlerinden ayırmak bu amaca ulaşmak için gerekli şartlardır. Bu şekilde, Müslümanlar kültürlerini ve ahlaki değerlerini bırakmaları ve batı kültürü ile sömürge öğretilerini kabul etmeleri için teşvik edilebilirler. Bu komplo etkili olmuştur çünkü İslam ülkelerine karşı yozlaşmış ve otokratik hükümetlerin hâkimiyeti, sömürgeci güçlerin hegemonyasını tamamen kolaylaştırmışlardır. Batı kültürünün agresif normları ve sömürgeci güçlerin siyasi ve ekonomik tahakkümünde gerekli görülen tüm kavramların reklamı bir sel gibi Müslüman ülkelere akmaya başlamıştır. Sonuç olarak, 200 yıl içinde tüm İslam ülkeleri batı yağmacıları için kolay bir hedef haline gelmiştir.

Hamaney'in ayrıca Ahwaz'da 2003'te yaptığı bir konuşmada, sömürgeciliği yenmenin unsurunun İslami uyanış olduğunu belirtmiştir (Hamaney, Mayıs 19, 2011).

Bugün ulusların uyanışı, vahşi sömürgecilik ruhunun üstesinden gelebilecek tek şeydir. Eğer bir millet uyanık ise, haklarını bilir, düşmanını bilir, düşmanın amacının ne olduğunu bilir ve bu düşmana karşı durabilir. Sonra kibirli güçlerin ve Amerika'nın ve tüm askeri gücünün etkisini kırabilir. Böyle bir durumda, kibirli

güçler hiçbir şey yapamazlar. İslam Devrimi'nin en başından beri dayandığı temel şey budur.

Hamaney, Ortadoğu genelinde İslami Uyanış hareketinin liderliği söz konusu olduğunda ise İran İslam Cumhuriyetini İslami Uyanışın kurucusu ve bugünkü lideri olarak görmektedir (Hamaney, Nisan 30, 2003).

İslami bir yeniden canlanma dalgası, İslam dünyasını sarstı ve Müslüman milletler İslam'a geri dönme ve bu yüce dini uygulama konusunda güçlü bir istek duymaya başladılar. Bu uyanış, manevi İmam'ımızın önderliğinde (Humeyni) İran halkının büyük İslam devrimi ile oldu. Düşmanlar bize İslami devrimimizi ihraç etmememiz gerektiğini söyledi! Bir meta olmadığı için devrimin ihraç edilemediğini söyledik! Ama bununla birlikte, İslami devrimimiz, esinti ile taşınan bahar çiçeklerinin kokusu gibi, İslam dünyasının her köşesine ulaştı ve Müslüman milletlerde İslami bir canlanma meydana getirdi.

İran'ın 2012'de düzenlediği İslami Uyanış Konferansı'nda Hamaney, İslam dünyasındaki devletlerin halk desteğini güçlendirmeleri gerektiğini ve buna öncelik verilmesi gerektiğini belirtmektedir. İktidarın temelini halka dayandığı unutulmamalıdır (Hamaney, Aralık 11, 2012):

İslami hükümetler kendilerini insanlardan ayırmamalıdır. İnsanların belli beklentileri ve ihtiyaçları var. Asıl güç halkın elinde. Halk ne zaman gösteri yapıyor, sıkı bir şekilde birleşiyor, liderlerini ve hükümet yetkililerini oybirliğiyle destekliyorsa Amerika'dan daha büyük güçler bile onlara zarar verecek bir şey yapamıyor. Halkın desteğini korumamız gerekir; siz aydınlar, yazarlar, şairler ve din âlimleri bunu yapabilirsiniz. En önemli insanlar ise ağır sorumluluğu olan din âlimleridir. İnsanlara ne istediklerini ve nereye gittiklerini netleştirmelidirler. Halkı sorunlar ve düşman hakkında aydınlatmalılar. İnsanların uyanık kalmasına yardımcı olmalılar. Bu şekilde, İslam Ümmeti'ne zarar verilmez.

Görüldüğü üzere İran, İslami uyanışın lideri olarak kendisini 11 Eylül olaylarından sonra da kimliklemiştir. Bununla birlikte Arap Baharı hareketleri sonrasında artan temel değişimler İran'ın İslami uyanış söylemini "kısmasına" yol açmıştır. Zira Mısır'da ve Türkiye'deki darbe, Libya'daki ve Suriye'deki iç savaş, Suudi Arabistan'la olan anlaşmazlık ve rekabet politikası, İran'ın dikkatini sahadaki gerçekliğe uyan alternatif söylemlere kaydırmış ve bu konuda kendisi için en önemli bölge olan Suriye'ye ağırlık vermiştir.

Önceki bölümlerde kurumsal olarak ifade edildiği üzere İran'ın devrimden sonraki rejim temelinde yapılanmasında en önemli amaç (kutsal) rejimin mutlak korunmasıdır. Bu yüzden devrim ile eş zamanlı olarak Humeyni tarafından 5 Mayıs 1979 tarihinde İran Devrim Muhafızları Ordusu kurulmuş İran Anayasası'na göre iç düzenin sağlanması, devrimin korunması ve "sapkın hareketlerin" önlenmesi ile görevlendirilmiştir (Lalevee, 1984: 44). Aynı sene içinde Humeyni'nin emriyle paramiliter ve gönüllülük esasına dayalı olarak Besiç isimli bir milis teşkilatı da kurulmuştur. Bu teşkilat doğrudan dini lidere bağlı olup özellikle ahlak polisliği ve muhalif toplantıların bastırılması gibi faaliyetlerle birlikte iç güvenlikte kolluk kuvvetlerine yardımcı bir kuvvet olarak görev yapmaktadır. Bununla birlikte gönüllü olarak İran'ın dış operasyonlarında da kullanılabilir bir yapılmaya sahiptir (Bucala, 2017; Majidyar, 2017).

Bu kurumlar ile İran mevcut düzenli ordunun ve güvenlik güçlerinin devrim sırasında zayıfladığı ve dolayısıyla güvenlik tehditlerine karşı koymak için yetersiz kaldığı durumlarda Devrim Muhafızları Ordusu ve Besiç'i lidere bağlı askeri güçler olarak kullanmaktadır. Devrim Muhafızları Ordusu yetkililerinin açıklamaları bu ideolojik ordunun devrimci, popüler ve dini yönlerini sürekli olarak vurgulamaya devam etmektedir. Ordu kendini inanç, maneviyat, devrimci eylem ve cihat ruhunun kurumsallaştığı yer olarak tanıtmaktadır (Sepah News, Nisan 23, 2017). Başka bir komutan ise ordunun bir savunma okulu, savunma zihniyeti ve kendi başına bir savunma markası olduğunu, Devrim Muhafızlarının, dünya askeri okullarında öğretilen askeri stratejileri değil, Aşure ekolünden gelen bir savunma okulu olan İslami Devrimci savunma ekolünü yaratmayı başarmıştır. Ve bu ekol düzensiz savaşlar ve şehir savaşları gibi çeşitli savaş biçimlerine cevap vermiştir (Sepah News, Nisan 24, 2017). Suriye ve Irak'taki İslami direnişin yanında olarak Devrim Muhafızları Ordusu kendisini "İran ulusunun ve İslam ümmetinin güvenlik kalkanı" olarak ifade etmektedir (Sepah News, Nisan 23, 2017).

İran'ın ikinci en popüler seferberlik kurumu olan ve ilk olarak, Humeyni tarafından rejim için "20 milyon kişilik ordunun" kurulmasını öngören ve küresel baskıya, uluslararası hegemonyaya karşı silahlı savunma için hazırlıklı olacak bir askeri yapı olan Besiç ise Devrim Muhafızları Ordusunun paramiliter ayağı olarak işlev görmektedir (Hamaney, Ekim 15, 2011). Hamaney, Besiç'in gönüllülük esasından dolayı ona çok önem vermektedir. Zira aslında Besiç halkın rejime olan güveninin de bir göstergesidir. Hamaney için Besiç kurtlar sofrasının ortasında, yüce ve ilahi hedefleriyle gerekli olan her yerde varlığını gösteren ve bu yolun

tehlikelerinden korkmaması gereken gönüllüler ordusudur (Hamaney, Kasım 25, 2015). Hamaney'e göre Besiç (Hamaney, Ağustos 24, 2005);

Ulusal direnişinin, ulusun farkındalığının, canlılık, maneviyat ve samimiyetin eşlik ettiği farkındalık türünün tezahürüdür. Cihadın değerini baltalayarak ulusumuzun saygınlığının düşmanları için çalışan belirli kişiler var. Bölgedeki bazı ülkelerde, Amerikalıların, cihadla ilgili ders kitaplarını temizlemeye çalıştığını biliyorsunuz. Bunun yapılması gerektiği konusunda ısrar ettiler ve bazı zayıf ve acıklı hükümetler taleplerini kabul etti. Cihadı Kutsal Kur'an ve İslami öğretilerden çıkarmak istiyorlar. Bunun nedeni, Tanrı yolundaki cihadın, Müslüman milletlerin ve İslam ümidinin saygınlığını güvence altına alması ve direnişin en önemli dayanağı olmasıdır. Şehitliğin basit ve saf olduğu fikrini desteklemeye çalıştılar. Şehitlik, cihadın en değerli sonuçlarından biridir. Cihad, önemini ancak şehitlik taahhüdüne eşlik ettiği zaman ortaya koyabilir. Cihad ve şehitlik, Besiç hareketinin iki önemli değeridir. Onurlu Besiçlerimiz şu ana kadar iyi ilerleme kaydettiler. İlerlemeye devam etmek gerekli. Sevgili ülkemizdeki bu rol modelinin dünyada bir rol oynayacağına hiç şüphe yok.

İran'da halk içinde kurumsallaşmış bir direniş kuvveti olan Besiç, siyasi sorunlar, çatışmalar ve devrimci faaliyetler koşulları altında harekete geçen bir örgüttür. Hamaney'e göre, Besiçi diğerlerinden ayıran şey, bu gücün İran deneyiminde uzun ömürlü ve sağlamlaştırılmış/kurumsallaştırılmış olmasıdır (Hamaney, Kasım 25, 2015). Bu örgütün Suriye'deki Ceyş El Şabi ve Irak'taki Haşdi el-Şabi gibi popüler milis güçleri arasındaki diyalog, Devrim Muhafızları Ordusu ile besicinin bölgedeki egemenliğinin etkisinin bir göstergesidir. Zira Devrim Muhafızları Ordusu ve besici bölgede popüler yapan şey yalnızca askeri güç ve caydırıcılık kapasitesi değil, aynı zamanda ilahi değerlerin ve cihatçı düşüncenin etkisidir. Suriye, Lübnan, Irak ve Bahreyn'de İslami direniş oluşturan kesim, İran modelinden örnek almıştır (Sepah News, Haziran 2017).

Üçüncü bir sebep ise direniş eksenidir. Dini açıdan İran, Ortadoğu'daki Şii gruplara destek sağlama sorumluluğuna sahiptir. Bu konuya devrimci bir bakış açısıyla bakmış ve Fetih, Cihad, Hamas, Hizbullah desteklenmiştir. Stratejik olarak ise ABD, Siyonizm ve İsrail en büyük düşmanlardır (Hamaney, Nisan 24, 2001). Bu bağlamda İran ve direniş cephesi, ABD ve Siyonizm'e karşı savaşmak için stratejik bir cephe açmayı dış politikasının devamı noktasında en önemli amaçlardan birisi olarak görmüştür (Sepah News, Haziran 24, 2017). Bu bağlamda ABD ve İsrail karşıtı "direniş eksenini", İran-İrak Savaşı ve Lübnan'ın İsrail'le savaşı

sırasında İran-Suriye ittifakının sağlamlaştırılmasıyla giderek daha stratejik bir karakter kazanmıştır. Suriye, Lübnan Hizbullah'ına giden bir yol olarak hizmet eden ve laik ve Baas'taki siyasi ideolojisine rağmen, Lübnan Hizbullah'ını İsrail'e karşı destekleyen İran'ın yıllar içinde güvenilir bir müttefik olduğunu kanıtlamıştır (Uzun, 2018). Böylece Suriye, 2011'den sonra "direniş eksenini" ittifakının merkezi bir bileşeni haline gelmiştir. Liderin Devrim Muhafızları Danışmanı, 'Suriye'deki İran İslam Cumhuriyeti'nin stratejisi, direniş eksenine ve Suriye'nin direnişin özü olarak korunmasına odaklanmaktadır açıklaması yapmıştır (Sepah News, Haziran 24, 2017). Başka bir devrim muhafızı komutanı ise Suriye'nin, direniş cephesinin ön cephesi olduğunu, İran Irak savaşında Suriye'nin İran'a yardım ettiğini, Allah'ın lütfuyla Suriye hükümetinin teröristlerin üstesinden geleceği ve İran tarafından Suriye'nin destekleneceği belirtilmiştir (Sepah News, Mayıs 12, 2017). Bu desteğe karşın Devrim Muhafızları kendi direniş eksenlerini, buna karşı faaliyetleri ABD ve İsrail'le koordine ettiği iddia edilen Türkiye ve Suudi Arabistan'ın aksine, Irak, Suriye, İran ve Lübnan Hizbullah'ının bir ittifakı olarak resmetmiştir (Sepah News, Haziran 2017). Bu analize göre, Türkiye, Suudi Arabistan ve ABD bloğu, Selefi-Tekfiri ideolojiyi destekleyerek ve bölgedeki İslami Uyanış'ı engelleyerek Suriye ve Filistin'deki politik nüfuzlarını artırmaya çalışmaktadırlar (Sepah News, Haziran 2017).

Bununla birlikte Suriye'deki çatışmanın mezhepsel doğası, DAİŞ tehdidinin yükselişi ve mezhepsel terörizmin Şii toplumlarına yönelik tehdidi, direniş eksenini bağlamında Suriye ile ilgili tekfiri ve mezhep temelli bir söylemin oluşmasına da sebep olmuştur. Bu tekfiri söylem mezhep temellidir zira sömürgeci ve kibirli batının yanında Müslüman olan ama Şiiliği bir sapık zihniyet olarak gören ülkelere karşı da tekfircilik meşrulaştırılmıştır. İran bu algılamasını Şii ittifakı olarak deklare etmese de uygulamada İran'ın Suriye ve Iraktaki Şii unsurları etkileme ve liderlik etmesi ve böylelikle hem Irak hem de Suriye'deki uzun süredir devam eden varlığını meşrulaştırması bağlamında dini liderin ve görüşlerinin önemli etkisi olmuştur. Bu noktadan hareketle Suriye'deki Sünni cihatçılar ve aşırılık yanlıları ifade edilirken tekfiri terimi kullanılmakta bu tekfirciler Suriye'deki İran rejimi, Hizbullah ve Esad'a karşı komplo yapan ülkeler olarak tanımlanmaktadır (Zelin ve Smyth, 2014). Dolayısıyla İran rejimi Suriye meselesini Sünni-Şii meselesi olarak değil, bir terörizm meselesi olarak algılamaktadır.

Bu bağlamda Hamaney'in konuşmalarında DAİŞ, İslam toplumunu bölmek amacıyla ABD, İngiltere ve İsrail istihbarat teşkilatları tarafından oluşturulan bir tekfiri terörist grubudur. Ona göre tekfircilik temelli DAİŞ, Müslümanları bölmek, Irak, Suriye ve Libya gibi ülkelerdeki İslami Uyanış Hareketi'ni engellemek için yapılmış bir organizasyondur (Hamaney, Kasım 25, 2014). Devrim Muhafızları başkomutanı da liderle ayı görüştedir. Ona göre Siyonist rejim ve

ABD, DAİŞ ve al-Nusra gibi terörist grupların bölgedeki jeopolitiği değiştirmeye çalıştığını, ABD'nin Irak ve Suriye'deki teröristleri İran'ı zayıflatmak için desteklediğini belirtmektedir (Sepah News, Mayıs 2, 2017). Başka bir komutan ise liderin izniyle devrim muhafızlarının Suriye halkına ve rejimine yardım etmelerinin tekfiri teröristlere karşı direnmelerine yardımcı olduğunu belirtmiştir (Sepah News, Mayıs 12, 2017). Dolayısıyla İran İslam Cumhuriyeti sadece sınırlarını korumamakta aynı zamanda bölgedeki terörle mücadeleden de sorumlu olarak Suriye'ye müdahalelerde bulunmaktadır. Böylece direniş eksini kırılmayacaktır. Bununla birlikte Hamaney, tekfiri terörizminin bölgedeki ABD politikalarının bir uzantısı olduğunu vurgulamıştır. İslam ülkelerinin elçilerine hitaben yaptığı konuşmada, DAİŞ'in Amerikan tarafından oluşturulmuş ve halen desteklenen bir oluşum olduğunu belirtmiştir (Hamaney, Mayıs 16, 2015).

Hamaney'in Suriye ile ilgili müdahalelere meşruiyet kazandırdığı diğer bir argüman ise Suriye ve Iraktaki Şiiler için kutsal olan ibadet yerlerinin korumasıdır. Hamaney, Ehli Beyt ibadethanelerini savunanların şehit olacağını müjdelemiştir (Hamaney, Haziran 25, 2016). Ayrıca Hamaney, kutsal tapınakların savunulmasının temel nedeni olarak Tekfiri terörizmin olduğunu, Suriye ve Irak'taki türbelerin savunulmasının İran devletinin sınırlarını savunmaya eşdeğer olduğunu, bu yüzden Suriye ve Irak topraklarındaki terörizm tehdidinin İran devletine doğrudan tehdit olduğunu ve dolayısıyla türbelerin savunulmasını “devletin meşru müdafaası ile eşleştirdiğini belirtir (Hamaney, Haziran 25, 2016).

Bununla birlikte Hamaney dışındaki diğer dini otoritelerin de Suriye ile ilgili fetvaları vardır. Suriye'deki savaşı meşrulaştırmak amacıyla İran dini otoriteleri tarafından verilen fetvalar İran dış politikasına uyumludur. Selefî gruplara karşı cihatlarda yer almak için Suriye'ye seyahat etmeyi açıkça onaylayan ve meşrulaştıran bir fetva çıkarılmıştır. Bu fetva, Ayetullah Seyed Kazem Haeri'nin resmi Facebook sayfasında, üçüncü Şii İmam'ın kızı Zeynep'in mezarlık alanını savunmak amacıyla Suriye'ye seyahat etme izni talebine cevap olarak yayımlanmıştır. Haeri bu eylemi izin verilebilir bulmuş ve bu gibi konularda ebeveyn izninin gerekli olmadığını belirtmiştir. Daha önce de önde gelen bir din adamı olan Ayetullah Seyed Mohammad Sadegh Ruhani, Şii kutsal alanlarını korumak amacıyla Suriye'de cihadı meşrulaştırmıştır. Bunun için öldürülenleri şehit olarak belirtmiştir (Mamouri, 2013).

Sonuç olarak İran Arap Baharı hareketlerinin olgunlaşmasına kadar “İslami Uyanış” retoriğini dini Lider tarafından yoğun olarak kullanmış, ancak Arap Baharında İslami Uyanışın kendi istediği veçhile olma umudu azaldığı için 2013'ten sonra halkın seferberliği, direniş,

tekfiri terörizm, Suriye’deki kutsal ibadethanelerin savunulması ve şehitlik gibi retoriklerle Suriye politikasını meşrulaştırmıştır.

4.6. Rejimi Desteklemeyen veya Rejime Karşı Din Adamları

İran İslam devriminden sonra bu doktrin ile ilgili din adamları ve bağımsız düşünce insanları arasında bu sistem eleştirilmiştir. Velayet-i Fakih halen bazı sorularda tartışmaya açıktır: Velayet-i Fakih sistemine gerçekten ihtiyaç var mı? Mutlak mı (Velayet-i Mutlak Fakih), sınırlı mı yoksa sadece sembolik ve törensel mi olmalıdır? Bu soruların cevaplarının İran’ın siyasi sisteminin meşruiyeti üzerinde doğrudan sonuçları vardır. Aynı zamanda unutulmamalıdır ki İslam, İran toplumunun neredeyse tüm katmanlarının -kırsal ve kentsel; zengin ve fakir- günlük yaşamlarında önemli bir rol oynamaya devam etmektedir (Kamrava 2003: 104).

Bu bağlamda din adamlarının Şah’ın politikalarına muhalefet etmesi 1979 Devrimi için de çok önemliydi. Dahası, Şii dünyasının geri kalanında, İran din adamları, eskisi gibi eskisi gibi kabul edilmez, çünkü İran’ın Ayetullahları, teoloji okumak yerine siyaset yaparken daha fazla zaman harcamışlardır (Dabashi, 2017). Bu, örneğin, yalnızca 1989 yılında İslam Cumhuriyeti’nin kurucusu İmam Humeyni’yi başardığında, Ayetullah derecesini alan Yüksek Lider Ali Hamaney’in durumu gibidir. Bununla birlikte, İran din adamlarının bir kısmı hala bir öneme sahiptir ve kamuoyunu etkileyebilir ve bir şekilde muhalefet hareketine yardımcı olabilir. Reformist-yeşil hareket üzerindeki önemlerinden ötürü Büyük Ayetullah Montazeri ve Ayetullah Sanei önemli örneklerdir.

Ayrıca halk aydınlarının ya da milliyetçi-dindar (melli-mazhabi) düşünürlerinin önemli temsilcileri Abdülkerim Suruş, Hojjatoleslam Mohammad Müçtehid Şebasteri ve Hojjatoleslam Muhsin Kadivar’dır. Devrim sonrası dinsel ve din adamları, entelektüeller fikirlerini 1984’te oluşturulan Kayhan-e Farhangi (Kültürel Kayhan) dergisinde yayınladılar. İslam ve bilim, akıl ve toplum, kurtuluş ve sosyal adalet, İslam ve Batı gibi konuları ele aldı. 1988 ve 1990 yılları arasında İran’ın ideolojisini eleştiren ve İslam’ın daha laik ve liberal olarak yeniden düzenlenmesini öneren bir dizi makale yayınladı. Dergi 1990 yılında yasaklandı, ancak 1991’de iki ayda bir yayınlanan Kiyan dergisi olarak yeniden açıldı. Kiyan, İslami ve siyaset, İslam ve ideoloji, İslam ve modernite, İslam ve çoğulculuk gibi konularda dinsel ve dinsel aydınların görüşlerini yayınlamış; İslam ve demokrasi, İslami hukuk ve din adamlarının siyasetteki rolü konularını işlemiş ama 2000 yılında yasaklanmıştır.

4.6.1. Ayetullah Montazeri

20 Aralık 2009'da vefat eden Büyük Ayetullah Montazeri, 1922'de eyalet ailesinde doğdu ve bir seminerde eğitim aldı, tutuklandı ve Muhammad Reza Şah Pehlevi'ye karşı önde gelen protesto gösterileri nedeniyle işkence gördü. 1979 devriminden sonra Montazeri Humeyni'nin halefi olarak tayin edildi ancak 1989'da İran'ın insan hakları siciline karşı Rehber'le (Yüksek lider) ters düştü ve onu İslami diktatörlük yapmakla suçlayarak rejimin giderek daha sesli bir eleştirmeni oldu. 1997 yılında mevcut Yüksek Lider Ali Hamaney'i eleştirdiği için ev hapsine girmiştir (Büyükkara, 2002: 232).

10 Temmuz 2009'da Montazeri, din adamlarından görev almasını isteyen Başkan Mahmud Ahmedinejad aleyhinde bir fetva yazdı: Her zaman sosyal adalet için mücadele etmek, yanılmaz İmamlar geleneğindedir. Eğer İmam kendisini yalnızca dini meselelerle meşgul etseydi, daha büyük bir baskı ve şehitliğe maruz kalırdı. Tanrı, özellikle din âlimlerinden haksızlık karşısında sessiz kalmamasını istemiştir (von Schwerin, 2015).

Ayetullah Montazeri Aralık 2009'da öldüğünde cenaze töreni, hükümete karşı on binlerce yas tutan kişi ile bir araya gelmiştir. Bir yıl sonra, Şubat 2011'de, "Arap baharı" denilen dönem başlamıştır. Muhalefet dayanışma protestoları için çağrıda bulundu ve önde gelen reform yanlısı politikacılar tutuklandı, ancak protestolar bir haftadan fazla bir süre şehirlerde devam etti. Yine kırılma yüzlerce kişinin yaralanmasına ve tutuklanmasına neden oldu (Neville, 2018).

4.6.2. Ayetullah Sanei

Daha çok kadın hakları konusunda daha açık olan, birçokları tarafından Montazeri'nin halefi ve yeşil hareketin manevi lideri olarak görülen Ayetullah Sanei. Sanei, kıdemli bir reformist ve bir merci taqlid'dir. 1937'de İsfahan'da doğan Sanei, 1983'te Guardians Konseyi'nden emekli oldu ve o zamandan beri hiçbir siyasi ofise sahip değil. Kadınların statüsüne göre, kadınların İslam'da eşit statüde olduğunu ilan etmiş ve onları bir yargıç, Devlet başkanı ve hatta bir Merci-i taklidi olarak nitelendirmiştir (Khalaji, 2010: 44).

Müslüman olmayanlar üzerinde, Ayetullah Sanei, kutsal bir dine itaat ettikleri takdirde onların kâfir olmadıklarını ve dinlerini içtenlikle takip ettikleri takdirde cennete gitmeyi hak ettiklerini söylemiştir. Son cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Sanei, Ahmedinejad'ın "cumhurbaşkanı olmadığını ve hükümetiyle işbirliği yapmasının yasak olduğunu" ilan eden bir fetva yayınlamıştır. Bu fetvasından sonra tutuklanmıştır. Yaptığı konuşmada, "Hapishanede tutuklama yapılmadı ve geçerli değil... Bir şekilde bu itirafların yapılmasında yer alan tüm

insanlar aynı günahı paylaşıyorlar... Bu dünyadaki ve adil, haklı bir mahkemede yaptıkları titizlik eylemlerinin geri ödenmesini alacaktır” demiştir (Khalaji, 2010: 45).

İran’daki radikaller, Ayetullah Sanei’nin öneminin farkındadırlar. Montazeri’nin İran’ın Besiç mensuplarının cenaze töreninden bir gün sonra, Kum’daki ofislerine saldırması ve 2 Ocak 2010’da, Kum’un kutsal kentinde üst düzey bir din adamı, Sanei’nin artık bir merci-i taklid olmadığı açıklaması bunun en önemli göstergesi olmuştur.

4.6.3. Ayetullah Ali Sistani

Necef’te Irak’ta büyük Ayetullah Sistani, Şii dünyasında en yaygın müntesiplere sahiptir. Ancak Irak dışındaki takipçileri, siyasi meseleler yerine özel dini meselelerle ilgili cevaplar için Sistani’yi takip etmektedirler (Braam, 2010).

Sistani, maddi olarak oldukça zengin bir kurumsallaşmanın başıdır. O, dünya çapında takipçilerinden dini vergilendirme adını altında milyonlarca dolar gelir elde etmesinin yanında, Irak’ta, İran’da, Lübnan’da ve Avrupa’da düzinelerce medrese, kütüphane, dini merkez ve benzeri pek çok mülk sahibidir (Khalaji, 2006: 25). Bununla birlikte Sistani’nin İran’daki Ayetullahlar ve öteki din adamlarından ayran özellikler vardır. Bu bağlamda Şii dünyasının en zengin Ayetullah’ı olan Sistani, İran’daki gibi hükümet desteğine dayanarak zengin olmamış, Ayetullah Ebu’l-Kasım Hoyî’den devraldığı dünya çapında en geniş temsilci ve takipçi ağına sahip olarak bunu başarmıştır (Jabar, 2013: 170). İran’daki Ayetullahlar ise Sistani’nin mali varlığı kadar iyi durumda değildirler ya da İslami Cumhuriyet’e sosyal ve mali güçlerinden dolayı borçludurlar. İkincisi, İran’daki din adamları, Şii toplumunun tamamının dikkatlerini Hoyî sonrası Necef’ten saptırmaya ikna etmenin imkânsız olduğunu fark etmişlerdir (Khalaji, 2016).

Sistani ve Humeyni arasındaki en önemli farklardan birisi coğrafyadır. Şiiliğin en önemli iki merkezi olarak Necef Irak’ta, Kum ise İran’dadır. Bu noktadan hareketle, Necef okulu siyasete karşı sessiz bir duruş sergileme eğilimindedir çünkü çoğunlukla din adamları Velayet-i Fakih’e inanmazlar, bu yüzden politik iktidarı ele geçirme istekleri yoktur. İran’da ise Ayetullah Ruhullah Humeyni geleneğindeki din adamları, bir Ayetullah’ın yalnızca dini bir hak değil aynı zamanda hükümete önderlik etme yükümlülüğüne sahip olduklarına inanmaktadırlar. Zira Humeyni’ye göre, Müslümanlar yozlaşmış, Batılılaşmış yönetim karşısında ayağa kalkmalı; hükümet Şii otoritesine devredilerek, Şeriat’ı uygulamak için azami gayret gösterilmelidir. Bunun için din adamlarının siyasete kayıtsız kalmaları İslam’dan bir

sapma ve Müslümanların zihnini ve ruhunu kolonileştirmek için bir Batı komplosudur (Benard ve Khalilzad, 1986).

Bu ayrılığa rağmen Ayetullah Hamaney, Sistani'nin İran ve Irak dışındaki ağının - özellikle Lübnan gibi İslam Cumhuriyeti için en yüksek stratejik değeri olan ülkelerde- gerekli gördüğü zamanlar kendisi tarafından erişilebilir olmasını beklemiştir. Böyle bir anlaşma her iki taraf için de çok faydalı olabilir; Hamaney'in izni olmadan Sistani İran'ın desteğini kaybedecek ve Sistani'nin İran dışındaki ağı olmadan, Hamaney kendisini kendi siyasi ağıyla sınırlayacak ve geleneksel milislerden daha yararlı olan Iraktaki dini ağdan mahrum bırakacaktı. Bu anlaşma, Baas'ın 2003'te Irak'taki çöküşünden sonra, İslami Cumhuriyet'in oradaki faaliyetlerini genişletme yolunu açmak için çok daha önemli hale geldi. Sistani, Velayet-i Fakih kavramına karşı teolojik olarak karşı çıkan bir din adamı olmasına rağmen, Suriye savaşına kadar İran İslam Cumhuriyeti'ne muhalif olmada tarafsız kalmıştır (Khalaji, 2012).

Suriye'deki Savaşı meşrulaştırmak amacıyla İran dini otoriteleri tarafından verilen fetvalara karşı Ayetullah Ali Sistani ise "Cihad için Suriye'ye giden bireylerin dini otoritelerin emirlerine itaatsizlik ettiğini" söyleyerek, Necef'ten Suriye'ye Cihad seyahatini yasaklamış ve önde gelen Necef din adamlarının hiçbirinin Suriye'deki çatışmalara Şiiilerin katılımı konusunda hemfikir olmadığını göstermiştir.

4.6.4. Mehdi Kerrubi

Ulusal Güven Partisi'ne liderlik eden İranlı bir Şii din adamı ve reformist siyasetçidir. 2009-2010 İran seçim protestolarının ardından, Kerrubi'nin Şubat 2011'de İran'ın Yüksek Lideri tarafından emredildiği ve "sendikacı" ve "hain" olmakla suçlanmış ve 2018 itibariyle, hâlâ ev hapsindedir (Bozorgmehr, 2017). 1989-1992 ve 2000-2004 arasında parlamento başkanı ve 2005 ve 2009 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde başkan adayydı. "Çoğunlukla kırsal" bir destek temeliyle "ılımlı" olarak tanımlanmıştır. Kerrubi kendini pragmatik bir reformist olarak görür ve İran Yeşil Hareketi'nin liderlerinden biridir (Parsi, 2012). Savaşçı Din adamları partisinin kurucu üyesi ve eski genel sekreteridir. Kerrubi, Koruyucu Konseyi ve İran'ın Yargı Sisteminin bir eleştirmenidir. Yüksek Liderin atanmasıyla, 2005 Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turundan sonra 15 Haziran 2005 tarihinde tüm görevlerinden istifaya kadar tuttuğu görevlerde, İstihdam Danışma Kurulunun bir üyesi ve bir danışmandı.

Kerrubi ve Ulusal Güven Partisi, uzun zamandır süren çatışmaları çözmeyi amaçlayan ABD ile diyalog fikrini desteklemiştir. Barack Obama'nın ABD cumhurbaşkanı seçilmesinden hemen önce Kerrubi, ABD'den gelen değişikliklerin olumlu olduğunu belirtti ve "Önemli bir

adım atıldı... Ulusal çıkarlara ve milli guruba uygun olarak bu ilişkide adımlar atacağım” dedi. Kerrubi, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad’ın dış politikasını ve Holokost hakkındaki sözlerini eleştirdi. Kerrubi, “Holokost, gerçekleşmiş bir olaydır” dedi. Cumhurbaşkanı’nın sözlerinin İran’a çok pahalıya mal olduğuna inanmıştır (Bahari ve Alinejad, 2010: 38). Ev hapsinin ardından 16 Ağustos 2017’de Kerrubi, ev hapsini protesto etmek için açık bir duruşma yapılması ve güvenlik görevlilerinin evinden ayrılmasını talep etmesi için açlık grevine başladı. Halen İran’ın öteki bir düşünce insanı olarak hayatına devam etmektedir.

4.6.5. Mir-Hüseyin Musavi

1981’den 1989’a kadar dokuzuncu ve son İran Başbakanıdır. 2009 cumhurbaşkanlığı seçimleri için reformist bir aday ve seçim sonrası huzursuzlukta muhalefet lideriydi. Musavi, Muhafazakâr makamların onu çıkardığı 2009 yılına kadar İran Sanat Akademisi’nin başkanı olarak görev yaptı (RIA Novosti, 2009). Devrimin ilk yıllarında, Musavi, Dışişleri Bakanı ve sonunda Başbakanlık görevine atanmadan önce, İslam Cumhuriyeti Cumhuriyetinin resmi gazetesi olan Jomhuri-e Eslami’nin editörlüğünü yaptı. 2009 İran Cumhurbaşkanlığı seçimi için, Musavi yarı emeklilikten çıktı ve görevdeki İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad yönetimine karşı iki Reformist adaydan biri oldu. Resmî sonuçlara göre, seçimi kazanamadı ve oy kullanma ve manipülasyon iddialarının ardından kampanyası, sonunda Hükümet ve Yüksek Lider Ali Hamaney’e karşı ulusal ve uluslararası bir harekete dönüşen uzun bir protesto gösterisi başlattı. Şiddetli baskıya rağmen, Yeşil Hareket’in lideri olmaya devam ediyor, ancak hareketleri ciddi şekilde sınırlı kaldı. Eşi ve Mehdi Kerrubi ile birlikte ev hapsinde tutulmuştur (Amnesty, 2011).

2005’te cumhurbaşkanı olarak ilk görevine seçilen Mahmud Ahmedinejad, 2009’da reformist ana rakibi Mir-Hussein Musavi’nin aleyhine seçildi. Seçimler sırasında Musavi, kendilerini çeşitli türlerde yeşil giysilerle süsleyen kitlesel destekçilerin desteklediği kuvvetli bir kampanya yürüttü. Popüler algı Musavi’nin en açık kazanan olacağı şeklindeydi. Etkinlikte, yayınlanan sonuçlar Ahmedinejad’e oyların yüzde 64’ünden fazlasını verdi; Musavi ikinci sırayı yüzde 34’ün altında bitirdi. Seçimlerden bir gün sonra 13 Haziran’da, protestocular ülke genelinde yüzbinlerce yaşlarında birçoğu belirttiler, birçok kişi “oyum nerede?” temasını işaretleyerek “Musavi’nin destekçileri” ve Yeşil Hareket olarak tanındı. Protestolar haftalarca sürdü. Kaçınılmaz şekilde yaşanan baskıda 100’den fazla insan öldürüldü ve binlerce kişi yargılanmakla tutuklandı. Birçoğu asıldı (Neville, 2018).

4.6.6. Abdülkerim Suruş

Abdülkerim Suruş Londra’da eğitim görmüş bir bilim filozofu ve farmakologdur. 1980 yılında üniversiteler kapatıldıktan sonra Ayetullah Humeyni tarafından Kültür Devrimi Komisyonu’na atandı. Geleneksel bir tüccar ailesinde doğdu ve (İslami dinsel seçkinlerin çoğunun eğitildiği) Alavi lisesinde eğitim gördü. 1990’ların başından beri Abdülkerim Suruş İran’ın en önemli eleştirmenlerinden birine dönüştü (Sadri, M. 2001: 258; Boroujerdi 1996: 158). Yazıları felsefi açıdan İran’ı “içeriden” eleştiren ilk entelektüellerden biri olduğu için tabu olan konuları tartışmalı hale getirdi. En önemlisi ise Velayet-i Fakih kavramını tartışmalı hale getirdi ve halka da bunun doğrudan eleştirmeleri için cesaret verdi (Kamrava 2003: 105-106). 1992’de Suruş, İslam ideolojisinden kökten koşturdu. Suruş, uzun vadede İslam’ın nihai bir sistem olduğunu savunmanın mümkün olmadığını savunuyor. İslam ideolojisi (İslamizm), dinin bütünlüğünü değişmeyen bir ideolojik dünya görüşüne indirgeyecektir:

“Dini yargı ve hukukçuların tekdüzeliğine, taklidine ve itaatine saygı duyuyorsunuz; inanç, özgürlük, incelik ve inançların ve iradelerin çevikliğinin karmaşıklığını ve rengini takdir etmenizi rica ediyorum. Gerçekten de dini cemaat doğası gereği çoğulcudur. Çok sayıda dini mezhep ve hizip, ince, zor ve görünmez çok sayıda ruhun kaba ve sığ bir göstergesidir. Ancak bu dünyaya girdikten sonra bu sinsî kelimelerin bilgeliğini deneyimleyeceksiniz. Oysa Tanrı’ya doğru insanların nefesi adedince birçok yol vardır” (Suruş 2000: 145).

Suruş ayrıca Velayet-i Fakih sistemini eleştirir. Fıkıhın dinin sadece bir boyutu olarak düşünülebileceğini savunur. Dini sadece fıkıh anlamında anlamak imkânsızdır ve indirgemecidir. Fıkıh sadece hukuki sorulara cevap verir, adalet ve özgürlük gibi daha derin meseleleri ele almaz (Suruş 1993). Bu ikinci konulara değinmek için Suruş kelam’a (teoloji) döner: “Dini adalet sorunu fıkıh için bir sorudur, fakat adil bir din meselesi bir kelam meselesidir” (Suruş 1993: 50). Suruş için dini bir devlet adil bir devlet olmalıdır. Ancak adalet din dışında formüle edilebilir (Suruş 1993: 52). Adalet, insan kavramını, insan olmanın ne anlama geldiğini ve insanın ne gibi haklara sahip olduğunu içerir. Bu anlayış dinle uyumlu olmak zorundadır, ancak yalnızca dini metinler temelinde tanımlanamaz. İnsan, insanlığı nedeniyle, temel dini metinlerde tanımlanmayan bazı haklara sahiptir. Fıkıhın uygulanması için adalet kavramını azaltan dini bir devlet, bu din dışı hakları tehlikeye atar (Suruş 1993: 52). Hükümetin sadece kanunlar ile hüküm sürmesi sadece insan haklarının menziline azaltmakla kalmaz, aynı zamanda yönetim için yeterli metodolojik araçlardan da yoksun bırakır. Suruş, dinin hükümet için bir plan sunmadığını ve böyle bir planı dinden çıkarma çabalarının boşa

gittiğini savunur. Modern toplumun rasyonel yönetimi, oldukça gelişmiş bir dini hukuk kodundan daha fazlasını gerektirir. Modern yönetim yöntemleri bunun yerine modern sosyal bilimlerden, yani ekonomi, sosyoloji ve kamu yönetiminden türetilmelidir (Suruş 1995: 28). Bu yöntemler dini değerleri ihlal etmemelidir, ancak dinin kendisinden çıkarılamazlar.

Suruş yine de siyasette İslam için bir yer görür. İslam'ı tek bir politik ideoloji yapmayan dini yönetim türünün demokratik bir hükümet olduğunu savunur. Suruş'un demokratik modeli çoğulcu, İslami kültürler (ve Batı kültürü) de dâhil olmak üzere birçok siyasi kültürle uyumlu bir hükümet biçimidir (Suruş 1993: 269-272). Bir resmi dine ilişkin yorumu yöneten ve vatandaşlarının bu yoruma göre yaşamasını talep eden bir hükümet, ideoloji için insan haklarını feda eder (Suruş 1996: 12). Bunun yerine, yönetim için yol gösterici kriterler insan hakları olmalıdır (Suruş 1996: 15). Bir hükümet insan haklarını savunursa, aynı zamanda dini de savunur, çünkü dinin adil anlaşılması insan haklarını içerir: "İnsan haklarına uyma [...] sadece bir hükümetin demokratikliğini değil, aynı zamanda dini niteliğini de garanti eder" (Suruş 1996: 15). Dolayısıyla, demokrasi tartışması hiçbir anlamda hukuksal (fıkhi) bir mesele değildir; mutlakiyetçi otoritenin inkârıyla ilişkilidir (Suruş 1994: 50-52).

Tüm bu düşüncelerinin karşılığı olarak Suruş'un fikirleri, İslam Cumhuriyeti'ndeki muhafazakâr unsurlardan güçlü bir muhalefetle karşılaşmıştır. Hem kendisi hem de takipçileri 1990'ların ortalarında Ansar-el Hizbullah militanları tarafından saldırıya uğradı. Daha sonra ise üniversitedeki işine son verildi. Konferanslarına halkın katılımı ve yeni makaleler yayınlaması yasaklandı. İran istihbarat yetkilileri tarafından sayısız defa sorgulandı, yolculuğu kısıtlandı ve pasaportuna el kondu (Wright, 2010: 57). İran'ın dini entelektüel hareketinde tartışmasız en etkili figürlerinden biri olan Suruş şu anda Maryland Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesidir. Harvard, Princeton, Yale, Columbia gibi üniversitelerde de derslere girmektedir. TIME tarafından 2005 yılında dünyanın en etkili 100 kişisinden biri seçilmiştir. Buna karşın 1995 yılında Amerikan büyükelçiliği işgalinin on altıncı yıldönümünü kutlayan Hamaney'e göre "ABD veya İsrail kendileriyle uğramak için Suruş'a destek verdiklerini belirtmiştir (Wright, 2008: 291).

4.6.7. Muhammed Müçtehit Şebasteri

Muhammed Müçtehid Şebasteri bir Şii din adamıdır. Ruhban bir ailede doğdu ve Kum'da eğitim gördü. 1970-1979 yılları arasında, Almanya'nın Hamburg kentinde Alman felsefesi, Katolik ve Protestan teolojisi ile tanıştığı İslam Merkezi'nin müdürüydü. İslam devriminden sonra kısa bir süre için Meclisin bir üyesiydi, ama kısa süre sonra siyasete sırtını

döndü ve dergi düzenleme, öğretim ve yazmaya geri döndü. Ayrıca Tahran Üniversitesi'nde ilahiyat profesörlüğü yaptı. Şebasteri dinin resmi söylemini eleştirmektedir. Yazıları Muhsin Kadivar'ın yazıları gibi siyasi değil felsefi niteliktedir (Kamrava 2003: 106). Şebasteri, dini bilginin ve İslami hukukun sınırlı doğasına dikkat çekerken entelektüel tartışmaya önemli bir katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla Abdülkerim Suruş gibi İslami kaynaklara ek olarak dini olmayan kaynakların da gerekli olduğunu savunmuştur. Dini değerler ile laik gerçekliklerin ayrılması çağrısında bulunan Şebasteri, diğer din adamlarından daha ileri gider (Sadri, M. 2001: 261). “Dini Çoğulculuk” başlıklı bir tartışmada (Kıyan Kasım 1995, 15 (28): 2-25), çağdaş iktidardaki İslami politik ideolojinin eleştirisine ve İslam'ın daha laik bir şekilde yeniden düzenlenmesine önemli katkıda bulunur. Şebasteri'nin görüşleri aslında hükümetin, dini dogmaya dönüştürme girişiminin bir eleştirisidir. Şebasteri inanç ve din hukuku arasında ayrım yapar, inanç ve dindarlığın özünü İslam hukukundan ziyade dini deneyimle ilişkilendirir. Ona göre insanın sorunu, deneyimin kendisini değil, dini deneyimin doğru yorumlanması sorunudur (Şebasteri 1995: 18-19).

Buna paralel olarak Şebasteri, İslami metinleri modern tefsir ve tarihî eleştirinin metodolojisi ile okuyan bir din adamıdır. Şeriat veya İslam hukukunun kamusal alanla ilgili hiçbir konuda geçerli olmadığına inanır. İnsan koşullarının evrensel ilanını koşulsuz olarak savunur. 2000'lerin başından bu yana, kendisini rejim karşıtı olduğunu göstermek için cüppesini ve türbanını terk etmeyi seçmiştir (İskenderoğlu, 2010). Şebasteri günümüzde yaşlılığı sebebiyle aktif olarak fikirlerini savunamamakta ve İran'daki güncel konulardan uzak bir hayat sürmektedir.

4.6.8. Muhsin Kadivar

Muhsin Kadivar,¹ devrim sırasında bir elektronik mühendisliği öğrencisiydi ve coşkulu bir İslami devrimcisi olarak Kum seminerlerine geçmiştir. Kadivar siyasi olarak aktif bir aileden geliyordu. Büyükbabası Rıza Şah ve babası Muhammed Rıza Şah'ın siyasi rejimine karşı çıktı. Kadivar, İran'daki entelektüel tartışma için Abdülkerim Suruş ve Müçtehid Şebasteri kadar önemlidir. Fikirleri önceki ikisinin fikirlerine yakındır. Düşüncesini yalnızca İslami kaynaklar temelinde geliştirmesi bakımından onlardan farklıdır (Sadri, M. 2001: 262). Kadivar, aralarında siyasi teoloji üçlemesi olan dokuz kitap yayınladı. Yazıları temel olarak dini hükümet ve dinin İran'daki rolü üzerine tartışmalarla ilgilidir. Bu tartışmalarda dört ana soruna odaklanır: din siyasette uygulanabilir ve gerekli bir güç mü? Din ve özgürlük uyumlu

¹ Kendi sitesi bulunmaktadır: <http://www.kadivar.com>

mu? Din adamlarının siyasetteki rolü nedir? Ve Velayet-e Fakih sisteminin siyasetteki rolü nedir? Esas olarak Velayet-e Fakih sistemi üzerine eleştirisidir (Kamrava 2003: 107).

Hokumat-e Velayati (Hukukçu Hükümeti) (1998) adlı üçlemesinin ikinci cildinde, Ayetullah Humeyni tarafından geliştirilen Velayet-e Mutlak-e Fakih ilkesini reddeder (Sadri, 2001: 264). Kadivar, Kuran’da, peygamberlerin sözlerinde, İslam ve Şii geleneklerinde kavram hakkında söylenenleri inceledi. Kavramın hiçbir zaman İslami düşünce ve uygulamanın bir çekirdeği olmadığı, uzun İslam felsefesi tarihinde sadece marjinal olduğu sonucuna varmaktadır (Kadivar 1998).

Müçtehid olarak Kadivar, İran’ın temellerine yönelik eleştirilerine yüzünden uzun çileler çekti. 1999’da İranlı aydınların öldürülmesini kınadıkları bir konuşmada İran’ın Şah’ın mutlak otoriterizmini kısmen yeniden ürettiğini belirten bir röportaj nedeniyle tutuklandı ve 18 ay hapis cezasına çarptırıldı (Sadri, 2001: 268). Daha sonra ise sistemden uzaklaştırıldı.

4.7. Bulgular

İran’da din adamlarının Suriye Savaşı ile ilgili görüşleri farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar din adamlarının rejimi desteklemeleri veya karşı çıkılmalarına göre değişmektedir. Rejimi destekleyen din adamları aslında kendisi de bir din adamı olan Rehberi desteklemektedirler. Bu destekleri onlar için önemli ekonomik ve sosyal prestij kaynağı olmaktadır.. Bununla birlikte anayasal olarak devletin temeli olan Rehberin Suriye savaşı ile ilgili görüşleri genel olarak İslami uyanış, Batı sömürgeciliği ve tekfiri hareketlere karşı duruş argümanları ile savunulmuştur.

Rejime ve Suriye Savaşı’na karşı olanlar ise genel olarak bu savaşın İran’ın ekonomik, siyasi ve sosyal sorunlarını gölgelediğini, İran’ın daha önemli iç sorunları olduğunu savunmuşlardır. Rejimin tasfiyesi veya revize edilmesi gerektiğini savunan kısaca revizyonist diyebileceğimiz bu grup yukarıdaki bölümlerde de görüleceği üzere İran Devrimi’nden sonra devletin aşkın gücüyle baş edememiş ve ötekileşmiştir. Bu ötekileşme sistemin dışına itilme sonucunda İran dış politikasının fikhî boyutunun İran’ın anayasada belirtilen değer ve ifadelere uyum içinde dış politikasını yürüttüğü sonucunu doğurmaktadır. Zira rejimin kurucusu, denetleyicileri ve karar vericileri baskın dini gruptaki mollalardır. Bununla birlikte tüm örneklerde de görüleceği üzere Suriye Savaşı’na veya rejime karşı olan din adamları ve düşünürler bir şekilde ya hapsedilmiş veya rejimden uzaklaştırılmışlardır.

Sonuç olarak İran’da muhalif din adamlarının fihhi olarak dahi rejime ve İran dış politikasına herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Bu çalışma, İran İslam Cumhuriyeti'ndeki dini ve siyasi seçkinlerin dış politik algılamaları ve bu algılamaların pratiklerinin Suriye Savaşı bağlamında ortaya koymasını amaçlamaktadır. Bu noktadan hareketle İran'da, Muhammed Rıza Şah Pehlevi'nin laik-otoriter rejimi 1979'da laik ve İslami çeşitli sosyal güçlerin koalisyonu tarafından devrilmiştir. Ayetullah Humeyni, Şii dini kurumlarını seferber edebilme yeteneğinin ve Şah'ın rejimine karşı kitlesel hareketlere odaklanmasının yanı sıra Muhammed Rıza Şah ise din adamlarının desteğini alamamasının bir sonucu olarak Humeyni, İran'da teokratik bir cumhuriyet kurmayı başarmıştır. İran Devrimi, laik yönelimli üyelerin yerini din adamları ve dini katmanlar alan siyasi seçkinlerin yapısında köklü bir değişikliğe neden olmuştur. İran'ın siyasi sisteminin doğası ise kendine has bir özellik taşımaktadır.

Rejim, meşruiyetini İslam hukukundan alan devlet kurumlarının bir kombinasyonudur. Bu bağlamda dini denetim organları (Anayasa Koruyucular Konseyi, Düzenin Yararını Teşhis Heyeti) Rehberine bağlı bir denetim uygulamaktadırlar. Rehberi seçen Uzmanlar Meclisi ve Cumhurbaşkanı ise halk tarafından seçilmektedir. Buna rağmen bu seçime girme kriterlerini ise bireysel bazda Anayasayı Korucular Konseyi karar vermektedir. Bununla birlikte ülkenin en varlıklı kurumları olan vakıflar da Rehberin danışmanlığında ve ona bağlı olarak hizmet etmektedirler.

İran'da siyasal sistemin temel ilkesi ise Ayetullah Humeyni tarafından geliştirilen ve buna göre yüce liderin (Veliyi Fakih) siyasi sistemin başı olduğu Velayet-i Fakih (Hukukçu Hükümeti) sistemidir. Halk tarafından seçilmeyen yüce lider, yasama organının geçirdiği kanunları geçersiz kılabilmektedir. Bununla birlikte, yüce liderin gücü mutlak değil, dini denetim organları tarafından kontrol edilir. Yüce lider ve dini denetim organları birlikte cumhuriyet kurumlarını denetlemektedir. Bu, bir yanda yüce lider ve dini denetim organları, diğer yanda cumhuriyetçi kurumlar arasında sürekli bir gerilim yaratmaktadır. Fakat bu gerilim Rehberin son sözü söylemesine kadar sürmektedir.

İran'da yasal siyasi partiler mevcut değildir. Siyasi gruplar ekonomik, sosyo-kültürel ve dış politikaya farklı yaklaşımları temsil etmektedirler. Ana siyasi hizipler muhafazakâr hizip, pragmatist hizip ve reformcu hiziptir. Siyasi gruplar homojen değil, benzer görüşlere sahip grupların ve bireylerin gevşek koalisyonlarıdır. Tutarlı bir organizasyonel yapıları ve resmi

programları yoktur. Bazen, gruplar içindeki farklı görüşler bozulmalara neden olabilir ve diğer gruplarla ittifaklara veya yeni grupların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Siyasi bir fraksiyonun politika oluşturma ya da siyasi söylemde yer alma derecesi, fraksiyonların ya da ittifakın belirli bir zaman diliminde (yarı) devlet kurumlarını kontrol etmesine bağlıdır. Bununla birlikte, cumhuriyet kurumlarının hakimiyeti birkaç kez fraksiyonlar arasında değişmiş olsa da Devrimden bu yana, ordu ve dini vakıflar Muhafazakâr fraksiyonun kontrolü altındadır. Yani İran'da muhafazakâr hizip kilit devlet kurumları üzerinde sürekli hüküm sürmüş ve sonuç olarak ekonomik, sosyo-kültürel ve dış politika formülasyonu üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Muhafazakâr hizip, değişen yorumlara sahip İslami yargı yetkisini İran'daki hukuk sisteminin önemli bir bileşeni olarak görmektedir. Pragmatist hizip için, İslami hukuk sosyo-kültürel düzeyde önemlidir, ancak ekonomik düzeyde daha azdır. Reformcu hizip, İslam hukukunun İran toplumundaki tüm meseleleri ele almakta yetersiz olduğunu düşünmektedir.

Bununla birlikte İran'da siyasi gruplar, üyelerinin ve onları destekleyen ekonomik grupların maddi çıkarlarını savunmaktadırlar. Muhafazakâr hizip, geleneksel ekonomik sektörün (çarşılar), ultra-ortodoks din adamlarının ve dindar halkın çıkarlarını temsil etmektedir. Ana gelirini mali araçlara (vergiler, harçlar ve borçlanmalar) ve petrol / gaz gelirlerine (yabancı para kaynakları) dayalı resmi ekonomik kaynaklardan ve dini kaynaklardan (camiler, Şii kutsal türbeler ve siteleri) ve mali araçların dışındaki dini vakıflardan almaktadır. Diğer iki ana grup olan Pragmatist ve Reformcu gruplar yalnızca resmi mali kaynaklara güvenmektedirler. Pragmatist hizip (dini) teknokratlar, orta sınıf ve liberaller tarafından desteklenmektedir. Reformist hizip, kadınların, öğrencilerin ve aydınların aralarında bulunduğu çok çeşitli (laik) sosyal grupların çıkarlarını temsil edilmektedirler.

İran'daki siyasi rejim, kendi siyasi sistemine özgü çelişkilere rağmen istikrarlı olmuştur. Bu bağlamda yüce lider, dini denetim organları ve cumhuriyetçi kurumlar ile yukarıda bahsedilen “öteki” siyasi grupların ekonomik, sosyo-kültürel ve dış politika konularına farklı yaklaşımları tek bir dış politika pratiği uygulanmasının önüne geçememiştir. Dolayısıyla İran rejiminin büyük kesimleri arasındaki siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik reformlara yönelik farklı görüşlere rağmen, siyasi rejim istikrarlıdır. Bununla birlikte, siyasi hizipler, özellikle de muhafazakâr hizip bir ikilem içindedir. Muhafazakâr hizip reform taleplerini yerine getirirse, geleneksel ekonomik grupların desteğini ve bununla birlikte önemli bir güç tabanını kaybedecektir. Uzun vadede, değişim ve/veya gelişim isteklerini reddederse, siyasi rejimin aşağıdan devrilmesi olasılığı vardır. Bu noktadan hareketle İran'ın mevcut dini elitleri, içinde buldukları dış politik çıkmazı yeniden ele almak zorundadırlar.

Bu dış politika çıkmazına karşın Ruhani, kendi döneminde önemli olumu adımlar atmaya çalışmıştır. Eski nükleer müzakereci ve pragmatist politikacı Hasan Ruhani, 2013 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde selefi Mahmud Ahmedinejad'a karşı başarı kazanmıştır. İranlılar görünüşte ılımlı ve pragmatist lider Ruhani'yi belirli bir görev için getirmişlerdi: Ruhani, diplomatik deneyimini İslam Cumhuriyeti'nin nükleer baş müzakerecisi olarak Batı toplumu ile uzun süreli nükleer krizin çözümü için kullanacak ve uluslararası yaptırımları kaldıracak, uzun süredir kesintiye uğrayan petrol satışlarını yeniden başlatacak ve İranlıların nihayet uzun zamandır yaşadıkları ekonomik bunalım, işsizlik ve enflasyonun etkisini azaltacaktı. Nitekim Ruhani görevini tamamladı ve tarihi JCPOA'yı P5 + 1 ile imzaladı. Sonuç olarak, yaptırımlar yavaş yavaş azaltıldı, Cumhurbaşkanı Ruhani yabancı bankalar ve şirketlerle olası yatırım fırsatları için görüştü ve petrol satışları beklendiği gibi sürdürüldü. Bu bağlamda Ruhani uluslararası alanda uluslararası güçlerle etkileşimde uzlaşmacı bir dış politika izlemektedir.

Bununla birlikte, Orta Doğu bölgesine ilişkin konularda Ruhani'nin uzlaşmacı dış politikasına karşın sert bir dış politika modeli vardır ve hiç ılımlı değildir. ABD'nin 2003 Irak işgali, bölgede Arap ayaklanmaları ve Ortadoğu'daki iç savaşlar ile ivme kazanan bir dizi siyasi dönüşüme neden olmuştur. İran rejimi, bölgesel güç dengelerindeki değişimlere ve çatışmaların mezhep boyutunun öne çıkmasına oldukça iddialı bir dış politika stratejisi ile karşılık vermiş ve Suriye'de Esad rejimini resmi olarak desteklemiştir. 2014 yılına gelindiğinde, 1980'lerde devrimin ihracı ile görevlendirilen İslam Devrimci Muhafızları Kudüs Gücü, Irak'taki İran yanlısı Şii milislerinin geniş bir ağını seferber etmiş, İran Besiç gönüllülerini Suriye'de savaşıma göndermiş, Lübnan Hizbullah'ı ile işbirliği yaparak Suriye'deki yerli muhaliflere karşı savaştırmıştır. Dolayısıyla İran'ın Ortadoğu politikası, Şiiilerin bölgedeki siyasi ve askeri seferberliğine büyük ölçüde bağlı olduğu için İran dini liderleri, bölgedeki İslam Devrimi ve Şii sembolizmine güçlü atıflarla ağır bir ideolojik söylem başlatmışlardır.

Bu söylem sonucu Suriye'deki sivil çatışmanın mezhep temelli hale gelmesi mezhepler arası bölünmelerle büyümüş ve savaşı içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir. Siyasi birleşik bir cephe olmaktan uzak olsa da Suriye'deki Şii koalisyon, Lübnanlı Hizbullah, Irak'taki Şii milisler, Devrimci Muhafızları Kudüs Gücü ve Esad rejiminin güçlü askeri koordinasyon ve seferberlik kapasitesi ile önemli bir birlik sergilenmektedir. Bu noktalardan hareketle İran'ın Batı cephesinde uzlaşmacı bir dış politikası olsa da Doğu cephesinde ılımlılıktan uzak bir dış politikası olmaktadır.

İran'ın politik olarak en uzak olduğu ABD özelinde dahi ambargo ve kısıtlamalara rağmen uluslararası ilişkilerde önemli bir sıcak çatışma yaşanmamıştır. Bununla birlikte dış politika davranışındaki görece değişikliklere rağmen, İran'ın devlet ideolojisi ve kimliği ile ilişkili temel dış politika söylemleri ve terminolojisi hala mevcuttur. Bu bağlamda Devrimden kırk yıl sonra bile hem ideoloji hem de kimlik faktörleri İran rejiminin varoluş nedenidir. Devrimci İslamcı ideoloji, antiemperyalizm, Şii kimliği ve Velayet-i Fakih doktrini ile bu faktörler korunmuştur. Nitekim, tarihi nükleer anlaşma müzakere edilip imzalandıktan ve ABD ile nispi bir uzlaşma sağlandıktan sonra bile, Yüce Lider ve İranlı diplomatlar ABD'yi "Büyük Şeytan" olarak nitelermeye devam etmişlerdir. Ayrıca İran Devrimi'nin hala İran için bir marka olduğunu ve İran rejiminin bölgedeki benzer hareketlerin lideri, ilham vericisi ve destekçisi olma rolünü kendisine atfettiğini göstermiştir. 2011'den sonra liderliğin söylemlerine egemen olan 'İslami Uyanış' ve 'direniş' bu kimliğin ve ideolojinin doğrudan bir yansımasıdır. Bu bağlamda, İran siyasetinde dinin bir kimlik ve ideoloji olarak rolünün, İran'ın dış politika alanındaki kendilerine atfedilen rolleri, görevleri ve söylemleri üzerindeki etkileriyle gözlemlenebilir bir sürekliliği vardır.

Bu bağlamda İran Devrimi'nden bu yana İran hükümeti çoğunlukla ABD karşıtı ve bölgesel bir dış politika izlemiş ancak İran siyasi elitinin bir kısmı zaman içinde iç ve dış gelişmelere yanıt olarak farklı dış politika yaklaşımlarını da benimsemiştir. 1979-1989 yılları arasında Humeyni'nin Yüce lider olduğu dönemde Humeyni, kendi Şii ideolojik doktrini çerçevesinde çatışmacı ve soyutlayıcı bir dış politika izlemiştir. Sonraki iki Cumhurbaşkanı Rafsancani ve Hatemi ise dış politikada pragmatist bir yaklaşım sergilemişlerdir. Rafsancani, ülkesinin yıkıcı ekonomik durumunu iyileştirme ve dış yatırımları çekme çabaları nedeniyle daha pragmatik bir dış politika yönelimi benimsemiştir. Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı ise İran dış politikasında özellikle AB ile ilişkilerin iyileştirilmesinde önemli değişiklikler başlatmıştır. Ahmedinejad'ın seçilmesinden itibaren ise dış politika yeniden değişmiştir. Bu dönemde daha sert ve Humeyni dönemine benzeyen bir retorik ile özellikle ABD ve Avrupa'ya karşı çok düşmanca bir ton kullanılmıştır. Günümüzde halen devam etmekte olan Ruhani döneminde ise özellikle batı tarafından uygulanan ambargoların etkisiyle Batıya tekrar yakınlaşma dönemine geçilmiştir. Bu dönem nükleer anlaşmanın ABD tarafından iptal edilmesiyle daha karmaşık ve çatışmacı bir hale evrilmiştir. Fakat tüm bu dönemler boyunca ortak olan tek dış politika argümanı oportünist bir pragmatizmdir (durumsal faydacılık). Zira İran, dış politika koşulları değiştiği ölçü de kendi politikası da değişmiş ve uluslararası sisteme adapte olmuştur. Lakin bu adapte oluş sadece İran (dini) elitleri için anlamlıdır.

Bu noktadan hareketle İran'ın dış politikası, İran iktidarındaki dini seçkinlerin politika tercihleriyle yakından ilişkilidir. Dış politikada ki değişiklikler, din adamlarının bakış açısıyla, İran'ın temel yapısının reformunun değil, iç, bölgesel ve uluslararası zorlukların üstesinden gelmenin bir yansımasıdır. Bununla birlikte rejim mutlak olarak bir kişinin yönetimi ile şekillenmektedir. Ayrıca Şii din adamları tarihsel olarak hükümetten bağımsız olsalar da İran Devrimi'nden sonra İran hükümeti "kutsal"ın kontrolünü ele geçirmiş ve dini yapılanmayı dış politik çıkarlarla birleştirmeye çalışmıştır. Bununla birlikte 1979'dan bu yana, İran'ın teokratik rejiminin aktörleri hem zengin hem de güçlü hale gelmişlerdir. Çalışmamızda da görüleceği üzere muhalif olanlar ise ya hapsedilmiş ya sürülmüş ya da göç etmeye mahkûm bırakılmışlardır.

İran siyasal sisteminde Rehber Hamaney tüm erklerin yöneticilerini atamakta ve İran'da halka sadece göstermelik bir seçim havuzu sunulmaktadır. Dolayısıyla İran'da halk, hem iç hem de dış politikada ancak rejimi sevdiği ve itaat ettiği ölçüde devlete aittir. Bunun dışında kalan muhalif olarak adlandırılacak tüm kesimler, din adamları da dâhil olmak üzere rejimden ötelenmişlerdir.

Lakin bu öteleme ve baskı aslında İran iç ve dış politikası için mantıklı bir harekettir. Zira İran, anayasal olarak 12. İmamı -yani Hz. Mehdi'yi bekleyen- bir devlettir. Bu bekleme aşamasında İran'a ve hatta ümmete liderlik edecek kişi Yüce Rehberdir. Bu bağlamda aslında İran için hem devlet sistemi hem toplum sistemi hem de bu sistemleri düzenleyen tüm kural ve kanunlar kutsaldır. Bu kutsal normlara karşı çıkılamaz. Buna karşı çıkan din adamı da olsa halk da olsa baskı ve ötelemeyi hak etmektedir.

İran için temel siyasi argüman olan bu algılamalara rağmen İran'da ki herhangi bir ciddi kriz durumunda şu anda hükümet eden tüm din adamlarının mevcut hükümetteki lehteki pozisyonlarının tehlikeye girebilme ihtimali vardır. Meşruiyetini ve dini duruşunu korumak için din adamları kendilerini siyasetten uzaklaştırmak zorunda kalabilmektedirler. Özellikle ekonomik kriz ve yoksulluk nedeniyle İran halkının isyan aşamasına gelmesi ülkede hem dini yapılanmanın hem de rejimin sonu olabilecektir. Bu yüzden din adamları oportünist hareket etmektedirler. Bu sonuç ise İslami hayatın (şeriatın) ve eğilimlerin niteliksel olarak bozulması sonucunu doğuracaktır. İronik olarak, İslami itaat azalırken din adamlarının hükümetin eylemleri için ikna edici dini gerekçe gösterme kabiliyetleri de azalacak ve rejim aslında içeriden çökmeye başlayacaktır. Bununla birlikte, ilgili bölümlerde incelendiği gibi, geçmişte Şii din adamları çarşı/pazar tarafından desteklediğinde (finansal açıdan) başarı elde etmişlerdir. Bu, 1892'de Tütün Boykotu 1906 Anayasa Devrimi ve 1979 Devrimi'nde de olmuştur. Pazarın

desteği olmadan, din adamlarının guleri yoktur. Muhalif din adamlarına ise Pazar ya korkudan ya da statükoyu koruma endiŐesiyle destek vermemektedirler. Bununla birlikte ekonominin de büyük bir kısmı Vakıflar aracılığıyla Devrim Muhafızlarının elindedir. Rejimin bu gücünden dolayı revizyonistlere ve muhaliflere destek çok azdır. Bu baskı hala devam etmektedir. Ayrıca son zamanlarda ekonomik sübvansiyonların geri çekilmesi ile benzin fiyatının iki katına çıkması, temel mallar için de %60 veya daha fazla bir enflasyon oranı oluŐturması İran’da kaybedenin sadece halk olduğunu göstermektedir.

İran’da kaybeden sadece halk ise devlet ve rejimin de güvende olduğu söylemek doğru olmayacaktır. Kutsal için halka rağmen politikalar ülkenin er geç toplumsal patlamalara sebep vermesine neden olacaktır. Bu sorunu ozmek amacıyla bu çalışmada elde edilen bulgular sonrasında İran’ın genel olarak dış politikasında tarafsızlığı seçmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Zira İran, dış politikada yoğun bir ambargo ile karşı karŐıyadır ve bu ambargonun Őiddeti her geçen gün artmaktadır. Suriye Savaşında ise İran bölgedeki milis güçlerini geri çekmek ve buraya harcadığı emeği ve bütçeyi kendi halkının güvenlik, refah ve özgürlüğü için harcamak esas alınmıŐ olmalıdır. Böylelikle İran’ın; Batı ile olan anlaşmazlık siyasetinde dini grupların etkisi minimize edilecek İran halkı için ise özgürlük ve refah artacaktır. Zira halk en basit ifadesiyle seememekte, ifade edememekte, karnını doyuramamakta ve gelecekte mit duymamaktadır. Sonuç olarak, İran’da din adamlarının mevcut rolü kmsemenden ozmn de yine kendileri tarafından olacağı kabul edilmeli ve dikkatlerini ekonomik verilere de odaklamalıdır. Yakın tarihin gösterdiği gibi, İran kesinlikle öngörülemeyen bir ülkedir.

KAYNAKÇA

- Amineh, M. P. and S. N. Eisenstadt (2007). "The Iranian Revolution –The Multiple Contexts of the Iranian Revolution," in M.P. Amineh (ed.), *The Greater Middle East in Global Politics: Social Science Perspectives on the Changing Geography of the World Politics*, Leiden and Boston: Brill Academic Publishers, ss.117-145.
- Abdo, G., & Montazeri, A. H. A. (2001). Re-Thinking the Islamic Republic: A'Conversation'with Ayatollah Hossein'Ali Montazeri. *The Middle East Journal*, 9-24.
- Abootalebi, A. R. (2009). Iran's tenth presidential elections: Candidates, issues, and implications. *Middle East Review of International Affairs (Online)*, 13(3), 1.
- Abrahamian, E. (1982). *Iran between two revolutions*. Princeton University Press.
- Afary, J. (1996). *The Iranian constitutional revolution, 1906-1911: grassroots democracy, social democracy, & the origins of feminism*. Columbia University Press.
- Agha, H., & Khalidi, A. (1995). *Syria and Iran. Rivalry and Cooperation*. London: Royal Institute of International Affairs.
- Ahram Online, 'Syrian Problem Needs No Foreign Intervention,' May 10, 2011, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/2/8/11792/World/Region/Syrian-problem-needs-no-foreign-intervention-Ahmad.aspx>.
- Akbarzadeh, S., & Conduit, D. (2016). *Iran in the World*. Palgrave Macmillan, New York.
- Alfoneh, A., & Eisenstadt, M. (2016). Iranian Casualties in Syria and the Strategic Logic of Intervention. *The Washington Institute for Near East Policy*, 11.
- Ali Khamenei, 'Leader's Address to Workers and Teachers,' *The Supreme Leader Ayatollah Khamenei Website*, April 30, 2003, <http://english.khamenei.ir/news/130/Leader-s-Address-to-Workers-and-Teachers>.
- Amineh, M. P. (1999). *Die globale kapitalistische Expansion und Iran: eine Studie der iranischen politischen Ökonomie (1500-1980)* (Vol. 62). LIT Verlag Münster.
- Amineh, M. P. "Power and Energy Supply Security." *IIAS Newsletter*. (37) (July 2005), 6. https://d7.iias.asia/sites/default/files/IIAS_NL37_0607.pdf.
- Amineh, M. P., & Houweling, H. (2007). Global energy security and its geopolitical impediments—the case of the Caspian region. *Perspectives on Global Development and Technology*, 6(1-3), 365-388.
- Amirahmadi, H. (1993). Iran and the Persian Gulf Crisis. In *Iran and the Arab World* (pp. 94-125). Palgrave Macmillan, London.

- Amnesty International, *Iran: Further information: Opposition leaders arbitrarily held* 29 September 2011, <https://www.amnesty.org/en/library/info/MDE13/086/2011/en>
- Amuzegar, J. (1993). *Iran's Economy under the Islamic Republic*, London and New York: I.B. Tauris
- Amuzegar, J. (2007). The Ahmadinejad era: Preparing for the apocalypse. *Journal of International Affairs*, 35-53.
- Ansari, A. M. (2001). The Myth of the White Revolution: Mohammad Reza Shah, 'Modernization' and the Consolidation of Power. *Middle Eastern Studies*, 37(3), 1-24.
- Arjomand, S. A. "Ideological Revolution in Shi'ism," in S.A. Arjomand (ed.) *Authority and Political Culture in Shi'ism*, Albany: State University of New York Press, 1988, ss.178-209.
- Armaoğlu, F. (1997), 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi I-II, Genişletilmiş 11. Baskı*, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Azizi, A. *Iran is spending more money on culture, but where's the accountability?* January 27, 2016, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/01/iran-budget-bill-rouhani-cultural-spending-ministry.html>.
- Bahari, M. (2010). "Mehdi Karrubi: 'We Are Ready to Pay Any Price'". *Newsweek*, 6/3/2010, <https://www.newsweek.com/we-are-ready-pay-any-price-73113>.
- Baker Institute, "Iran and its Strategic Role in the Persian Gulf," *Baker Institute Study*, (7), June 1998.
- Bakhash, S. "Iran's Foreign Policy under the Islamic Republic 1979-2000," in L.C. Brown (ed.) *Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside Powers*, London: I.B. Tauris, 2001, ss. 247-258.
- Barracough, S. (1999). "Khatami and Consensual Politics of the Islamic Republic," *Journal of South Asia and Middle East Studies*, 22(2): 1-15.
- Benard, C., & Khalilzad, Z. (1986). *The Government of God: Iran's Islamic Republic* (No. 15). Columbia University Press.
- Bilgetürk, İ. (2018). "İran'ın Suriye Politikası Bağlamında Şiilik ve Şii Milisler". *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 398-438.
- Boroujerdi, M. (1996). *Iranian intellectuals and the West: The tormented triumph of nativism*. Syracuse University Press.
- Bozkurt, M. (2010), *Sünnilik, Şiilik, Alevilik, Vehhâbilik Nedir?* Ankara: Özyurt Yayınevi.

- Braam, E. H. (2010). All Roads Lead to Najaf: Grand Ayatollah Al-Sistani's Quiet Impact on Iraq's 2010 Ballot and its Aftermath. *Journal of International & Global Studies*, 2(1).
- Bucala, P. (2017). Iran's new way of war in Syria. *Critical Threats Project of the American Enterprise Institute and the Institute for the Study of War*, 3.
- Buchta, W. (2000). Who Rules Iran. *The structure of Power in the Islamic Republic*, 1. Washington Institute of Near East Policy.
- Büyükkara, M. A. (2002). Kerbela'dan İnkılab'a: İmami-Şii Şehadet Düşüncesi ve Problemleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43(2), 211-247.
- Byrne, M., & Gasiorowski, M. J. (Eds.). (2004). *Mohammad Mosaddeq and the 1953 Coup in Iran*. Syracuse University Press.
- Chandler, J. *Decoding Iran's defence spending: pitfalls and new pointers*, 13th November 2018, <https://www.iiss.org/blogs/military-balance/2018/11/decode-iran-defence-spending>
- Chehabi, H. E. (2001). The political regime of the Islamic Republic of Iran in comparative perspective. *Government and Opposition*, 36(1), 48-70.
- Chubin, S. (2002). *Whither Iran?-Reform, Domestic Politics and National Security*, Oxford, New York: Oxford University Press.
- Chubin, S. (2012). Iran and the Arab Spring: Ascendancy Frustrated. *GRC Gulf Papers*, 21-27.
- CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>
- Clawson, P. (1994), "Alternative Foreign Policy Views among the Iranian Policy Elite," in P. Clawson (ed.), *Iran's Strategic Intentions and Capabilities*, Washington DC: Institute for National Strategic Studies, National defense University, ss. 27-48.
- Cohen, A. (2001). Putin's foreign policy and US-Russian relations. *Heritage Foundation, backgrounder*, 18.
- Cordesman, A. H. (2018). *Perilous Prospects: The Peace Process and the Arab-Israeli Military Balance*. Routledge.
- Cronin, S. (2003). *The making of modern Iran: state and society under Riza Shah, 1921-1941*. Routledge.
- Dabashi, H. (2017). *Theology of discontent: The ideological foundation of the Islamic revolution in Iran*. Routledge.
- DP News, Iran expects Syria Government to Respond to Public Demands, July 7, 2011, <http://www.dp-news.com/en/detail.aspx?articleid=89316>.

- Ehteshami, A. "The Foreign Policy of Iran," in A. Ehteshami and R.A. Hinnebusch, *Syria and Iran-Middle Powers in a Penetrated Regional System*, London: Routledge, 1997, ss. 27-56.
- El Husseini, R. (2010). Hezbollah and the axis of refusal: Hamas, Iran and Syria. *Third World Quarterly*, 31(5), 803-815.
- Enayat, H. (1982). *Modern Islamic Political Thought*, Austen: University of Texas Press.
- Energy Bulletin, China, Iran sign Valuable Oil & Gas Contract, (30 October 2004) <http://www.energybulletin.net/2917.html>.
- Entekhab Haber Ajansı, *Motahari'ye Kültürel Finansman Hakkında Bir Mektup*, 1 Mayıs 2019, <https://www.entekhab.ir/fa/news/204507>.
- Esfandiary, D. & Tabatabai, A. (2015). Iran's ISIS policy. *International Affairs*, 91(1), 1-15.
- Esposito, J. L. (2003). *The oxford dictionary of Islam*. Oxford University Press.
- Fars News Agency English, Commander: Iran to Supply Iraq, Syria with Further Military Aid, September 22, 2015, <http://en.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13940631000889>.
- Fischer, M. M. (2003). *Iran: From religious dispute to revolution*. Univ of Wisconsin Press.
- Freedman, R. O. (Ed.). (1991). *The Middle East from the Iran-contra affair to the intifada*. Syracuse University Press.
- Ganji, A. (2013). Who Is Ali Khamenei: The Worldview of Iran's Supreme Leader. *Foreign Affair*, 92, s. 24.
- Gargash, A. (1996). Iran, the GCC States, and the UAE: Prospects and Challenges in the Coming Decade. *Iran and the Gulf: A Search for Stability*, Abu Dhabi: The Emirates Center for Strategic Studies and Research, ss. 136-157.
- Ghezelbash, A. (2005). "The Oil Weapon." in Unveiling Iran, *Heartland-Eurasian Review of Geopolitics*, (4): 25-26.
- Golmohammadi, V. (2019). The Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran: Prospects for Change and Continuity. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 8(1), 93-102.
- Goodarzi, J. M. (2009). *Syria and Iran: Diplomatic alliance and power politics in the Middle East*. London: IB Tauris.
- Guéraiche, W. (2016). The UAE and Iran: the different layers of a complex security issue. In *Iran in the World* (pp. 75-92). Palgrave Macmillan, New York.

- Haghgoo, J., Hashjin, Z. G., & Aghaei, M. (2017). A Review of the Turnaround in Iranian Foreign Policy during President Hassan Rohani's Administration. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(3), 245-263.
- Hamaney, A. 'Ayatollah Khamenei, Whenever We Relied on Revolutionary Spirit We Moved Forward,' June 25, 2016. <http://english.khamenei.ir/news/3965/Ayatollah-Khamenei-Whenever-We-Relied-on-Revolutionary-Spirit>.
- Hamaney, A. 'Enemies Trying to Infiltrate Decision Makers,' The Supreme Leader Ayatollah Khamenei Website, November 25, 2015, <http://english.khamenei.ir/news/2686/Enemies-Trying-to-Infiltrate-Decision-Makers>.
- Hamaney, A. 'Leader's Address to Workers and Teachers,' April 30, 2003, <http://english.khamenei.ir/news/130/Leader-s-Address-to-Workers-and-Teachers>.
- Hamaney, A. 'Leader's Speech at Intl. Conference in Support of Intifada,' April 24, 2001, <http://english.khamenei.ir/news/166/Leader-s-Speech-at-Intl-Conference-in-Support-of-Intifada>.
- Hamaney, A. 'Leader's Speech at Intl. Conference in Support of Intifada,' The Supreme Leader Ayatollah, April 24, 2001, <http://english.khamenei.ir/news/166/Leader-s-Speech-at-Intl-Conference-in-Support-of-Intifada>.
- Hamaney, A. 'Leader's Speech in Meeting with Basijis,' August 24, 2005. <http://english.khamenei.ir/news/2041/Leader-s-Speech-in-Meeting-with-Basijis>.
- Hamaney, A. 'Leader's Speech in Meeting with Basijis,' The Supreme Leader Ayatollah Khamenei Website,
- Hamaney, A. 'Leader's Speech in Meeting with Participants of International Congress on Takfirism,' November 25, 2014. <http://english.khamenei.ir/news/1985/Leader-s-Speech-in-Meeting-with-Participants-of-International>.
- Hamaney, A. 'Leader's Speech to Basijis of Kermanshah,' October 15, 2011, <http://english.khamenei.ir/news/1589/Leader-s-Speech-to-Basijis-of-Kermanshah>.
- Hamaney, A. 'Leader's Speech to Officials and Ambassadors of Islamic Countries on Mab'ath,' May 16, 2015. <http://english.khamenei.ir/news/2069/Leader-s-Speech-to-Officials-and-Ambassadors-of-Islamic-Countries>.
- Hamaney, A. 'Leader's Speech to Participants of International Conference on Islamic Awakening,' December 11, 2012. <http://english.khamenei.ir/news/1726/Leader-s-Speech-to-Participants-of->

- Hamaney, A. 'Leader's Views on the Islamic Awakening,' The Supreme Leader Ayatollah Khamenei Website, May 19, 2011, http://english.khamenei.ir/news/1458/Leader-s-View-of-Islamic-Awakening#The_wave_of_Islamic_Awakening.
- Hamaney, A. 'We believe in Democracy and Freedom, but We Do Not Believe in Liberal Democracy,' *The Supreme Leader Ayatollah Khamenei Website*, October 15, 2010, <http://english.khamenei.ir/news/4843/We-believe-in-democracy-and-freedom-but-we-do-not-believe-in>.
- Hoodfar, H., & Assadpour, S. (2000). The politics of population policy in the Islamic Republic of Iran. *Studies in family planning*, 31(1), 19-34.
- Hooglund, E. J. (Ed.). (2002). *Twenty years of Islamic revolution: Political and social transition in Iran since 1979*. Syracuse University Press.
- Hoveyda, F. (2003). *The Shah and the Ayatollah: Iranian Mythology and Islamic Revolution: Iranian Mythology and Islamic Revolution*. ABC-CLIO.
- Humeyni, R. (1979). *The Leadership of the Jurists: The Islamic Government* (in Persian). Tehran: Panzdah-e Khordad.
- Humeyni, R. (1981), "New Year's Message," in *Islam and Revolution. Writings and Declarations of Imam Khomeini*, translated and annotated by Hamid Algar, Berkeley: Mizan Press.
- Humeyni, R. (1994), *İslam Fıkıhında Devlet (Velayet-i Fakih yâ Hükûmet-i İslami)*, Tahran: İmam Humeyni'nin Eserlerinin Derleme ve Yayın Enstitüsü.
- International Institute for Strategic Studies, *1998 The Military Balance*, 1991/92 to 1997-198. London: Routledge
- Iran Wire, 'State Funeral for Iranian Commander Killed in Syria,' November 6, 2013, <https://iranwire.com/en/blogs/851/2028>.
- İskenderoğlu, M. (2010). İran'da Siyasî Düzen Eleştirisi: Muhammed Müçtehid Şebisterî Örneği. *Ortadoğu Yıllığı*.
- İşcan, M. Z. (2002), "İmamiyye Şia'sında Politik Bir Teori Olarak İmamet'in İmkânı", *Ekev Akademi Dergisi*, 6(10), 73-94.
- Jabar, F. A. (2013). Clerics, Tribes, Ideologues and Urban Dwellers in the South of Iraq: The Potential for Rebellion. In *Iraq at the Crossroads* (ss. 161-180). Routledge.
- Kadivar, M. (1998). *Hokumat-e Velayati* (Government of the Jurisconsult, Tehran: Ney.
- Kamrava, M. (2003). Iranian Shiism under debate. *Middle east policy*, 10(2), 102-112.

- Kamrava, M. ve Hassan-Yari, Houchang, (2004), "Suspended Equilibrium in Iran's Political System", *The Muslim World*, 94(4), 495–524.
- Karami, A. *Four ministers secretly warn Rouhani about the economy, but why?* October 5, 2015, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/10/four-ministers-warn-rouhani-economy.html>
- Karshenas, M., & Hakimian, H. (2005). Oil, economic diversification and the democratic process in Iran. *Iranian Studies*, 38(1), 67-90.
- Katzman, K. (1993). The Gulf Cooperation Council: Prospects for Collective Security. *The Persian Gulf After the Cold War*, London: Praeger, 197-220.
- Kechichian, J. A. (1995). *Oman and the world: The emergence of an independent foreign policy*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Keddie, N. (1995). *Iran and the Muslim world: resistance and revolution*. Springer.
- Keddie, N. R. (1966). *Religion and rebellion in Iran: the tobacco protest of 1891-1892*. Psychology Press.
- Keddie, N. R. (1990). "Introduction," in N. R. Keddie and M. Gasiorowski (eds.), *Neither East Nor West-Iran, the Soviet Union and the United States*, New Haven and London: Yale University Press.
- Keshavarzian, A. (2007). *Bazaar and state in Iran: The politics of the Tehran marketplace* (Vol. 26). Cambridge University Press.
- Khalaji, M. (2006). The Last Marja. *Sistani and End of the Traditional Religious Authority in Shiism*, Washington: Washington Institute for Near East Policy.
- Khalaji, M. (2011). Iran's Regime of Religion. *Journal of International Affairs*, 131-147.
- Khalaji, M. (2015). Politics and the Clergy. *Iran Primer*. <https://iranprimer.usip.org/resource/politics-and-clergy>
- Khalaji, M. (2016). The Shiite clergy post-Khomeini: Balancing authority and autonomy. Research Notes 37. *The Washington Institute for Near East Policy*.
- Khalaji, M. 'Iran-Syria Religious Ties.' Iran Primer Project, *Washington Institute*, June 3, 2013, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-iran-primer-power-politics-and-u.s.-policy>.
- Khalaji, Mehdi, Shiite Clergy's Silence toward Syrian Crisis, *Washington Institute*, November 5, 2012, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/shiite-clergys-silence-toward-syrian-crisis>.

- Kılınç, A. (2008), "İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1-2), ss. 907-948.
- Künkler, M. (2009). *The Special Court of the Clergy (Dādġāh-Ye Vizheh-Ye Ruhāniyat) and the Repression of Dissident Clergy in Iran*.
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1505542
- Lalevee, T. (1984). "Iran's Revolutionary Guards in power bid" Executive Intelligence Review. *LaRouche Publications*. 11 (35).
- Lambton, A. (1980). *Theory and Practice in Medieval Persian Government*, London: Variorum Peprints,
- Lenczowski, G. (1994). Iran: The Big Debate. *Middle East Policy*, 3(2), 52-62.
- Majidyar, A. *Increasing Role of Iran's Basij Force in Syria War*, March 29, 2017, <https://www.mei.edu/publications/increasing-role-irans-basij-force-syria-war>
- Malik, J. (2008). *Islam in South Asia: A short history* (Vol. 93). Leiden: Brill.
- Maloney, S., & Alizadeh, P. (2000). *The Economy of Iran: Dilemmas of an Islamic State*. London and New York: I.B. Tauris.
- Mamouri, A. "Shiite seminaries divided on fatwas for Syrian jihad." *Al-Monitor*, July 29, 2013, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/07/syria--jihad-fatwas-shiite-clergy-iran-iraq.html>
- Mansharof, Y. 'Iranian Official: The Loss of Syria Will Lead to the Loss of Tehran Itself,' *MEMRI*, March 11, 2013, <https://www.memri.org/reports/iranian-official-loss-syria-will-lead-loss-tehran-itself-syria-iranian-province-iran-has>.
- Marschall, C. (2003). *Iran's Persian Gulf Policy: From Khomeini to Khatami*. Routledge.
- Mason, J. ve L. Charbonneau, Obama, Iran's Rouhani hold historic phone call, September 28, 2013, *Reuters* <https://www.reuters.com/article/us-un-assembly-iran/obama-irans-rouhani-hold-historic-phone-call-idUSBRE98Q16S20130928>
- Mathee, R. (1993). Transforming dangerous nomads into useful artisans, technicians, agriculturists: education in the Reza Shah period. *Iranian Studies*, 26(3-4), 313-336.
- Milani, M. M. (1993). The evolution of the Iranian presidency: from Bani Sadr to Rafsanjani. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 20(1), 83-97.
- Milani, M. M. (1994). Iran's post-Cold War policy in the Persian Gulf. *International Journal*, 49(2), 328-354.
- Milani, M. M. (1996). Iran's gulf policy: From idealism and confrontation to pragmatism and Moderation. *Iran and the Gulf: A search for stability*, 65-98.

- Mirbaghari, F. (2004). Shi'ism and Iran's Foreign Policy. *The Muslim World*, 94(4), 555-563.
- Mohammadi, M. "The Shifting Composition of Political Forces in Iran," *Gozaar*, August 2007, <http://gozaar.org>.
- Mohseni, P. (2013). The Islamic Awakening: Iran's Grand Narrative of the Arab Uprisings. *Middle East Brief*, 71.
- Mohseni, P. (Ed.). (2015). *Iran and the Arab World after the Nuclear Deal: Rivalry and Engagement in a New Era*. Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School.
- Mohtashem, E. "An Iranian Perspective," in: J. Gow (ed.), *Iraq, the Gulf Conflict and the World Community*, London: Brassey's, 1993.
- Mokhtarpour, A. (2012), *İran Devlet Modeli*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Moshaver, Z. (2003). Revolution, Theocratic Leadership and Iran's Foreign Policy: Implications for Iran–EU Relations. *The Review of International Affairs*, 3(2), 283-305.
- Moslem, M. (2002). *Factional politics in post-Khomeini Iran*. Syracuse University Press.
- Mozaffari, M. (1999). Revolutionary, Thermidorian and Enigmat Ic Foreign Policy: President Khatami and the 'Fear of the Wave'. *International Relations*, 14(5), 9-28.
- Nahavandi, F. (1996). "Russia, Iran and Azerbaijan-The Historic Origins of Iranian Foreign Policy," in B. Coppetiers (ed.) *Contested Borders in the Caucasus*, Brussels: VUB Press, 470-488.
- Neville Teller, *Opposition in Iran*, January 2, 2018, <https://www.jpost.com/Blogs/A-Mid-East-Journal/Opponents-of-the-Iranian-revolution-522625>
- Nonneman, G. (1986). Iraq, the Gulf States and the war. *Exeter Middle East Politics*.
- Okyar O. (2014). *İran Ve Demokrasi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Okyar O. (2015). İran'da Apolitik Olmak. *Akademik Ortadoğu*, 9(1), 75-94.
- Omid, H. (2016). *Islam and the Post-revolutionary State in Iran*. Springer.
- Onat, H. (1989), "Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 3(3), ss. 122–138.
- Parsi, R. (Ed.). (2012). *Iran: A Revolutionary Republic in Transition*. European Union Institute for Security Studies.
- Posch, W. (2005). *Iran and the Shia of Iraq*, Paris: The European Union Institute for Security Studies.

- Quilliam, N. (2003), "The States of the Gulf Co-operation Council," in Najem, T. P. and M. Hetherington, *Good Governance in the Middle East Oil Monarchies*, London and New York: RoutledgeCurzon, ss. 29-59.
- Rafizadeh, M. *Iran's despot ayatollah pushing for greater power*, November 28, 2019, <https://www.arabnews.com/node/1590926>
- Rakel E. P. (2007). "The Impact of Factional Struggle on Iran-European Union relations", PhD thesis to be published. University of Amsterdam.
- Rakel, E.P. (2006). "Conglomerates in Iran: The Political Economy of Islamic Foundations" in A. Jilberto Fernandez and B. Hogenboom (eds.) *Conglomerates and Economic Groups in Developing Countries and Transition Economies*, London: Sage.
- Ramazani, R.K. (1992). "Iran's Foreign Policy: Contending Orientations", *The Middle East Journal*, 46(3): 393-412.
- Reissner, J. (1999). *Iran unter Khatami: Grenzen der Reformierbarkeit des politischen Systems der Islamischen Republik*. Stiftung Wiss. und Politik.
- Reuters, 'Iran calls Syrian protests a Western plot, April 12, 2011, <http://www.reuters.com/article/2011/04/12/us-syria-iran-idUSTRE73B22V20110412>.
- Reuters, *Ahmedinejad'a seçim yasağı*, 21 Nisan 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ahmedinejada-secim-yasagi>.
- Reuters, *Iran's detained opposition leader Karroubi starts hunger strike*, 16 August 2017, <https://www.reuters.com/article/us-iran-rights-karroubi-idUSKCN1AW1O8>.
- RIA Novosti, "Biography: Mir-Hossein Mousavi". 21 June 2009. <https://sputniknews.com/world/20090609155210271/>
- Roshandel, J. (2000). Iran's Foreign and Security Policies: How the Decisionmaking Process Evolved. *Security Dialogue*, 31(1), 105-117.
- Roy, O. (1998). The Iranian Foreign Policy toward Central Asia. *Eurasia Insight*. <http://www.eurasianet.net>.
- Roy, O. (1999). *The Failure of Political Islam*, Cambridge: Harvard University Press.
- Rustamov, R. (2004), *İran'da İslam, Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sabahi, F. Iran at the Crossroad. The role of the Clergy, 11 February 2010, https://www.ispionline.it/it/documents/Commentary_Sabahi.pdf
- Sachedina, A. (1980). Al-Khums: The Fifth in the Imāmī Shī'ī Legal System. *Journal of Near Eastern Studies*, 39(4), 275-289.

- Sadri, M. (2001). Sacral defense of secularism: The political theologies of Soroush, Shabestari, and Kadivar. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 15(2), 257-270.
- Saffari, S. (1993). The Legitimation of the Clergy's Right to Rule in the Iranian Constitution of 1979. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 20(1), 64-82.
- Saikal, A. (2016). Iran and the changing regional strategic environment. In *Iran in the World* (pp. 17-31). Palgrave Macmillan, New York.
- Samii, A.W. (2007). "Iranian Foreign Policy: Not so Revolutionary Anymore," *Christian Science Monitor*, <http://www.csmonitor.com>.
- Sepah News, 'Dar Sayeye Egtedar Solh, (In the Shadow of Peace Auhority).' *Payam-e Enghelab* (Islamic Revolutionary Guard Corps Monthly Magazine) 9, no.99, June-July, 2017. <http://www.sepahnews.com/images/payam94/payam.pdf>.
- Sepah News, *Bolofe siyasi nist*, June 24, 2017, <http://www.sepahnews.com/index.php/sepahnews/item/3850>.
- Sepah News, *General Aberomand visiting his Syrian counterpart* May 12, 2017, <http://www.sepahnews.com/index.php/sepahnews/item/3624>.
- Sepah News, *General Dehghan's statement*, May 2, 2017, <http://www.sepahnews.com/index.php/sepahnews/item/3622>.
- Sepah News, *General Hajizadeh's statement*, June 24, 2017. <http://www.sepahnews.com/index.php/sepahnews/item/3850>.
- Sepah News, *General Mohammad Bagheri's statement*, April 23, 2017, <http://www.sepahnews.com/index.php/sepahnews/item/3565>.
- Sepah News, *General Qasem Soleimani's statement*, April 24, 2017, <http://www.sepahnews.com/index.php/ostanha/esfehan/item/3574>.
- Sepah News, *Hojjat-al-Eslam Saeidi, Supreme Leader's Delegate to the IRGC*, June 24, 2017, <http://www.sepahnews.com/index.php/sepahnews/item/3844>.
- Shanahan, R. (2015). Iranian foreign policy under Rouhani. *Lowy Institute for International Policy*. <https://www.files.ethz.ch/isn/188299/iranian-foreign-policy-under-rouhani.pdf>.
- Shargh, 2005 (in Persian). July 2005, *Different Issues*, <http://www.sharghnewspaper.com/840524/html/online.htm>.
- Sinkaya, B. (2011). İran-Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyanı. *Ortadoğu Analiz*, 3(33), 38-48.

- Sinkaya, B. (2012). Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası. *Seta Analiz*, (53), 1-40.
- Sohrabi, N. (2006). Conservatives, neoconservatives and reformists: Iran after the election of Mahmud Ahmadinejad. *Middle East Brief*, 4, 2-5.
- Soroush, A. (1994). "Bawar-e Dini, Dawar-e Dini," [*Religious Belief, Religious Arbitrator*], in Farbihtar az idi'uluzhi, Tehran: Sirat,
- Soroush, A. (1995), "Saqf-e Ma'ishat bar Sutun-e Shari'at" (*The Ceiling of Livelihood upon the Pillar of the Shari'a*), *Kiyan* 5(26): 28.
- Soroush, A. (1996). "Tahlil-e Mafhum-e Hukumat-e Dini" (*Analysis of the Concept of Religious Government*), *Kiyan* 6(32)
- Soroush, A. (2000). *Reason, freedom, and democracy in Islam: Essential writings of Abdolkarim Soroush*. Oxford University Press.
- Stecklow, S., Babak Dehghanpisheh and Yeganeh Torbati, *Khamenei controls massive financial empire built on property seizures*, November 11, 2013, <https://www.reuters.com/investigates/iran/#article/part1>
- Tarock, A. (1999). Iran-western Europe relations on the Mend. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 26(1), 41-61.
- Tazmini, G. (2018). "Rouhani Redux: Iran on the Edge of Change". *ETRO-IDE ME-Review* Vol.5, ss. 57-71.
- The Telegraph, "48 Iranians Freed by Syrian Rebels in Exchange for 2000 Prisoners", January 9, 2013, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/9790323/48-Iranians-freed-by-Syrian-rebels-in-exchange-for-2000-prisoners.html>.
- Thual, F. (2002). *Géopolitique du Chiïsme*, Paris: Arléa.
- Topaloğlu, F. (2010), *Şia'nın Oluşumunda İran Kültürünün Etkisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzun, E. (2018). *The axis of resistance the role of religion in Iranian foreign policy* (Doctoral dissertation).
- Vishniakov, V. 1999. "Russian Iranian Relations and Regional Stability." *International Affairs (Moscow)*. 45(1): 143-153.
- Von Schwerin, U. (2015). *The dissident mullah: Ayatollah Montazeri and the struggle for reform in revolutionary Iran*. Bloomsbury Publishing.
- Worldbank, <https://www.worldbank.org/en/country/iran/overview#1>
- Wright, R. (2010). *The last great revolution: turmoil and transformation in Iran*. Vintage.

- Wright, R. B. (2010). *The Iran primer: power, politics, and US policy*. US Institute of Peace Press.
- Wright, R. B., & Wright, R. (2008). *Dreams and shadows: The future of the Middle East*. Penguin.
- Zarif, M. J. (2014). What Iran really wants: Iranian foreign policy in the Rouhani era. *Foreign Affairs*, 93(3), 49-59.
- Zelin, A. Y., & Smyth, P. (2014). The vocabulary of sectarianism. *Foreign Policy*, 29. <https://foreignpolicy.com/2014/01/29/the-vocabulary-of-sectarianism/>.

